

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Jean-Numa Ducange

MARX PLAJDA

ŞEZLONGDA KAPİTAL



ALFA | ARAŞTIRMA

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MARX PLAJDA

JEAN-NUMA DUCANGE

Çağdaş tarih profesörüdür (Université de Rouen Normandie, France) ve Institut Universitaire de France'ın üyesidir. Fransız işçi sınıfı ve ger-manofon üzerine uzmanlaşan Ducange'ın bu konu hakkında pek çok eseri çeşitli dillerde de yayımlamıştır (*Jules Guesde*, A. Colin, 2017; *Marx, une passion française*, La Découverte 2018; *La République ensanglantée*, A. Colin, 2022). *La Révolution française et l'histoire du monde* [*Fransız Devrimi ve Dünya Tarihi*] ve *Histoire Globale Des Socialismes* [*Sosyalizmin Evrensel Tarihi*] adlı çalışmaları dilimize kazandırılma aşamasındadır. Ducange ayrıca *Actuel Marx*, *Austriaca* ve *Mouvement Ouvrier* dergilerinin baş editörlerinden biridir.*

MARAL KALENDEROĞLU (BERBERYAN)

1971'de İstanbul'da doğdu. Pierre Loti Fransız Lisesi Ekonomi Bölümünü bitirdikten sonra Fransa'da gördüğü hukuk eğitiminin ardından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fransızca Mütercim Tercümanlık Bölümünü bitirdi. Fransız-Alman kültür kanalı Arte'nin İstanbul temsilcisi Arianne Bonzon için çevirmenlik yaptıktan sonra konferans tercümanlığı, yazılı-sözlü çeviriler, teknik çeviriler, patent çevirileri yaptı. Çevirilerinden bazıları şunlardır: *Küba'da Kırımlar* (Janette Habel, Yazın Yayıncılık), *Ya Paranı Ya Canını: Dünya Bankası ve IMF'nin 3. Dünya Politikaları* (Eric Toussaint, Yazın Yayıncılık) *Stalin'in Cinayetleri: İhanete Uğrayan Devrim II*, (Lev Troçki, Yazın Yayıncılık.)

Marx Plajda: Şezlongda Kapital

© 2021, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Marx À La Plage: Le Capital Dans un Transat

© 2019, Dunod, Malakoff

Kitabın Türkçe yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Çeviren Maral Kalenderoğlu

Kitap Editörü S. Barlas Çelik

Kapak Tasarımı Alper Zeki

İllüstrasyonlar Rachid Maraï

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-625-449-676-9

1. Basım: Ekim 2022

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftelhavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 43949

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Jean-Numa Ducange

MARX PLAJDA

ŞEZLONGDA KAPİTAL



ALFA

İçindekiler

GİRİŞ

MARX'A GERİ DÖNÜŞ(LER)	9
Bazı Önyargılara Karşın Eseri Okumak	13

BÖLÜM 1

BİR DEVRİMCİNİN HAYATI	17
Yeni Dünyanın Başkenti Paris'e	18
İdeoloji ve Ücretliler	21
<i>Manifesto</i> 'dan Kapital'e	22
Siyasi Militan Olarak Marx	26
Son Mücadeleler	30

BÖLÜM 2

MARX'A GÖRE TARİH:	
BİR SINIF MÜCADELESİ MİDİR?	33
«Kendine Sınıf» ve «Kendisi İçin Sınıf»	35
Sınıf Mücadelelerini Keşfeden...	
Marx Değildi!	36

Gelecek Olan Devrim...	
La Fontaine'den Bir Masal mı?	44
Marx, Toplumsal Çatışmanın	
Düşünürü ve Stratejisti	46
Peki Ya Köylüler?	48

BÖLÜM 3

KAPİTALİZMİ ANLAMAK

(VE MÜCADELE ETMEK) İÇİN KAPİTAL	53
<i>Kapital</i> Nasıl Okunmalı?	56
<i>Kapital</i> İçin Hangi Kaynaklara Başvuruldu?	60
Meta	64
Sermaye, Emek Gücü, Artı Değer	67
Emekçilerin Seçeneği Var mıdır?	72
«Fetişizm»	72

BÖLÜM 4

EMEK: BASKICI MI YOKSA

ÖZGÜRLEŞTİRİCİ Mİ?	75
Zaman Hırsızlığı	78
Mülksüzleştirilmiş İnsan	81
Makine ve Emekçi	83
Emeğin Sonunu Getirmek?	87

BÖLÜM 5

MARX'TAN MARKSİZME:

BİR BOZULMA MI VAR?	89
Velhasıl, Kökeninde «Marksizm» Neydi?	90
Marksizmin Özgünlükleri	93

«Marksizm»den «Marksizm-Leninizm»e	96
Marx'ın Marksist İhanetleri mi Var?	104
Marx'tan Marksizme Enternasyonalizm	105

BÖLÜM 6

MARX'IN ÇEŞİTLİ VÂRİSLERİ	107
Cumhuriyet Marx'ı Es Geçebilir mi?	
Jean Jaurès'ten Léon Blum'a	108
Rosa Luxemburg: Özgürlükçü Bir Marksizm mi?	110
Otto Bauer'in Milliyetler Meselesi	112
Lev Troçki'nin «Sürekli Devrim»i	114
Antonio Gramsci'nin «Hegemonya Mücadelesi»	116
Bir Köylü Devrimi mi? Mao ve Çin	121
Marksistlere Göre Marx, Sırf Entelektüel Bir Kaynaktan mı İbarettir?	124

BÖLÜM 7

MARX VE DİĞERLERİ	127
Max Weber: Weberci Bir «Marksizm»	
Mümkün müdür?	128
Raymond Aron: «Sağcı Bir Marksist» mi?	130
Pierre Bourdieu: Hâkimiyet ve Marx	134
Keynes ve Marx:	
İki Düşman Kardeş... Barıştılar mı?	138

SONUÇ

MARX'LA BİR GELECEK MÜMKÜN MÜDÜR? 143

Kapitalizmin Dünyü ve Bugünü 145

Marx'ı Yeniden Canlandırmak 146

Marx İçin Bir Gelecek Var mıdır? 148

KAYNAKÇA 151

Derine İnme İçin Faydalı Birkaç Başlık... 151

GİRİŞ

MARX'A GERİ DÖNÜŞ(LER)

5 Mayıs 2018'de, dünyanın dört bir köşesinde, doğumunun iki yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Karl Marx anıldı. Solcu militanlar için mesele artık, bundan elli yıl önce olduğu gibi –Mayıs 1968'de, tüm dünyada bir direniş ve ciddi grev dalgaları söz konusuydu– Marx'ın düşüncelerini ve siyaseten gerçekleştirdiklerini yâd etmek değildi. Avrupa ülkelerinin pek çoğunda olduğu gibi Fransa'da da, kayda değer birkaç televizyon programı ve neşriyat dışında, 2018'deki kutlama daha ziyade, en azından geniş bir ölçekte, mütevazı bir anma oldu. Modası geçmiş bir Marx mı? Daha mı az yıkıcı? Şurası bir gerçek ki 1968'le çarpıcı bir tezat söz konusu...

Belirtilmesi gereken bir istisna var: Alman düşünürün adı her ne kadar merhum Demokratik Alman Cumhuriyeti'yle (Sovyet etkisi altındaki eski Doğu Almanya 1949-1989) anılıyor olsa da Almanya'da-

ki kutlamada Marx, özellikle sol kesim tarafından, ülke tarihinin en büyük düşünürlerinden biri olarak anıldı. Ve hatta umulmadık bir şekilde: doğduğu kent olan Trier’de düzenlenen törende, Avrupa Komisyonu başkanı, –Marksizme karşı pek de aşırı bir sempati beslemeyen– Jean-Claude Juncker, şaşırtıcı bir konuşma yaparak, Marx’a olan saygısını vurgulu bir şekilde dile getirdi:

Marx’ın yorumladıkları, ileri sürdükleri, bize bıraktıkları, hepsi de dünyanın değiştirilmesine katkıda bulundu. Bu da farklı köken ve eğilime sahip pek çok kişiye ilham verdi. Müritlerinden birkaçının Marx’ın dile getirdiği değerleri daha sonra kullanması ve bunları başkasına karşı silah olarak kullanmış olmasından ötürü Karl Marx’ı sorumlu tutamayız (...) Karl Marx’ın düşüncesi geleceğe dönüktü, Marx yenilikçi istekler yarattı ve bugün, sorumlusu olmadığı, sebebi olmadığı şeyleri temsil ediyor, zira yazdıklarının çoğu tam aksi yapılmak üzere yeniden yazıldı... Marx sözde müritlerinin yapmış olduğu mezalimin sorumlusu değildir (...) Eminim ki adaletsizlikle mücadele etmek için Marksist olmaya gerek yoktur: benim gibi ikna olmuş bir Hıristiyan demokrat olarak da bu yapılabilir. Tüm demokratlar bunu yapabilir ve tüm demokratlar yapmalıdır.

Marx herhangi bir düşünüre mi dönüştü? O anki şartlar doğrultusunda «Marx’a geri dönüşler»in yaşandığı pek çok dönem oldu. *Kapital*’in yazarının

devrimci görüşleri karşısında Juncker'in pek de telaşa kapılmış görünmediği bir gerçektir. Bu anmanın tezat oluşturan bir yönü var: bu şekilde ortaya konulduğunda, Marx Almanya'da saygı görür hale geliyor, oysaki hayattayken ülkesinden kovulmuştu. Aslında bu pek de yeni bir şey değil. XX. yüzyılın büyük bir kısmında Marx isminin birlikte anıldığı Rus devriminin başlıca yöneticisi Lenin, daha o zamanlar, en ünlü kitabı *Devlet ve Devrim*'in (1917) başlangıcında, devrimcilerin ölümlerinden sonra, kimi zaman riyakârlıkla, nasıl onurlandırıldıklarına itiraz ediyordu:

Tarihte, kurtuluşları için mücadele veren ezilen sınıfların devrimci düşünür ve önderlerinin öğretilerinin başına birçok kez gelen şey, bugün de Marx'ın öğretisinin başına geliyor. Büyük devrimciler sağlıklarında, ezen sınıfların ardı arkası kesilmeyen zulümlerine maruz kalırlar, ezen sınıflar devrimci öğretilere en vahşi düşmanlık, en şiddetli kin, en hayasız yalan ve karalama kampanyalarıyla karşılık verirler. Ölümlerinden sonra, büyük devrimcileri zararsız ikonlar haline getirmeye, deyim yerindeyse azizleştirmeye, ezilen sınıfları "teselli etmek" ve gözlerini boyamak için onların isimlerini taçlandırmaya çalışırlar; bu şekilde devrimci öğretinin içeriği boşaltılmış, değersizleştirilmiş ve devrimci keskinliği köretilmiş olur. (...) Öğretinin devrimci yanı ve devrimci ruhu baskılanır, çarpıtılır. Burjuvazi için kabul

edilebilir olan ya da öyle görünen ne varsa ön plana çikartılır ve yüceltilir.

Sonuç olarak bir «iyi» Marx ve bir de «kötü» Marx mı var? Her halükârda 2018'de Marx'ı tek onurlandıran Jean-Claude Juncker değildi. Juncker'in konuşması, Çin tarafından resmi olarak hediye edilen, ki bazılarına göre kışkırtıcı bir davranıştı, devasa bir heykelin açılışı münasebetiyle dile getirilmişti. Oysaki Çin, her ne kadar kırk yıldır geniş ölçüde piyasalara açılmış olsa da halen açıkça ve resmen kendini Marksist ilan etmektedir. Ve son zamanların önde gelen politikacılarından birisi olup *Komünist Parti Manifestosu* ile *Kapital*'in okunmasını teşvik eden kişi Emmanuel Macron'dan başkası değildir. Macron, *Elle* dergisinde şunları ifade eder: «Gençlere tavsiyem: Karl Marx'ı okuyun!» Kapitalizmin analizcisi olan Marx sadece yandaşlarının değil onların çok daha ötesinde saygı görüyor.

Sonuç olarak Marx'ı okuyup anlamının bin bir türlü şekli var. Fakat hepsinin de tek bir çağırısı vardır: Marx'ı daha iyi tanımak, çünkü bu temel bir önem taşır. Alışlagelmiş birtakım ifadelerin ötesine geçip, kendi fikrimizi oluşturmak üzere, yaratmış olduğu pek çok etkiyi ve kaleme aldığı yazılarının ve eyleminin içinde bulundukları bağlamı göz önünde bulundurarak: Marx'ı okuyalım. İktisadi analiz konusundaki tartışmasız dehasının da öte-

sinde Marx aynı şekilde önde gelen bir siyasi düşünürdü. Elinizdeki kitapta, bu farklı yönleri, Marx'ın eserinin belli başlı noktaları üzerinden, bırakmış olduğu mirasın yıkıcı payını sırf azımsamak için bile olsa, bugün hâlâ yorumlanıyor olmasını açıklayan ondan gelecek nesillere kalan önemli «Marksist» kalıtı unutmadan ele almayı öneriyoruz.

BAZI ÖNYARGILARA KARŞIN ESERİ OKUMAK

İlk önce, sıkça yaygın bazı önyargılardan kurtulmak gerekiyor. Çok sayıda önyargı var. Ola ki en sık karşımıza çıkanı ele alalım: Marx'ın adı devlet müdahalesiyle, hatta Stalinci deneyimin çarpıcı bir tezahürü olduğu ve sonu «totaliterlik»e varan bir devletçilikle birlikte anılır. Bununla birlikte Marx'ın III. Napolyon'un iktidarı ele geçirmesine dair 1852'de kaleme aldığı, siyasi müdahale konusundaki önemli metinlerinden *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'inde yazdıklarını okuyalım:

Bu yürütücü kuvvet, devasa bürokratik ve askeri örgütlenmesiyle, karmaşık ve yapay devlet mekanizmasıyla, yarım milyonluk memur ordusu ve yarım milyonluk askeri diğer ordusuyla, Fransız toplumunun gövdesini bir zar gibi kaplayıp, tüm gözeneklerini tıkayan bu korkunç kitle, derebeylik gerilerken yıkılmasına yardımcı olduğu mutlak monarşi döneminde oluştu.

Aynı türden alıntılarını çoğaltabiliriz. Marx zamanının bürokrasilerini kuvvetle eleştirdi: Prusya devlet aygıtını yine aynı şekilde Rus Çarlığını ve bunun kendi döneminin en berbat siyasi yapılarılarından birisi olarak gördüğü otoriterliğini ve keza burada değindiği üzere İkinci İmparatorluk dönemindeki Fransız devletinin gösterdiği «asalakvari» gelişimini.

Marx kimi zaman da devletin rolü ve tarihsel işleviyle ilgili olarak daha farklı bir duruş sergiler. Marx'ın komünizmi temelde devlet karşıtıdır fakat siyasetin uygulandığı koşulların fazlaca bilincinde olduğundan, sürekli olarak devletin ele geçirilmesinin öncelikli ve temel bir görev olduğu görüşündedir. Bu nedenledir ki Marx, iktidarı fethedecek ve dünyayı değiştirecek araçlar olan ilk siyasi işçi partilerine katılım gösterir.

Devletle ilgili bu örnek, alaysılamak yerine Marx'ın eserinin ne denli dikkatli bir incelemeyi hak ettiğinin bir göstergesidir. Sınıf mücadeleleri kavramından «artı değer» kavramına, düşünürlerin (sadece Marksist ve/veya solcu olanlar değil) bu kavramları daha sonra ne şekilde kullandıklarını unutmaksızın, yeryüzündeki milyonlarca kadın ve erkeğe ilham kaynağı olan Marx'ın bu «büyük keşifleri»nin birkaçını ele almayı öneriyoruz. Söz konusu keşifler bazı güncel meselelere ışık tutulmasına halen katkıda bulunabilirler.

BÖLÜM 1

BİR DEVRİMCİNİN HAYATI

Çok az farkla Karl Marx neredeyse Fransa'da doğmuş olacaktı. Aslında ünlü Komünist Parti Manifestosunun yazarı, Napolyoncu imparatorluğun yıkılmasından birkaç yıl sonra, Mayıs 1818'de Trier'de gözlerini hayata açtı. Oysa küçük Trier kenti Fransa tarafından ilhak edilen ve medeni kanunun hayata geçirildiği bir Alman bölgesi olan Prusya'nın Ren eyaletinde bulunuyordu. Marx devrimci ve mücadeleci bir ortamda büyümemiş olsa da, gençliğini Fransız etkisinin önemli iz bırakmış olduğu bir bölgede geçirir: Napolyon ve Fransız devrimi asla çok uzakta değildi. Genç Marx on iki yaşındayken, Avrupa'nın çeşitli bölgelerini etkisi altına alan 1830 Devriminin yankılarını hisseder. 1789'da fitili ateşlenen devrimci coşku devam etmektedir.

Babası Heinrich, Protestanlığı seçen bir Yahudidir. Marx rahat rahat Trier'de kalabilir ve burada muter bir meslek sahibi olabilir. Pek çok karşılaşma ve

kişisel düşünceler Marx'ı tamamen farklı seçeneklere doğru sürükleyecektir. Felsefe ve siyasal düşünce ilgisini çeker; eğitimine Bonn ve ardından daha çok Berlin'de devam eder. Antik düşünce üzerine bir doktora tezi savunur. O günden itibaren Marx, artık, «Hegelci sol» diye tabir edilen yani o zamanlar bütün bir neslin akıl hocası olan felsefeci G. F. W. Hegel'in (1770-1831) burjuva sınıfının itiraz ettiği belli bir radikallik düşüncesini benimseyenlere yakınlık duyar. Marx, katkılar dizisinde bir «Alman sefaleti» fikrini geliştirir: Almanya'nın siyasal açıdan parçalanması ve kısa vadede şanına layık bir ulusal yapılanmanın ufukta görünmüyor olması onu üzer. Tıpkı pek çok Alman gibi Marx da doğduğu ülkeden ayrılmayı seçer.

YENİ DÜNYANIN BAŞKENTİ PARİS'E

Marx 1843'te, «yeni dünyanın başkenti» olarak adlandırdığı Fransa'nın başkenti Paris'e gelir. Devrimlerin ve elbette ki 1789-1793'ün hatırasının şehri: bu gelenekle yoğurulmuş, farklı duyarlılıklara sahip pek çok Fransız sosyalistle tanışır. Yine bu şehirde, o güne kadar sadece bir kez Almanya'da karşılaştığı Friedrich Engels (1820-1895) diye birisiyle gerçek anlamda görüşmeye başlar. 1844 yazında, Engels'le uzun süre yazışır. Dünyanın en ünlü entelektüel çiftlerinden birisi («Marx-Engels») doğmuştur. Engels farklı bir yol çizmiştir: sanayici bir babanın oğlu olarak, özellikle iktisadi

sorunsallar ilgisini çekerken bir yandan da kuramsal ve felsefi gelişmelere karşı güçlü bir ilgi duyar. Engels, Marx'ın düşüncesine bir hayli katkıda bulunmuştur: özellikle de Büyük Britanya'nın iktisadi durumuyla ilgili Marx'a sayısız malzeme sağlamıştır ki bunlar olmadan *Kapital*'in yazılması muhtemelen düşünülemezdi. Aynı şekilde maddi bir katkı da söz konusuydu: uzun süreler boyunca, Marx sadece Engels'in yardımları sayesinde ayakta kalabilmişti. Her açıdan bakıldığında, «general»in (Engels'in lakabı) yardımı belirleyici olacaktır (bkz. Marx ve Engels'i Paris'teki Café de la Régence'ta otururken gösteren çizim).

Fransız başkentinde, Marx Fransız devrimlerinin tarihine karşı büyük bir hayranlık duyar. İnsan doğası üzerine de yoğun bir şekilde düşünür ve özellikle içerisinde «yabancılaşma» kavramını geliştirdiği sonrasında «1844 İktisadi ve Felsefi El Yazmaları» adını alacak olan bir metinler dizisini (o dönemde yayımlanmamış) kaleme alır. Marx'a göre, kapitalizm işçinin beşeri özünü boşaltır ve onu basit bir metaya dönüştürür. Emekçi ve daha da geniş kapsamda, kapitalist sistem altındaki bireyler; yabancılaştırılmış, varlıkları ellerinden alınmıştır. Bu tespitten yola çıkan Marx, emeğin ve sanayi medeniyetin tam bir antropolojik eleştirisini geliştirir. İşte bu konu, *Kapital*'de daha titiz ve bilimsel bir açıdan ele almaya devam edeceği eserinin en önemli noktalarından birisini oluşturur.



Aynı zamanda, işçi ayaklanmalarını gözlemleyen Marx, gelecek devrimin sadece siyasi değil, ki Fransız Devriminin o şekilde kaldığını düşünüyordu, fakat aynı zamanda toplumsal ve proleter bir devrim olacağı fikrini kavramlaştırdı. 1844'teki Silezyalı dokuma işçilerin etkileyici ayaklanması Marx için inkâr edilemez bir dönüm noktasıdır. Bu ayaklanma geleceğe açılan kapıları gösterir: emekçiler önce karşı durup sonra da kapitalizmi alaşağı ederek dünya tarihini değiştirebilirler.

İDEOLOJİ VE ÜCRETLİLER

Fakat Marx'ın Paris ziyareti aniden yarıda kesilir. Hükümet başkanı Guizot, Temmuz Monarşisi rejimine karşı toplumsal çalkantılara destek veren bu devrimci göçmenlerden bıkip usanmıştır. Ülke-den kovulan Marx, Brüksel'e gider. Siyasi faaliyetlerine devam eder. Burada Engels'le birlikte ortak dünya ve tarih anlayışlarını anlatan, *Alman İdeolojisi* adlı bir yapıt hazırlar ki «farelerin kemirici eleştirisine terk edilmiş» kitaplar arasında yer alacak olan bu yapıt tamamlanamadığı için yayımlanmayacaktır. Yapıtın gün ışığına çıkarılıp tanınması için 1930'lu yılları beklemek gerekecektir. Oysaki söz konusu kitabın o günden beri tarihin maddeci anlayışının kavranabilmesi için vazgeçilmez olduğu düşünülmüştür. Burada Marx'ın eserine sayısız yorum getirilmesine yol açan sebeplerden birine rastlıyoruz: günümüzde çok iyi bilinen ve sıkça alıntılanan (tam da *Alman İdeolojisi* gibi) pek çok metin örneğin Lenin gibi başat figürler tarafından bilinmiyordu. Marx'ın bu metinden önce kaleme aldığı «Feuerbach Üzerine Tezler» de yine daha sonra yayımlanmıştı. Marx'ın son ve aralarında en meşhur olan tezi ise XX. yüzyılda tüm dünyayı dolaşacaktı: «Felsefecilerin tek yaptığı dünyayı yorumlamak oldu. Bundan böyle önemli olan dünyayı değiştirmektir.» Bir anlamda Marx'ı özetleyen bir ifadedir bu.

Brüksel’de Marx özellikle *Ücretli Emek ve Sermaye*’yi kaleme alır. İşçilere verdiği konferanslardan yola çıkarak hazırlanan iktisadi görüşlerinin kısa bir özetidir bu. Söz konusu görüşler kapitalist sömürünün mekanizmalarını ortaya koymaktadır. Amaç açıktır: şu anki durumdan kimin kârlı çıkıyor olduğunu berrak bir şekilde işçilerin anlamasını sağlamak. Sistemi alaşağı etmek için işçileri ikna etmek söz konusudur. Marx’ın eserinin değişmez unsurlarından birisidir bu: felsefi ve iktisadi ve hatta siyasi, genelde zor anlaşılan metinlerin yanı sıra Marx’ın tek isteği hiç değilse militan işçilerin seçkin kesimi tarafından anlaşılıyordu. Marx’ın nazarında bu seçkin kesimin tarihi bir sorumluluğu vardı. Dolayısıyla daha geniş bir kitleye yönelik kısa ve yoğunlaştırılmış metinler yayımlar: militan eğitimi her zaman amaçlarından birisi olacaktır. Emek ve sermaye konulu bu kısa sunumlar amacının açık bir tezahürüdür.

MANİFESTO’DAN KAPİTAL’E

Kısa, keskin, militan metinlerden söz ettiğimize göre hazırlanışı 1847’de başlayan Marx’ın en ünlü metnini elbette ki anlatmak gerekir.

1848 devrimlerinden birkaç gün önce yayımlanan Komünistler Birliği Manifestosu, o günden itibaren dünyanın en ünlü metinlerinden birisi haline gelir: *Komünist Parti Manifestosu*. Dikkat: o

dönemde manifesto pek yankı uyandırmaz. Marx o zamanlar diğer pek çok radikal düşünürden sadece bir tanesidir. En önemlisi de söz konusu «parti»-yi yanlış yorumlamamak gerekir: bu partinin XIX. yüzyıl sonlarından itibaren görülenler gibi yapılandırılmış ve hiyerarşik bir örgütlenmeyle alakası yoktur. Söz konusu olan daha ziyade aynı dava etrafında birleşmiş militanların oluşturduğu halen nispeten gayri resmi bir gruptur.

Evet ama tam olarak hangi dava? Gerçekte, Marx'ın *Manifesto*'su (arkadaşı Engels'le birlikte yazdığı) toplum meselesinin temelini oluşturan en önemli metinlerden bir tanesidir. Marx, başaktörünün, o dönemde her şeyi elinden alınmış ve «zincirlerinden başka kaybedecek» bir şeyi olmayan emekçi sınıf olduğu kapitalizmi alaşağı edecek stratejik bir plan önerir. Kapitalizm, büyük sınai yoğunlukları geliştirmek suretiyle emekçi sayısını artırarak kendi düşüşünü hazırlamaktadır: er ya da geç tüm ülkelerin emekçileri ayaklanacaklardır. *Manifesto* onlara siyasi «komünist» bir yönelim, yani büyük üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını önerir.

Fakat *Manifesto*'nun tamamında görülen mücadeleci coşkunun şimdilik tatbiki hiçbir gerçekleştirmesi yoktur; devrim her yerde yankı uyandıran bir hezimete uğrar, özellikle de Fransa'da: Louis-Napoléon Bonaparte'ın seçilmesinden önce Haziran 1848'de bastırılan işçi ayaklanması, devrimci

ümitleri hemen söndürür. Marx, önce coşku sonra da küskünlükle bu süreci yorumlar (bkz. 1848'de Köln'de *Yeni Rhénane* gazetesinde devrimciler hakkında yazılar yazan Marx'ı gösteren çizim).

Şubat 1848'de kısa bir süre için Fransa'ya davet edilmesinin ardından Marx, bozguna uğraticı yarınlara iniş çıkışlarına maruz kalır. Devrimlerin uğradığı hezimet onun Fransa ve Almanya'dan kaçmasına neden olur. Marx, kıta üzerindeki otoriter rejimlerden dışlananların çok sayıda siyasi mülteciyle birlikte yaşadıkları Londra'ya sığınır. Birkaç seyahatin dışında Marx ölene dek burada kalacaktır. Önemli yapıtlarından birisi olan *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* Fransız Devrimi sürecinin bilançosunu konu edinir. Yayıt 1852 yılının başlarında yayımlanır: Marx, Napolyoncu geleneğin tarihçisi olmayı üstlenir ve «büyük hatıraların» içerisine hapsolmuş devrimci Fransızları ağır biçimde yargılar. Marx'a göre geçmişe duyulan özlemle bağları koparıp yüzünü geleceğe: 1789-1793'ün bir tekrarına değil, emekçi sınıfın eylemi üzerine kurulu yeni bir devrim çevirmek gereklidir:

XIX. yüzyılın toplumsal devrimi, şiiirini geçmişten değil, yalnızca gelecekte çıkarabilir. Geçmişle ilgili tüm boş inançlardan sıyrılmadan kendisini başlatamaz. Önceki devrimlerin kendi içeriklerini gizlemek için geçmişin anılarına sarınmaya ihtiyaçları vardır. XIX. yüzyılın devrimi kendi amacını gerçekleştirebilmek için ölümlerin ölümlerini

gömmesine izin vermelidir. (*Louis Bonaparte*'ın *18 Brumaire*'i, 1852.)

Marx'ın Fransız sosyalistlere yönelttiği en önemli sitemlerden bir tanesi de ekonomi politığe karşı ilgisiz kalmalarıdır. Marx 1847 yılında doğrudan Fransızca olarak yazılan *Felsefenin Sefaleti*'nde Pierre-Joseph Proudhon'un anlayışlarına şiddetle karşı çıkar. Marx'a göre Proudhon'da eksik olan sınai kapitalizmin dinamiğiyle ilgili tam ve derin bir incelemenin yapılmamış olmasıdır.

Bu eksikliği gidermek Marx'ı son nefesini verene dek meşgul edecek olan tamamlanmamış büyük eserini oluşturacaktır: *Kapital. Ekonomi Politğin Eleştirisi*. Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*'sında (1859) eserin ilk kilometre taşlarını zaten koymuştu. Düzenli olarak çalıştığı Londra'daki British Library'de, ilk cildi 1867'de Hamburg'da



yayımlanan *opus magnumunu* yazmaya başlar. Marx bunu yapabilmek için İngiliz kapitalizminin başlangıçtan itibaren içinde evrimleştiği dünyaya kadar geçirdiği gelişime dair yığınla bilgi toplar. Bu çalışmanın sonucunda özellikle iktisadi ve siyasi sistemin gelişimini kavramayı sağlayacak anahtar kavramlar ortaya çıkar (bkz. Bölüm 3 ve 4).

SIYASİ MİLİTAN OLARAK MARX

Ekonomi politik eleştirmeni ve kitap kurduna dönüşen Marx, yine de siyasi mecraları terk etmiş değildir. Birkaç kişiyle birlikte, 1864'te, tarihe «Birinci Enternasyonal» olarak geçecek olan, Uluslararası Emekçiler Birliğinin (UEB) kurulmasına önderlik eder. Londra'daki Saint-Martin's Hall'da kurulan birlik, sosyalist idealleri Avrupa'da savunmaların eylemini eşgüdümlemeyi hedefler.

UEB, Marx tarafından yazılan gerekçelerle donatılır, bunların arasında şu meşhur formül de vardır: «İşçi sınıfının kurtuluşu işçi sınıfının kendi eseri olacaktır» (bkz. Marx'ı 1864'te Londra'da, Uluslararası Emekçiler Birliğinin kuruluşuna katılırken gösteren çizim).

Göründüğünden daha belirsiz, güzel bir formül: bu kurtuluşa ulaşmanın yolları konusunda anlaşılmayan birlik hızla parçalanır. Süreç içerisinde işçilerin çok önemli bir yeri olduğu konusunda herkes hemfikir olsa da Marx gibi yapılandırılmış ve

merkezileştirilmiş bir örgütlenmeyi savunanlar ve daha çok federatif bir biçim (Proudhon) ve hatta açıkça anarşist (Bakunin) bir yapılanmaya duyarlı olanlar arasındaki ayrılıklar hemen su yüzüne çıkar. Siyasi bir görüşü savunmak için greve gidilmeli midir? Toplumsal çatışmalarda kadının yeri nedir? İmparatorluklar tarafından ezilen ulusların iddiaları desteklenmeli midir? Her konuda fikir ayrılıkları söz konusudur. Tüm bu çelişkiler, UEB'nin 1870'lerin başında sönüp gitmesine neden olur.

Bu dağılma, 1848 Devriminden sonra, Marx için hiç kuşkusuz ikinci büyük siyasi hezimettir. Bununla birlikte, her ne kadar sonu acıklı olsa da arada geçen bir olay Marx'a umut verir: 1871 Paris Komünü. Farklı sosyalist duyarlılıklara sahip asilerin Paris'i ele geçirdikleri bu birkaç haftayla (Mart-Mayıs 1871) ilgili olarak, özellikle yazıştığı pek çok kişiden gelen bilgiler doğrultusunda Marx, *Fransa'da İç Savaş* başlığıyla bilinen, UEB'ye hitaben harikulade sayfalar yazdı.

Marx, sayısız hayal kırıklığına rağmen, 1844'le ilgili devrimci proletaryanın gelecekte üstleneceği rol hakkındaki önsezilerinde haklı çıkmış görünüyor. Komün'de yeni proleter devrimin ilk belirtilerini gören Marx, sözlerini şöyle tamamlar:

Komünüyle birlikte, işçi Paris, daima yeni bir toplumun şanslı öncüsü olarak anılacaktır. Şehitlerinin hatırası işçi sınıfının büyük gönlünde saygı ve

sevgi ile muhafaza edilecektir. Tarih onları yok edenleri zaten ebediyen rezil etti ve papazların tüm duaları dahi onları kurtarmaya yetmeyecektir (*Fransa'da İç Savaş*, 1871).

Kısa vadede, 1870-1871 süreci çifte bir yenilgidir. Bir yandan Almanya, 1848'in demokratik ve toplumsal ideallerinin tersine otokratik ve Prusya tarzı bir temel üzerinde birleşti. Alman birliği elbette ki işçi hareketinin büyümesini sağlayacaktır fakat bu hareket, içinde geliştiği rejimin doğası gereği sakat kalacaktır. Öte yandan, ilk proleter devrim gibi görünen Komün, kanla bastırılmış ve özellikle de Avrupa'daki benzer hareketleri peşinden sürüklememiştir.

Halen Londra'da olan Marx, Alman işçi hareketinin gelişimini yakından takip eder. Fakat sahalarından uzakta, çoğu zaman da küskünlükle, tanıtmak



istediği kuramsal ve siyasi seçeneklerin herkes tarafından kabul edilmeyeceğini görür.

1875'te, daha sonra *Gotha Programı'nın Eleştirisi* adı altında bilinen, Alman İşçi Partisinin birleşme programıyla ilgili notlar yazar. Eleştirisinin konusu neydi? Alman işçi partisi 1863'te, Ferdinand Lassalle tarafından Leipzig'de kuruldu. Lassalle, işçilerin çıkarlarını savunmak üzere özerk ve özgün bir örgütlenmenin kurulmasına dair Marx'ın endişelerini paylaşıyordu fakat özellikle devlet meselesinde Marx'tan ayrılıyordu: Lassalle yeniliklerin kademe-li olarak yapılabileceğini (o yüzden iktidarla yaklaşmayı deniyordu) düşünürken, Marx her şeyden önce kökten bir altüst oluşun yolunun açılmasını salık veriyordu. Fakat açık farkla damgasını vuran ilk önce Lassalle oldu. Ardından 1869'da Marx'ın fikirlerini paylaşanlar da, iki başat figür Wilhelm Liebknecht ve August Bebel etrafında toplanıp bir parti kurdular. Marx'ın «İleriye doğru bir adım bin tane programdan iyidir» şeklindeki ifadesi doğrultusunda, farklılıklarına rağmen birleşmeye karar verirler: 1875'teki Gotha (Almanya'nın doğusundaki Saksonya) Kongresinin amacı bu birleşmeydi. Marx'a göre Lassalle'ın fikirleri programın içine çok fazla işlemişti: fazla devletçi, gereksiz olduğu düşünülen hukuki biçimlere fazla bağlı, yeterince devrimci olmayan. Marx coğrafi açıdan sahalardan uzaktır ve Marx'ın eleştirisini sumen altı etmeyi tercih eden yerel yöneticilerin nezdinde kolay ko-

lay ağırlığını koyamaz. Gotha Kongresinden üç yıl sonra, Reich Şansölyesi Bismarck, sosyal demokrasinin çoğu etkinliğini 1878'de yasaklar. Marx'ın tüm ümitlerini bağladığı işçi hareketinin geleceği kararıyor gibidir.

SON MÜCADELELER

Son yıllarında Marx, her şeyden önce *Kapital*'ini bitirmeyi arzu eder. Fakat hayattayken sadece I. cilt yayımlanır. El yazması halinde kalan II ve III. ciltler ölümünden sonra arkadaşı Engels tarafından yeniden ele alınır ve yayımlanır.

Öte yandan Marx çok sayıda yazı projesine başlar. Tamamlayamadığı ve yayımlayamadığı sayısız el yazmasını bizlere miras bırakmıştır. Örneğin Marx, dünya tarihini yazmak gibi geniş kapsamlı bir projeye girişir. Bu vesileyle, o güne kadar görece önemsemediği başka diyarlara daha fazla ilgi gösterir: *Komünist Parti Manifestosu*'nun görüş açısının dışında kalmış, Avrupalı olmayan halklar artık dikkatini çekmeye başlar. Marx'ın uzun süre tepkinin simgesi, barbar bir imparatorluk olarak betimlediği Rusya, bilhassa o güne dek görülmemiş bir önem kazanır. Geleneksel Rus halk toplumu, «mir» (barış), Marx'ı büyüler çünkü bu toplum kapitalizm öncesi eşitlikçi geleneklerin göstergesidir; Marx burada, gelecek devrim için, ola ki Batı Avrupa'nın yaşadığı kapitalizmin acı verici gelişi-

minden tasarruf etmeyi sağlayabilecek bir olanak görür. Kapitalist sistemin etrafı da dahil edilmelidir: Marx, 1917 Rus Devrimini öngörmediği halde, hayatının son deminde, Çarlık Rejiminin sosyalizmin tarihi için ne denli önemli olduğunu pekâlâ kavramıştır.

Büyük Batılı ülkelerin siyasi evriminin yarattığı hayal kırıklığıyla onlardan yüz çeviren Marx, hayatı boyunca kendisini harekete geçiren davanın geleceği için hiç tartışmasız yeni yollar ve yeni yerler arıyordu. Marx elbette ki, kısa süre içinde «Marksizm'in üç kaynağı» olarak telakki edilen Fransa, Büyük Britanya ve Almanya'da (devrimci siyaset için Fransa, siyasal iktisat için Büyük Britanya ve felsefe için Almanya) bir rol üstlenmekten vazgeçmedi. Fransız İşçi Partisi'nin ilk programının oluşturulmasında Marx'ın oynadığı rol bunun bir kanıtıdır. İşçi Partisi 1880'de programını yazarken Marx'ın yardımını ister: birkaç Fransız sosyalist (Paul Lafargue ve Jules Guesde) Marx'tan yardım almak üzere Londra'ya gelir. Bu programın «gerekçeleri» Marx'ın damgasını taşır. Fakat o zamanlar parti halen ufak bir topluluktan ibarettir. Fakat açıkçası, hayatının son demindeki «son Marx,» başka bir şeye, Avrupalıdan çok evrensel bir bakış açısına doğru yönelmişti...

Ayrıca Mart 1883'te Marx öldüğünde, mücadele ve savaşla geçen bir ömürden geriye en azından çelişkili görüldüğünü söyleyebileceğimiz bir

bilanço kalır. Alman sosyal demokrasisi Bismarck tarafından yasaklanmış, Çar halen Rusya'da hüküm sürmekte, Fransız Cumhuriyeti büyük ölçüde hâlâ burjuvadır. Elbette ki Marx'ın fikirleri her yerde belli bir etki yaratmaya başlamıştır; fakat bu fikirler hiçbir yerde önemli tarihsel süreçlere henüz gerçek anlamda damgasını vurmamıştır. Bu görevi üstlenecek olanlar da «Marksistler»dir: Marx'ın eserine az veya çok sadık olup bunu kendi bağlam ve dönemlerine uyarlamaya gayret edecek olan devam ettiriciler. Bu konuya geri döneceğiz.

BÖLÜM 2

MARX'A GÖRE TARİH: BİR SINIF MÜCADELESİ MİDİR?

Bugüne kadarki her toplumun tarihi, sınıf mücadelesinin tarihidir.

Özgür insan ile köle, soylu ile halktan gelen, derebeyi ile serf, lonca ustası ile çırak, kısacası, ezen ile ezilen, sürekli muhalefet halinde birbirlerine karşı kâh gizli kâh açık, kesintisiz bir mücadele sürdürmüş, bu mücadele daima ya toplumun tamamının devrimci bir dönüşümüyle ya da mücadele halindeki her iki sınıfın çöküşüyle sonuçlanmıştır (...)

Feodal toplumun yıkıntıları üzerine kurulan modern burjuva toplumu sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmamıştır. Tek yaptığı eskilerin yerine yeni sınıflar, yeni baskı koşulları, yeni mücadele biçimleri getirmek olmuştur (*Komünist Parti Manifestosu*, 1848).

Komünist Parti Manifestosu'nun ilk paragrafında yer alan bu cümleler, Marx'ın merkezi fikirlerinden birini ifade eder: *dün olduğu gibi bugün de tarih, sınıf mücadelelerinin bir ürünüdür. Bu «sınıf mücadelesini» aklımızın bir köşesine koymadan ne Marx'ın siyasi seyrini ne de eserini –ve bilhassa Kapital'i– anlamak mümkündür.*

Sınıf mücadelesi ne demektir? Biçimsel olarak gayet basit bir tanımı vardır. Tarihin bir T anında, esasen üretim biçimi içerisindeki yerleri gereği bir araya gelmiş bir grup insan (örneğin sanayileşme sırasında sayıları giderek artan ve aynı yerde yoğunlaşmış fabrika işçileri) bilhassa çalışma koşulları düzeyinde aynı ortak çıkarları paylaşırlar. İçinde bulundukları durum, onları «sınıf» olarak nitelendirilmelerini sağlayan bir birlik oluşturmayı kolaylaştıracak ortak ideolojik temsiliyetler geliştirmeye sevk eder. Oysa farklı sınıfların farklı çıkarları birbirleriyle sürekli çelişir: sınıf mücadelesi işte budur. Her şeyden önce Marx, XIX. yüzyılın ortalarında büyüyen temel antagonizmanın altını çizer, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki antagonizmadır bu ve Marx söz konusu karşıtlığın dayandığı tüm iktisadi temelleri Kapital'de kavramaya çalışacaktır. İşçi sınıfı, burjuvaziyi yenmek için çetin bir mücadele vermeli ve devrimi yapmalıdır, yani egemenlerin hizmetindeki Devlet'i alaşağı etmelidir. Marx'ın, en azından 1870'li yıllara kadar, derin inancı bu yöndedir.

Sınıf mücadelelerinin kaçınılmaz sonuçlarından bir tanesi de elbette toplumsal ve siyasi değişimdir: devrimler «tarihin lokomotifleri»dir (18 Brumaire'de yer alan meşhur tabir). Devrimsiz sınıf mücadeleleri olabilir; fakat devrim er ya da geç kapitalizmin çelişkilerinden doğacaktır.

«KENDİNE SINIF» VE «KENDİSİ İÇİN SINIF»

Şunu belirtmek gerekir ki Marx, sonradan Marksistler arasında tartışma konusu haline gelecek olan, «kendine sınıf» ile «kendisi için sınıf» arasında belirleyici bir ayırım yapar.

Marx bu ayrıma ilk başta Fransız sosyalist Proudhon'un anlayışlarına şiddetle karşı çıktığı *Felsefenin Sefaleti*'nde (1847) yer verir:

İktisadi koşullar ilk önce emekçi çiftçi kitlesini dönüştürmüştü. Sermayenin hâkimiyeti bu kitle için ortak bir durum, ortak çıkarlar yarattı. Böylece bu kitle henüz kendi için değil ama sermaye karşısında bir sınıf olmuş oldu. Yalnızca birkaç evresini belirttiğimiz mücadelede, bu kitle toplanarak, kendisi için bir sınıf oluşturur. Söz konusu kitlenin savunduğu çıkarlar, sınıfın çıkarları haline gelir. Fakat sınıf sınıfa mücadele siyasi bir mücadeledir (*Felsefenin Sefaleti*, 1847).

Şu halde «kendine sınıf,» iktisadi devre içerisinde-

deki konumundan ötürü, her türlü siyasi yapılanmadan bağımsız bir şekilde var olur.

«Kendisi için sınıf»a geöiş, Marx'ın yaşamı boyunca geliştirmeye çalışacağı belirleyici bir aşamayı oluşturur: kapitalizmle mücadele etmek için ideolojik ve politik düzeyde örgütlenmek söz konusudur. Çağdaş sosyalist ve komünist partilerin kökeninde yatan da budur.

Tüm bunlar söylendiğine, tanımlama unsurları ortaya konduğuna göre, mutlaka bir şeyin altını çizmek gerekir: Marx asla gerçek anlamda sabit ve kesin bir şekilde bir toplumsal sınıfı tanımlamamış, pek çok yorum ve tartışmanın kapısını aralık bırakmıştır. Ölümünden bugüne, özellikle sosyoloji alanında yapılan onlarca yıllık araştırma, halen tartışılmakta olan bu «sınıf mücadeleleri» tespitini saptırdı, açıklığa kavuşturdu ve bazen de tersini gösterdi.

SINIF MÜCADELELERİNİ KEŞFEDEN... MARX DEĞİLDİ!

Marx'ın sınıf mücadeleleri anlayışının nasıl oluştuğunu eğer özellikle kavramak, bu olguyu hangi yazarlardan alıntıladığını, eseri içinde neden merkezi bir yeri olduğunu anlamak istiyorsak, Marx'ın zamanından kopuk olmadığını iyice bilmemiz gerekir: Marx'ın toplumsal ve siyasi dünyayı okuyuş tarzı muhtelif alıntılamların bir sonucudur.

Hiç şüphesiz, pek çokları için: sınıf mücadeleleri kavramını tarihin devindirici gücü olarak Marx keşfetmiştir. Marx, Marksist demek sınıf mücadelesi demektir. Siyasi anlamda, söz konusu ifade o denli sola, hatta aşırı sola gönderme yapar ki, bu durum bariz gibidir. Oysa tarihsel açıdan bu kesinlikle yanlıştır. Ve bu da Marx'ın düşüncesinin nasıl yol aldığı anlamak açısından önemlidir.

Marx 1852'de yakın arkadaşlarından Joseph Weydemeyer'e yazdığı mektupta birtakım yazarlardan esinlendiğini bizzat kendisi söyler. 1852 tarihi manidardır: Şubat 1848'de başlayan devrimler süreci henüz yeni bitmiştir.

Şimdi, bana kalırsa, ne sınıfların çağdaş toplum içerisindeki varlığını ne de bunlar arasındaki mücadeleyi keşfetmiş olmanın onuru bana aittir. Burjuva tarihçiler bu sınıf mücadelelerinin tarihsel evrimini benden çok daha önce ortaya koymuşlardır ve burjuva iktisatçılar, mücadelelerin iktisadi anatomisini çizmişlerdir. Benim getirdiğim yenilik şudur:

sınıfların varlığının sadece üretimin gelişmesindeki belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu; sınıf mücadelelerinin mutlaka proletaryanın diktatörlüğüyle son bulacağını; bu diktatörlüğün yalnızca tüm sınıfların ortadan kalkmasına ve sınıfsız bir topluma doğru bir geçiş sürecini temsil ettiğini ispat etmek (*Yazışmalar*, II. cilt, Sociales Yayınları).

İlk önce Marx'ın o kadar borçlu olduğunu söylediği bu «burjuva tarihçiler» (terim burada illaki aşağılayıcı bir anlam taşımamaktadır) kimlerdir? Marx 1820-1830 yıllarından bir dizi aktörü kastetmektedir: bunlar tarihsel olguları sınıf çatışmaları bağlamında ilk betimleyenlerdir. Bu tarihçiler sosyalist bir görüşü tabii ki paylaşmaksızın, bir şekilde rakiplerinin ellerine kuramsal silahlar tutuşturmuş oldular.

Bu aktörlerden en az üçünün ismini verebiliriz: François Guizot, Adolphe Thiers ve Augustin Thierry. İlk ikisinin konumunun altını çizmek gerekir. Guizot, Louis-Philippe'in başbakanıydı; neticede Marx'la hiçbir ortak noktası bulunmayan bir düzen adamı ve bir muhafazakârdı. Aynı şey Augustin Thierry için de geçerli; bir dönem Saint-Simon'un sekreterliğini yapmış fakat sosyalist görüşlere yakınlık duymamıştır. Adolphe Thiers'e gelince, liberal ve aynı şekilde bir düzen adamı olup –1871'de Paris Komünü'nü bastırmakla sorumlu– olsa olsa bir «merkezci» olarak kabul edilen birisi. Başka bir deyişle: bu üç kişiden hiçbirisi ideolojik anlamda Marx'a yakın değildir. Fakat hepsi de geçmiş tarihi, bilhassa İngiliz (1649 ve 1688) ve Fransız (başta 1789-1794 olmak üzere) devrimlerini tekrar gözden geçirmek suretiyle düşüncesinin belirleyici bir yönünü oluşturmada Marx'a katkıda bulunmuşlardır. Hepsi de bu yaşananları aristokratik ve burjuva güçler arasındaki bir çatışma olarak algıladı.

1843-1845'te Paris'te bulunduğu sırada Marx söz konusu tarihçilerin eserlerini daha iyi tanımaya başlar ve çağdaş dünyayı anlayabilmek için onların devrimleri okuyuş şekillerini alıntılar yapmak gerektiği fikrini benimser (bkz. aşağıdaki çizim). Sınıf mücadeleleri Marx'la birlikte yeni ezilen sınıf için, yani proletarya için bir silaha dönüşür.

Devrimciler dahil bu antagonizmaları gizlemek isteyenler suçludurlar. Marx'ın 1848 Devriminin ilk haftalarında Fransa'da olup bitenler hakkında daha geniş bir makale kapsamında yazdığı şu satırları okuyalım. Marx, sınıf çatışmalarına inanmayan diğer sosyalistlere kıyasla kendine has özgüllükleri iyice vurgular:

Sınıf çatışmalarının bu iyi niyetle soyutlanması, çatışan sınıfların bu duygusal dengesi, sınıf mücadeleleri üzerindeki bu içten coşku, kardeşlik, Şubat Devriminin düsturu açıkçası işte böyleydi.



Sınıfları birbirinden ayıran basit bir yanlış anlaşılıyordu ve 24 Şubatta, Lamartine Geçici Hükümeti vaftiz etti: “Farklı sınıflar arasında var olan bu feci yanlış anlaşılmayı askıya alan bir hükümet.” Paris proletaryası bu cömert kardeşlik sarhoşluğuna teslim oldu (*Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*, 1848-1850).

Marx’ın sözleri açıktır: sınıf çatışmalarını içi boş formüllerin ardına gizlemeye yeltenenlerin ortaya çıkarılmaları gerekir. Fakat yine burada 1848 devrimlerini anlamak için gözünü sınıf mücadelelerine çeviren bir tek Marx değildir. Düşünür (ve siyasi aktör) Alexis de Tocqueville, eşitlikçi taleplerin artmasıyla endişeye kapılarak, kendisi de 1848 günlerindeki amansız sınıf mücadelelerini anlatır, elbette ki Marx’ın çıkarımlarının tam aksi çıkarımlara ulaşır (bkz. aşağıda Paris’teki 1848 Devrimi sırasında ayaklanan işçileri gösteren çizim). Paris bir işçi ayaklanmasına tanıklık ettiği sırada, Paul Clamorgan’a yazdığı mektubunda (24 Temmuz 1848), bu tarihi anı «sınıf sınıfa bir savaş» gibi tasavvur eden Tocqueville’i okuyalım:

Yukardaki her şeyin onları yönetmekten aciz ve buna layık olmadıklarını; bugüne dek dünyada yapılan mal bölüşümünün haksız olduğunu; mülkiyetin üzerinde durduğu temellerin hakkaniyetli temeller olmadıklarını sürekli tekrar edip durduklarını anlamıyor musunuz? Ve bu tarz görüşler kök saldıklarında, neredeyse tam anlamıyla

yayıldıklarında, kitlelerin derinliklerine nüfuz ettiklerinde, er ya da geç, ne zaman ve nasıl bilemem ama er ya da geç en korkunç devrimleri de beraberlerinde getireceklerine inanmıyor musunuz? Beyefendiler, derin inancım işte bu yöndedir: şu an bir volkanın üzerinde uyuduğunuzu düşünüyorum, bundan çok eminim (...) Bu bir isyan değildir, tüm iç savaşların en korkunç olanıdır bu, sınıf sınıfa savaş, hiçbir şeyi olmayanların her şeyi olanlara karşı olan savaşıdır.

Sonuç olarak acaba Marx pek o kadar da... özgün değil miydi? Aslında Marx, sınıf mücadeleleri kavramını, yukarda sözü edilen Weydemeyer'e yazdığı mektupta ifade ettiği gibi, çok garip bir şekilde kullanır. Marx'a göre sınıf mücadelelerinin sonu zorunlu olarak, «proletarya diktatörlüğü»ne varacaktır ki bu da «sınıfsız bir toplum»a geçişin ilk aşamasını teşkil eder: bu tür bir görüş açısına



tüm güçleriyle karşı çıkan Thiers ve Tocqueville ile Marx arasındaki en önemli farklar bunlardır.

Konuyla ilgili olarak, şaşırtıcı, hatta dehşete düşürücü bu sözcükleri okurken yanılgıya düşmemek gerekir. Marx «diktatörlüğü» olası yegâne siyasi yönetim şekli olarak mı savundu? İlk önce, burada söz konusu olan siyasi bir kamuoyu veya bir program beyanatı değil bir yazışmadır. Daha da önemlisi Marx'ın sözünü ettiği «diktatörlük» bizim anladığımızdan açıkça çok daha ikircikli bir anlam ifade eder. Günümüzde «diktatörlük» terimi artık sadece olumsuz bir anlam taşır (muhaliflere karşı siyasi baskı, özgürlüklerin kaldırılması, sınırsız erk, vb). Marx döneminde, terim aynı zamanda eski anlamına, yani bu adı taşıyan antik Roma hâkimliğine göndermede bulunurdu. Başka bir deyişle eğer diktatörlük özgürlüklerin askıya alınmasıysa, bu diktatörlük olağanüstü fakat zaman içerisinde sürüp gidemeyecek bir duruma cevaben olup, geçici ve yasal olacaktır. Öte yandan Marx, «proletarya diktatörlüğü» ifadesini eserlerinde oldukça az kullanmış ve gerçek anlamda bir tanımını vermemiştir. Fakat neyse ki, Marx için bu diktatörlük, bir avuç ezene karşı amansız bir sınıf mücadelesi vermek üzere erklerin, ezilenlerin, proletaryanın –şu halde bir azınlığın değil de nüfusun çoğunluğunu oluşturanların– elinde toplanmasını ifade eder. O halde, diktatörlüğün günümüzdeki tanımının düşündürdüğüne aksine, bir nevi radikal demokrasi

söz konusudur. Özet olarak, sınıf mücadelelerinin bu baskıcı boyutu kaçınılmazdır fakat Marksçı «diktatörlüğün» de tek yönünü oluşturmaz.

Yine aynı mektupta ifade edilen «sınıfsız toplum»a gelince, ortaçağdan beri var oldukları halleriyle mazide kalan eşitlikçi toplumlardan feyz alan bir ütopya söz konusudur. XIX. yüzyılda pek çok sosyalist, hiyerarşilerin ve sınıfların uzak bir hatıra olarak kalacağı yeni bir dünya hayal eder...Friedrich Engels daha sonra devleti, farklı açılardan bakabilmek üzere müzede sergilenecek bir şeye dönüştürmek istediğini ifade edecektir, ama bu şey artık var olmayacaktır! Hatta Marx, *Felesefenin Sefaleti*'nde, devrimin ardından her türlü siyasetin biteceği kestiriminde bulunacaktır:

Emekçi sınıf, kendi gelişme süreci içerisinde, eski sivil toplumun yerine, sınıfları ve bunların arasındaki antagonizmayı dışlayan bir birliği koyacaktır ve gerçek anlamıyla bir siyasi iktidar artık kalmayacaktır çünkü siyasi iktidar tam olarak sivil toplum içindeki antagonizmanın resmi bir özetidir.

Hal böyleyken, proletarya ve burjuvazi arasındaki antagonizma sınıf sınıfa bir mücadeledir ki bu mücadele en yüksek ifadesiyle, topyekûn bir devrimdir. Ayrıca sınıflar arası zıtlık üzerine kurulu bir toplumun akıbetinin ani bir çelişki, göğüse göğse bir darbeye son bulacak olması bizi şaşırtmalı mıdır?

Marx burada anarşistlerle aynı rüyayı paylaşır, öyle ki bazı yorumcular Marx'ın en devlet karşıtı metinlerini öne çıkarmak suretiyle işi, her şeyden önce anarşist bir Marx fikrini savunmaya kadar vardırırlardır. Fakat Marx'ın siyasi girişimleri bu tür bir okumayı çürütüyor: onun için sınıf mücadelesi, iktidarın ele geçirilmesini de mutlaka kapsayan siyasi bir mücadeledir. Marx her ne kadar çelişkisiz, çatışmasız bir dünya düşlemiş olsa da aslında siyasi mücadelelerin sonunu hayal meyal görebilmekten çok uzaktı.

GELECEK OLAN DEVRİM... LA FONTAINE'DEN BİR MASAL MI?

Sınıf mücadelesi, tarihin maddeci anlayışına sıkı sıkıya bağlıdır. Marx, maddi çıkarların tarihsel olayların süregelmesinde belirleyici bir yeri olduğunu düşünür, ki toplumsal mücadeleler de bu olayların en çarpıcı ve belirleyici yönünü oluşturur. Marx, *Alman İdeolojisi*'nde (1846) Engels'le birlikte bu anlayışı ele almıştır.

Marx'ın anlayışı evrensel olma ve her dönem her yerde geçerli olma iddiasını taşısa da bunun bir Alman kontekstinde geliştirilmiş olduğu asla gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca gelecek proleter devrimin bu maddeci anlayışını, belli bir siyasi moral bozukluğunun özellikle Alman tarzı ifadesi olarak

görmek de mümkündür, oysaki Fransa mükemmel bir devrimler ülkesi olarak görünmektedir.

Germen dilleri uzmanı Lucien Calvié, şu ufuk açıcı fikri savunmuştu: Jean de La Fontaine'in "Tilki ve Üzümler" adlı fablı, bu özelliği anlamak ve proleter devrimin Alman bağlamında Marx'ın bir keşfi olduğunun nedenlerini görmek açısından kıymetli bir başvuru kaynağıdır. Nihayetinde Marx'ın 1843-1846 yıllarından itibaren savunduğu yeni tip devrim fikri, «Almanya'daki imkânsız siyasi devrimin yerini tutacak olan ideal devrimin yeni bir serüveni değil midir?» (Calvié). Başka bir deyişle, La Fontaine'e bakacak olursak, «erisilemez siyasi devrimin cezbedici olgun üzümleri, hayran hayran onlara bakıp da ulaşamayınca çılgına dönenler için sindirimi zor ve itici yeşil üzümlere dönüşürler» (Calvié). Fransız Devrimi bitti gitti; işte Almanya'da şekillendirilmiş geleceğin yeni devrimi: toplumsal, proleter bu devrim, kendinden önceki Fransız devrimlerinden çok daha ileriye gidecek. 1789'da zarlar Almanya'da atılmadı; Marx buna ikna olmuştu, bu iş XIX. yüzyılda olacaktı.

MARX, TOPLUMSAL ÇATIŞMANIN DÜŞÜNÜRÜ VE STRATEJİSTİ

Sınıf mücadelesinin hiçbir kolaycı, ikili veya tek anlamlı yanı yoktur. Marx bu mücadelelerin, hiç

olmazsa geçici bir süre için, ittifak stratejileri gerektirecekleri gerçeğini sağduyuyla görecektik çok somut anlamda siyaset yapmıştı. Marx'ın genelleyici ve kuramsal katkılarına değil de onun «güncel» metinlerine baktığımızda, bu stratejilerin Marksçı projenin ne denli tam merkezinde yer aldıklarını görebiliriz.

Marx'ın tarihi iddiası aslen, tam da *Manifesto*'da ustaca belirtildiği gibi, iki taraf, burjuvazi ve proletarya arasındaki kutuplaşmadır. Fakat toplumların gelişim süreci her yerde aynı olamazdı; dolayısıyla Marx koşullara uygun şekilde, toplumsal sınıflar arasındaki ittifaklar bağlamında mantık yürütmeye çalıştı.

Bu konuda, Marx'ın 1848 Almanya Devrimi esnasında takındığı tavrı yeniden incelemek ilginç olacaktır.

Fransa'da olduğu gibi, Almanya'da bir sınıf mücadelesiyle karşı karşıya olduğumuzdan Marx'ın hiç şüphesi yoktur. Ama devrimin başarısızlığa uğramaması ve özgül koşullar altında tamamlanabilmesi için ne yapılmalıdır? Marx, önemli bir rol oynadığı *Yeni Rhénane* gazetesinde bakış açısını dile getirir. Marx'a göre «Almanya» (o zamanlar henüz birleşmemiş sayısız küçük devletlerden oluşuyordu), burjuvazi ve proletarya arasında bir sınıf mücadelesini mümkün kılmak için siyasi düzeyde çok fazla parçalanmış ve iktisadi düzeyde de yeterince gelişmemiştir (Büyük Britanya'ya oranla halen mütevazı bir kapitalizm söz konusudur).

Dolayısıyla bu iki sınıf tek bir cephe oluşturup aynı düşmana, yani eski feodal ve monarşik dünyaya karşı durmalıdır. Bu dünya yok olmadığı sürece, demokratik burjuvaziyle ittifak gerekli olabilir. 1850'de, devrimin bilançosunu çıkarırken, Marx ve Engels şunları ileri sürerler:

Demokratik küçük-burjuva partisi Almanya'da çok güçlüdür, kentlerde yaşayan burjuvaların büyük çoğunluğunu, küçük sanayi tüccarlarını ve zanaat ustalarını kucaklamakla kalmıyor, çiftçiler ve kırsal işçi sınıfı da üyeleri arasındadır zira kırsal işçi sınıfı kentlerdeki özerk işçi sınıfından henüz destek görmemektedir.

Devrimci işçi partisinin küçük-burjuva demokrasisine karşı tutumu şöyledir: yıkılmasını istediği fraksiyona karşı onunla birlikte yürür; kendini sağlama almak için kullanmak istediği tüm hususlarda da onunla savaşır (*Merkez Komite'nin Komünistler Birliğine Hitabesi*, 1850).

Marx burada amacına ulaşmak için taviz verebilecek bir siyaset adamı görüntüsü çizer. Demokratik büyük bir ordunun bir fraksiyonu olmak, bazı koşullar altında, bir olasılık gibi görünür.

PEKİ YA KÖYLÜLER?

Buraya kadar burjuvazi, proletarya, sanayileşme konularına çok değindik... Hepsi de kendi düzeylerinde, eski feodal ve monarşik dünyayı yıkarak

Marx'a büyük bir memnuniyet yaşattılar. Bununla birlikte, Marx döneminin Avrupa'sı, büyük çoğunlukla, köylü nüfusa sahiptir ve kırsal dünya pek çok yerde üstünlük sağlamış durumdadır. Fransa için bu doğrudur; evrensel ölçekte ise çok daha elle tutulur bir gerçeklik söz konusudur. Elbette ki sanayileşmiş ve kentelleşmiş Büyük Britanya örnek teşkil eder ve bu eski dünya çağdaşların gözünde olağanüstü bir şekilde küçülüyor gibidir. Fakat hiçbir şey henüz belli değildir (bkz. 1869-1870 yıllarında Fransa'da kırsal hayatın bir tasvirini gösteren çizim).

Bu bağlamda, kimi zaman, Marx'ın köylü sınıfını tepkinin ve eski feodal dünyanın bir simgesi, çökmekte olan bir sınıf olarak görüp küçümsediği belirtilmiştir. Marx kuşkusuz bazen bu sınıfa yönelik sert sözcükler kullanmıştır; Aralık 1848'de kendisini Louis-Napoléon Bonaparte'ın kollarına bırakıp, onun muzafferane bir şekilde seçilmesini sağlayarak... Büyük kentlerdeki devrimci işçi çevrelerinin bir kısmında yeşermiş ümitleri heder eden kırsal kesim hakkında Marx'ın yazdıklarını okuyalım. Köylü sınıfı kendi çıkarlarının kıymetini bilmeyen tipik aciz ve kendi kaderini hiç utanmadan yüce iktidara emanet eden bir sınıftır:

Fransız ulusunun büyük bir kısmı işte böyle, aynı cinsten büyüklüklerin basit bir toplamıyla, patates dolu bir çuvalın bir çuval patates mey-

dana getirmesine hemen hemen benzer şekilde oluşmuştur. Milyonlarca köylü ailesinin onları birbirlerinden ayıran ve yaşam tarzları, çıkarları ve eğilimleri açısından toplumun diğer sınıflarıyla karşı karşıya getiren iktisadi hayat koşulları altında yaşadıkları ölçüde bir sınıf oluştururlar. Fakat küçük köylüler, aralarında yalnızca yerel bağlantıların bulunması, çıkarlarının benzerliğinin aralarında hiçbir birliktelik, hiçbir ulusal bağ, hiçbir siyasal örgütlenme yaratmadığı ölçüde de bir sınıf oluşturmazlar. Bu nedenledir ki küçük köylüler ister Parlamento vasıtasıyla ister Meclis vasıtasıyla olsun kendi adlarına kendi sınıfsal çıkarlarını müdafaa etmekten acizdirler. Kendi kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir. Onları temsil edenler, diğer sınıflara karşı onları koruyan ve her konuda asıl söz sahibi olan ve onların nazarında aynı zamanda hem sahip, hem yüksek otorite hem de mutlak hükmedici bir güç gibi görünmelidirler. Dolayısıyla küçük köylülerin siyasi etkisi, nihai olarak toplumun yürütücü erke tabi olmasıyla kendisini ifade etmiş olur (*Louis Bonaparte*'ın *18 Brumaire*'i, 1852).

Burada köylüler tipik olarak «kendisi için sınıf»a dönüşmekten aciz toplumsal bir sınıftır. Bununla birlikte Marx, bakış açısını değiştirmiş ve nihayetinde köylü sınıfını sürekli düşmanca davranılması gereken bir «tepkiyel kitle» gibi görmeyi reddetmiştir. Marx, hayatının sonlarına doğru Rusya'yla ilgilenir ve *Komünist Parti Manifestosu*'nun Rusça

basımı için yeni bir önsöz kaleme alır, bu önsözde Ocak 1852'de, ölümünden bir yıl önce şunları ifade eder:

Fakat Rusya'da (...) toprağı yarısından fazlası köylülerin ortak mülkiyetindedir. O halde mesele şudur:

Eski bir ortak toprak mülkiyeti biçimi olan Rus *obşinası*, epeyi yok olmuş olsa da, doğrudan doğruya komünist ortak mülkiyetin bir üst biçimine geçiş yapabilir mi? Ya da tersine, ilk önce, Batı'nın gelişirken içinden geçtiğı aynı çözölme



sürecinden mi geçmelidir? Bugün buna verilebilecek tek yanıt şudur: eğer Rus devrimi Batı'daki bir proleter devrimin habercisi olur ve bunlar böylelikle birbirlerini tamamlamış olurlarsa, Rusya'daki ortak toprak mülkiyeti komünist bir kalkınmanın başlangıç noktası olma işlevini görebilir.

Marx bir kez daha 1848'deki en iyimser öngörülerini gözden geçirmiş olur: köylü gelenekler geleceğin komünizminin habercisi bile olabilirler. Sınıf mücadeleleri, yerine ve bağlamına göre mutlaka farklı açılardan anlaşılmalıdır. Sınıf mücadelelerini kavramanın basit ve kesin bir yolu yoktur; toplumsal ve siyasi dünyanın karmaşıklığını düşündüren bir gereç olarak varlığını sürdürür.

BÖLÜM 3

KAPİTALİZMİ ANLAMAK (VE MÜCADELE ETMEK) İÇİN KAPİTAL

Friedrich Engels, yakın arkadaşı Marx'ın Kapital'i için «Dünya üzerinde kapitalistler ve işçiler var oldukları sürece, işçiler için bundan daha büyük öneme sahip başka bir kitap daha yoktur» ifadesini kullanır. Engels, aynı şekilde bu kitabı «işçi sınıfının ölümsüz İncil'i» olarak nitelendirir.

Oysaki eseri okumak sanıldığı kadar kolay değildir! Metayla ilgili ilk bölümlerden itibaren, okumasını özellikle güç kılan sayısız veriyi soyut kavramlarla harmanlayan karmaşık bir metinle karşı karşıya kalırız. Acaba Kapital, kapitalizmin sırlarını ortaya çıkaracak yerde bunları daha da anlaşılmaz hale getirmeye mi çalışıyor?

Bazı bölümler diğerlerine göre çok daha anlaşılır olduğundan, gerçekte eseri okumanın pek çok

şekli vardır. *Kapital*'in ilk cildinde izah edilen en önemli kavramlardan birkaçını Marx'a ait kısa bölümlere dayandırarak özetlemeyi öneriyoruz. Bu ilk cilt belirleyicidir: hayattayken Marx'ın kendisi tarafından 1867'de Hamburg'da yayımlanan fakat Londra'da yazılmış yegâne cilttir (bkz. British Library'de Marx'ı *Kapital*'i yazarken gösteren çizim). Söz konusu cilt, Marx'ın tasarladığı ve hayattayken yayımlanmamış hazırlık niteliğindeki el yazmalarında (*Grundrisse*'ler) zaten sunduğu çok daha geniş kapsamlı bir projenin hayata geçirilmesinden ibarettir. Önemli unsurlar, bilhassa «altyapı» (iktisadi) ve bunun büyük ölçüde belirleyicisi olan «üstyapı» (ideolojik) arasındaki güçlü ilişkiye dair fikir 1859'daki *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı eserinde zaten ele alınmıştı. Marx bu ilişkiyi I. Cildin bir bölümünde kelimesi kelimesine tekrar eder:

Toplumun iktisadi yapısı, üzerinde bir üstyapının inşa edildiği gerçek bir temeldir ve belirli toplumsal bilinç biçimleri (ya da tercihen entelektüel anlayışlar) bu üstyapıya tekabül eder ve (...) maddesel yaşamın üretim şekli genel olarak toplumsal, siyasi ve manevi yaşam sürecini koşullandırır.

Altyapı demek, üretim, bilhassa üretici güçler (araçlar, makineler...) ve üretim ilişkileriyle (proletarya ve burjuvazi gibi toplumsal sınıflar) ilgili

her şey demektir. Üstyapı, maddesel olmayan (bir dönemin egemen düşünceleri, kanunlar, din, kurumlar...) diğer her şeyle ilgilidir.

Marx ikisini bir arada düşünmeye davet eder ki bu bugün bizim için yeterince barizdir fakat o dönem için aynı şey pek söylenemez. Buradan mekanik bir yorum çıkarılabilir (iktisadi olan siyasi olanı anlamamızı sağlar ve örneğin şu ya da bu siyasi fraksiyon her zaman toplumsal bir sınıfa tekabül eder) ve kimi Marksistler bundan imtina etmeyeceklerdir. Fakat *Kapital*'in içerdiği varsayımlar çok daha ince düşünülmüştür ve ikili şemayla özetlenemezler.



KAPİTAL NASIL OKUNMALI?

Projenin tamamını geniş hatlarıyla özetleyelim: I. Cilt İngiliz camiasından yola çıkarak kapitalist üretim tarzını inceler; II. Cilt mübadele ilişkileri üzerine yoğunlaşır ve III. Cilt özellikle bunalımlar ve emekçilerin sömürülmesiyle yakından ilintili olan kâr oranıyla ilgilidir. Kısacası, I. Cilt kısıtlı kalsa da her şeye rağmen, XIX. yüzyılda geliştiği şekliyle, hatta bunun da ötesinde, kapitalizmin mekanizmalarının Marksçı analizini kavramayı sağlayan tüm hayati bileşenleri temin eder. Marx'ın iktisadi öğretilerin tarihiyle ilgili taslakları daha sonra, zaman zaman *Kapital*'in «IV. Cildi» olarak da anılan, *Artı Değer Teorileri* (1905-1910) adı altında Alman sosyalist Karl Kautsky tarafından yayımlanacaktır.

Kautsky (1854-1938) Marksizmin yayılmasında önemli bir yol oynayacaktır, bu konuya geri döneceğiz; Kautsky, Engels'ten sonra, Marx'ın yazdıklarını düzenleyecek meşru otorite addedildi, («Marksizmin papası» lakabıyla anılırdı).

Kapital üzerine kolektif eseriyle (*Kapital'i Okumak*, 1965) ünlenen Louis Althusser'in tavsiyesine göre, cesareti yitirmemek adına... tek yapılması gereken kitabın bölümlerini sırasıyla okumamaktır! Marx'ın kitabının paradoksu buradadır: söz konusu kitap, işçi sınıfına bir mücadele aracı olarak hizmet etmesi gerekirken yalnızca az sayıda seçkin bir militan kitlesi tarafından anlaşılabilmiştir.

Kitap her şeyden önce olgusal olarak içeriğini anlayabilecek yetiye sahip kişilere (düşünürler veya pişkin militanlar) hitap eder; bunların görevi belli başlı fikirleri işçilere aktarmak olacaktır.

Althusser bariz bir biçimde birinci bölümden başlanmamasını önermiştir. I. Cildin 1965'teki bir önsözünde yer alan ve kitabın bölümlerini faydalı bir biçimde sentezlediklerinden bugün için halen iyi birer tavsiye olabilecek Althusserci önerileri okuyalım:

Aşağıdaki okuma yöntemini ısrarla tavsiye ederim:

1. İlk okumada, I. Bölümü (Meta ve para) bilerek bir kenara bırakın.

2. I. Cildi okumaya II. Bölümden (Paranın sermayeye dönüştürülmesi) başlayın.

II, III. bölümleri (Mutlak artı değer in üretimi) ve IV. Bölümü (Nispi artı değer) dikkatlice okuyun.

V. Bölümü (Artı değer üzerine yeni araştırmalar) bir kenara bırakın.

VI. (Ücret), VII. (Sermaye birikimi) ve VIII. (İlkel birikim) bölümlerini dikkatlice okuyun.

Nihayet, son derece tedbirli bir şekilde I. Bölümü (Meta ve para) okumaya başlayın, bilin ki diğer bölümleri pek çok kez okuduktan sonra dahi, ayrıntılı açıklamaların yardımı olmaksızın, daima anlaşılması zor olacaktır.

Kapital'i okumaya sonundan başlamak daha kolaydır diyecek kadar paradoksu ileri götürebiliriz: kapitalizmin gelişiminin gerçekte çarpıcı

tasvirlerini içeren sermayenin «ilkel birikimi»yle ilgili bölümler, metayla ilgili birinci bölüme oranla çok daha az teknik ve karmaşıktır. Kapitalizmi uzun vadeli düşünen Marx, gerçekten de ortaçağ ve modern dönemdeki kapitalizmin ilk aşamalarına geri döner ki bu aşamalar ortaçağın hemen sonunda doğmak üzere olan inanılmaz «devrim»i gösterirler:

Kapitalist rejimin ilk temellerini atacak olan devrim, XV. yüzyılın son otuz yılı ile XVI. yüzyılın başlarında ilk belirtilerini gösterdi. O zaman derebeylerin –Sör James Stuart’ın pek yerinde belirttiği gibi «evlerimizin kulelerini boş yere işgal ediyorlardı» dediği– çok sayıda maiyetin işten çıkarılması, yersiz yurtsuz bir proleter kitlesini birdenbire emek piyasasına savurdu. Biz-zat kendisi de burjuva gelişiminin bir ürünü olan krallık iktidarı, sahip olduğu mutlak egemenlik eğiliminden ötürü bu işten çıkarmaları şiddetli tedbirlerle hızlandırmak durumunda kalmış olsa da bu durumun tek müsebbibi değildi. Krallık ve parlamentoyla açık savaş halindeki büyük derebeyleri, köylülerin ortak mallarını gasp ederek ve onları, efendileriyle aynı feodal hukuk çerçevesinde sahip oldukları topraklardan kovarak çok daha büyük bir proletarya yaratmış oldular. İngiltere’de bu gibi şiddet eylemlerine yol açan şey Flandre’daki yün imalathanelerinin gelişmesi ve bunun sonucu olarak da yün fiyatlarının artması oldu. Uzun süren İki Gül Savaşı eski aristokrasiyi

yok ettiğinden, yeni nesil aristokrasi de paraya güçlerin gücü olarak bakıyordu. Ekilebilir toprakların otlaklara dönüştürülmesi, işte yeni nesil aristokrasinin savaş çığılığı.

Marx mülkiyet dengelerinin yeniden yapılandırılmasına yol açan «yağma»yla ilgili bölümü şöyle bitirir:

Kilise mallarının talanı, devlet arazilerinin hileli şekilde devredilmesi, ortak arazilerin yağmalanması, feodal ve hatta ataerkil mülkiyetin zorbalık ve yıldırma yoluyla çağdaş özel mülkiyete dönüştürülmesi, samandan kulübeler için savaş verilmesi, işte ilkel birikimin mükemmel yöntemleri. Arazileri kapitalist tarıma verdiler, toprağı sermayeye kattılar ve yersiz yurtsuz bir proletaryanın uysal işgücünü şehir sanayisine teslim ettiler.

Marx burada uzun vadeye yayılan tarihsel bir yaklaşımı harekete geçirir: ticari ve gaspçı sermaye, sonradan gelecek olan sanayi kapitalizminden daha önce feodal düzeni yüzyıllar boyunca yok etmiştir.

Kapitalist birikimin tanımına dair bu kısımlar, *Kapital*'in en çarpıcı bölümleri arasında yer alır. Elbette ki tarihçiler, o günden bu yana feodal dönemden kapitalist üretim tarzına geçişin her yerde aynı şekilde cereyan etmediğini, bazen Marx'ın tarif ettiği koşullardan daha az şiddetli olduğunu gösterdiler. Bu geçiş pek çok vakada, Marx'ın us-

taca ortaya koyduğu üzere inkâr edilemez bir hoyratlığa sahne oldu.

KAPİTAL İÇİN HANGİ KAYNAKLARA BAŞVURULDU?

Tıpkı tarih anlayışı ve sınıf mücadeleleriyle ilgili düşünce tarzında olduğu gibi, Marx, sıfırdan yola çıkmaz. Dolayısıyla kitabın doğuşunu iyice anlayabilmek için geçmişten gelen kalıtların de hatırlanması gerekir.

Kapital müstesna ve yenilikçi bir eser olarak değerlendirilebilir, ama yine de üç düşünce akımının da vârisidir:

- Birincisi Ricardo, Malthus ve Smith’le birlikte öncelikle Büyük Britanya’dan gelen klasik siyasal iktisattır. Başlangıçta Adam Smith’in önvarsayımlarını paylaşmış olsa da sonunda onu eleştirir ki bu da bize *Kapital*’in meşhur alt başlığı «Ekonomi Politğin Eleştirisi»ni verir.
- İkinci akım Marx’ın şaşılacak derecede iyi bildiği antik Yunan’dan gelen felsefi gelenektir ki Marx’ın tez konusu Epikür’dü. Israrla belirtmek gerekir ki, Marx asla eğitilmiş bir «iktisatçı» değildi, felsefe mezunuydu, bu da kuramsal söylemlerin neden hayati önem taşıdığını açıklar.

- Üçüncü akım öncelikle Fransa'dan gelen (Charles Fourier, Saint-Simon, vs) ve (ütöpik sıfatı neredeyse aşağılayıcı hale geldiğinden) artık kimi zaman daha ziyade «kavramsal» olarak nitelendirilen «ütöpik sosyalizm»dir. Kısacası, 1970'lerden beri Birleşik-Devletler' deki öğrencilerine uzun süre *Kapital*'i öğreten David Harvey'in çok iyi özetlediği gibi:

(Marx'ın) yeni bilimsel yöntemi klasik siyasal iktisadın (özellikle İngiliz) incelemesine dayanır ki burada amaç, eleştirel felsefenin (özellikle Alman) geliştirdiği araçlardan yola çıkarak, ütöpik atılımı (özellikle Fransız) aydınlatmak ve şu sorulara yanıt vermektir: komünizm nedir? (...) Komünist bir devrimin önünü açmak için kapitalizmi bilimsel açıdan nasıl anlamalı ve eleştirmeli? (*Kapital'i Okumak İçin*, 2016).

Kapital'in amacı burada açıkça belirtilmiştir. Elbette ki kitap, kapitalizmin mekanizmalarını anlamak için bir gereç olarak da okunabilir. Marx döneminden beri ve günümüze dek *Kapital*'i inceleme unsurlarından bazılarını ele alan bütün bir gelenek vardır: iyi tanınan liberal bir iktisatçı olan Jacques Attali (*Karl Marx veya Dünyanın Ruhu*, 2005), Marx'ın önerdiği muhteşem gereçlerin tereddütsüz altını çizer fakat bununla birlikte, siyasi mecraya geçildiğinde de Marx'ı sert bir dille eleştirir.

Oysa asla unutmayalım ki Marx eğer bu büyük projeye atıldıysa, bunu kapitalist sistemi alaşağı edecek inceleme araçlarını temin etmek için yapmıştı.

Bu konuda, Marx'ın, Hegel'den almış olduğu, kendi yöntemine ait önemli bir unsurunun altını çizmek gerekir: diyalektiğin kullanımı. Diyalektik, devam etmekte olan süreçleri durağan olmayan şekilde ele alıp üretim tarzının değişim ve dönüşümlerini kavramayı hedefler. Marx kendi diyalektik yöntemini özetleyen bir kitap yazmadığına göre, *Kapital*'i bu yöntemi anlamayı sağlayacak yapıtlardan birisi olarak düşünebiliriz. Kapitalizmi hareketlendiren çelişkiler hangileridir, sınırları nereye kadar dayanır? İşte yüzlerce sayfa boyunca Marx'a rehberlik eden kendine ait yöntemin çok şematik bir özeti. Kitabı hakkında yayımlanan eleştirel gözlemlere tepki olarak, Marx I. Cildin Almanca ikinci basımının önsözünde diyalektiğin «can alıcı ve devrimci» önemini yeniden ele alır:

Benim diyalektik yöntemim Hegelci yöntemden temelde farklı olmakla kalmayıp aynı zamanda onun tam karşıtıdır. Hegel'e göre, fikir adı altında kişileştirdiği, düşüncenin hareketi, gerçekliğin yaratıcısıdır ki bu gerçeklik fikrin olgusal biçiminden başka bir şey değildir. Bana göre ise, aksine, düşüncenin hareketi, insan beynine nakledilmiş ve tersyüz edilmiş olan gerçek hareketin yansımasından başka bir şey değildir.

Hegelci diyalektiğin gizemci yönünü otuz yıl kadar önce, hâlâ moda olduğu bir dönemde eleştirdim... Hegel, yanıltmacaları sayesinde, gizemciliği kullanarak diyalektiği biçimsizleştirmiş olsa da bunun genel hareketini ilk ortaya koyan yine Hegel'in kendisiydi. Hegel'de diyalektik sadece baş aşağı durur; akla uygun yapısına kavuşması için onu yeniden ayakları üzerine oturtmak yeterli olacaktır. Gizemci yönüyle diyalektik, Almanya'da moda oldu çünkü var olan şeyleri yüceltiyor gibi görünüyordu. Rasyonel yönüyle ise yönetici sınıflar ve bunların kuramcı ideologları için tam bir rezalet ve iğrençliktir çünkü var olan şeylerin olumlu algılanış biçimi içerisinde birdenbire bu şeylerin kadersel reddini, gerekli çöküşünü dahil eder; çünkü geçici bir görünümünden ibaret olan hareketin kendisini yakaladığından, hiçbir şeyin zorla kabul ettirilmesine izin vermez; çünkü özünde eleştirici ve devrimcidir.

İşin kavramsal kısmı işte böyledir. Marx'ın söylemlerinde çokça yer bulan ham iktisadi veriler ise özellikle Engels'le olan yoğun işbirliğinin ürünüdür. Engels'in çalışmış olduğu Manchester sanayisi ve keza o dönemdeki sanayi kapitalizminin iki ideoloğunun yazıları (Babbage ve Ure'nin tarihe pek geçmemiş yazıları) Marx'ın çalışmasının temellerini oluşturur. Bu temeller tartışmasız Marx'ın analizini şekillendirmişlerdir ve David Harvey'e göre örneğin eğer Engels Birmingham'da çalışmış olsaydı, Marx'ın çizdiği tablo farklı olurdu. Aslında

bu bölgedeki sanayi daha küçük ölçekli ve farklı şekilde düzenlenmişti, öyle ki ölçek ekonomisi yapılabiliyordu.

Buradaki ekonomi, Manchester'ın devasa pamuk yapılanmalarından farklı olarak çok daha uzmanlaşmış ve zanaata yönelikti...

META

Amaçlar ve yöntem anlatıldığına göre artık *Kapital*'in başlıca kavramlarını ele alabiliriz. Marx, meta gibi temel kavramları derinlemesine inceleyerek işe başlıyor.

Meta ve mübadele Marx'ın çıkış noktasını teşkil eder. Herkes bir şekilde bu ikisini deneyimlemiştir: meta ve mübadele XIX. yüzyılda zaten her yerdedirler ve o günden beridir de sürekli gelişim halindedirler. Marx şunu ileri sürer:

Toplum içinde emeğin ürünlerine ilişkin en genel ve en basit iktisadi biçim olan meta biçimi herkes için öylesine tanıdıktır ki hiç kimse bunda bir kötülük görmez.

Oysaki! Bu metalar nasıl mübadele edilebilirler ve mübadele neden önemlidir? Bunu anlamak için Marx, «bir şeyin yararlı olma durumu»nun altını çizer: kullanım değeri adını verdiği şey budur. Halbuki bir metanın piyasadaki değeri aynı değildir; diğer metalara istinaden bir değer kazanır: başka

bir değer biçimi olan mübadele değeri tam burada devreye girer. Kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki bu ayırım belirleyicidir.

Bir metanın mübadele değeri nasıl ölçülür? Metanın içinde insan emeği vardır, üretim için harcanan zaman vardır. Marx, gerçekleştirilen bu emeği ölçebilmek için, sorunu uluslararası ölçekte ele almayı önerir; piyasanın 1867'deki büyümesinin bugünkü büyümeyle hiç alakası olmasa da kesin olan –*Manifesto*'da zaten dikkat çeken– şey, kapitalizm gitgide geliştiğinden, bu kategorilerin evrensel ölçekte düşünülmesi gerektiğini Marx'ın anlamış olmasıdır. Not etmek gerekir ki, Marx serbest ticarete ille de karşı değildi; Ocak 1848'de, serbest ticaretin genişlemesini kutladığı *Serbest Ticaret Üzerine Bir Konuşma* (Fransızca olarak, Brüksel'de) yapmıştı: mübadeleler desteklenirse, sanayinin büyümesi dolayısıyla da işçi sayısının artırılması teşvik edilmiş olur. İşçiler sistemi yıkmaya hazırlandıklarından, tarihin işleyişine karşı çıkılmamalı ve kapitalizmin gelişmesine izin verilmeliydi. Marx, dönemine göre, her zaman sermayenin büyümesine bu denli hayranlık duymayacaktır. Fakat kesinlikle Marx, uzun bir süre boyunca, dünya piyasasının büyümesini engellemeye yeltenmenin bir işe yarayacağını düşünür.

Bu değer meselesiyle ilgili olarak, Marx aslında Ricardo'yu (değeri belirleyen emek zamandır) tekrar eder fakat hayati bir unsur da ilave eder:

«toplumsal açıdan gerekli» olan emek zaman. Ve Marx, ticari mübadelenin atılımının ve genişle-
mesinin mihenk taşı olan «meta para»nın ortaya
çıkışını izah etmek ve anlatmak için uzun zaman
harcar. Para, bu mübadele dengelerini düzenleme-
ye yarar; David Harvey'in çok iyi özetlediği gibi:

Toplumsal açıdan gerekli olarak değer, sonuç ola-
rak kapitalist üretim biçiminin tarihsel bir özelliği-
ni teşkil eder. Yalnızca ticari mübadelenin uygun
işlevi yerine getirdiği bir durumda ortaya çıkabilir.

Bu çerçevede paranın yeri belirleyicidir. Marx,
değer ölçüsü olarak para ile dolaşım aracı olarak
parayı birbirinden ayırır ve nihayetinde neden sa-
dece tek tip paranın var olduğunu anlamaya çalışır.
Farklı kategoriler arasındaki gerilimin çözünmesi
kredi parasını meydana getirir ve bu biçimin –gü-
nümüzde çok iyi bilinen alacaklı ve borçlu arasın-
daki biçim– neden olduğu ilişki, sermaye olanağını
meydana getirir.

Elbette, sermaye basit ve net olarak paranın
eşanlamlısı değildir. Paraya sahip olup da kapita-
list olmayan toplumlar var olmuştur. Son derece
basite indirgeyecek olursak, para, daha çok para
kazandırmak amacıyla dolaştığında sermaye de
oradadır. Ve sermayenin dolaşım süreci Marx'ın
söyleminin tam merkezinde yer alır. Sermaye, so-
yut bir şey değil fakat değerlerin bir dolaşım sü-
recidir. Bu değerler farklı nesnelerde cisimleşirler:

parada, ardından metada ve yeniden para biçiminde. Marx bu çerçevede, devlet ve dünya piyasası arasındaki ilişkiyi, özellikle de şu veya bu ülkenin kendi parasını ne şekilde istikrarlı hale getirmeye çalıştığını inceler. Marx *Kapital*'de, başta İngiliz vakasından yola çıkmak üzere, en ince ayrıntısına kadar bu süreci incelemeye odaklanır.

SERMAYE, EMEK GÜCÜ, ARTI DEĞER

Şimdi sıra geldi eserin kilit kavramlarından birisi olan, onsuz sermayenin yaratılmasının anlamsız olduğu kavrama: artı değer. Kelime (plus-value) Fransızcada sorun yaratıyor zira gündelik anlamı (örneğin gayri menkul «artı değeri» (plus-value immobilière) ile para kazanmak) Marksçı anlamından farklıdır. Almancada bu terime «Mehrwert» denir; bazıları 1980'den itibaren yeni bir çeviriyle birlikte, Marx'ın yüklediği anlamı daha iyi açıklayan «survaleur» (fazla değer) terimini önerdiler; gerçekte «plus-value» (artı değer), Fransızca kelime dağarcığı içinde kavramın yanlış anlaşılmasına yol açan fazla alışlagelmiş bir anlamıyla yer alır. Yine de yeni türetilmiş «survaleur» (fazla değer) terimi fazla belirsiz geldiğinden, Marx'ın yazdığı ve Marx hakkında Fransızca yazılanların çoğunda hâlâ «plus-value» (artı değer) terimi kullanılmaktadır. Bu sebeplerden ötürü burada artı değer (plus-value) terimini kullanacağız.

Bu artı değer nereden geliyor? Başlangıçtaki değerinden daha fazla değer üretecek özgöl yetiye sahip çok özel bir metadan gelir. Emek gücü denilen şey budur. Emek gücü, metalara özgöl bir değer vermeyi sağlayan beşeri yetileri (fiziksel ve zihinsel) içerir. Kapitalizmin tarihi bu gücün üretime sıkı sıkıya bağlıdır. Kapitalizmin esas özelliklerinden biridir bu: diğer dönemlerden çok farklı olarak, kapitalist kişi bir köleye sahip olduğu gibi bir emekçiye sahip olamaz.

Toplumların değişik iktisadi biçimleri arasında-ki, örneğin kölelik üzerine kurulu bir toplum ile ücretli emek üzerine kurulu bir toplum arasındaki esas fark yalnızca artı değerin asıl üreticiden yani emekçiden çıkarılma tarzındadır.

Emek gücü, kapitalistin, sadece üzerinde anlaşılmış bir süre için ve bir sözleşme çerçevesinde sahip olduğu bir metadır. Kapitalistin «özgürlük» güzellemesi de buradan gelir (teorik olarak emekçi, kendi istediği kişi tarafından işe alınabilir) ki Marx'ın ifşa etmeye çabaladığı şey de budur çünkü eşitlik görünümünü altında kapitalistin razı olduğu şey tam bir hırsızlıktır.

(*Kapital*'in) tarihsel varoluş koşulları kesinlikle sadece meta ve paranın dolaşımıyla açıklanamaz. Sermaye, üretim ve geçim araçlarını elinde bulunduran kişinin gidip piyasada kendi emek gücünü elinde bulunduran serbest emekçiye buldu-

ğu yerde doğar ve bu biricik tarihsel koşul, evrensel bir tarihi içine sığdırmış olur. Bu sebeptendir ki, sermaye, başlama düdüğü çalar çalmaz, toplumsal bir üretim süreci çağını ilan eder.

Emek gücü nasıl ölçülür? Ölçüm parametreleri günümüze dek tartışma konusu olmaya devam eden çeşitli etmenlere bağlıdır. Her durumda ihtiyaçlar meselesi işin içine girer: örneğin madenlerdeki bir işçinin et tüketme ihtiyacı, giyim ihtiyacı, vs (bkz. XIX. yüzyılın ortalarında kömür madeninde çalışan bir işçiyi gösteren çizim). Kısacası, emeğin yeniden üretimini sağlamak gerektir ki bunun da bir maliyeti vardır. Ve salt maddeci meselelerin de ötesinde, ideolojik etmen (bugün daha ziyade



«temsiller» diyeceğimiz) önem kazanır. Aslında sefalet, dönemine ve ülkesine göre farklı şekilde sarsar.

Bir toplum, belli koşullar altında, makul olduğu kanısına varılan şu veya bu ücreti kabul etmeye razı olur. Basitçe söyleyecek olursak, 1850’de Fransa’da kabul edilebilir gibi düşünülen bugün artık öyle değildir; bugün Fransa’da olan şey 2019 yılında kimi yoksul ülkeler için uygun değildir. Çağımızda, örneğin pek çok ülkede var olan meşhur «yoksulluk eşiği» bir nevi kesin olmayan fakat yararlı bir göstergedir. Marx, kendi döneminde zaten hissedilir olan bu sapmaların farkındaydı.

Yani emek gücünün değeri değişkendir. Bu değer temsiliyetlerin, fakat ayrıca toplumsal ve siyasal güç dengelerinin de bir sonucudur ki tüm bunlar öncelikle *Kapital*’in birinci cildini bitirirken bir yandan da Uluslararası Emekçiler Birliğinde yer alan Marx’ı ilgilendiren konulardır. Sermayenin karşısında emekçi vardır: dolayısıyla sermaye ile emek arasındaki ilişki –özellikle de çatışma– sorunun kilit noktasıdır. Marx’ın artı değerın kökeniyle ilgili izahı, kapitalistin elde ettiği kazancın onun «sömürü» olarak adlandırdığı şeyin bir sonucu olduğunu ispat eder. Başka bir deyişle: emekçilere, bir malı üretirken buna kattıkları değerin altında para ödemek. Gerçek çalışma saati sayısı ücrete tekabül etmez. Artı değerin çıkartılması, sömürünün kapitalizm içinde edindiği yerin özel bir biçimidir:

Kapitalist özel mülkiyet (...) ismen diğerlerinden serbest emeğin yani ücretli emeğin sömürüsü üzerine kuruludur.

Artı değeri anlamak, sabit sermaye (yani hammaddelere ve bilhassa makinelere bağlı olan) ile değişken sermaye (üretim sürecinde devreye giren emek gücü) arasında bir ayırım yapılmasını gerektirir. Dolayısıyla metanın toplam değeri sabit sermaye, değişken sermaye ve artı değer toplamından oluşur. Bazen şu şekilde özetlenir: (s)abit + (d)eğişken + (a)rtı değer.

Emek sürecindeki en önemli bileşen değişken sermayedir: gerçekte, iş askıya alındığında (özellikle grev yoluyla), sermayenin değeri düşebilir, hatta yok olabilir. O halde bu, emekçilere malum bir güç verir. Bu da kapitalizme karşı mücadele edebilmek için örgütlenmenin ve yapılanmanın Marx için ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Burada Marx'ın başlangıçtaki hedeflerini tekrar görebiliriz: karşı çıkmak, eleştirmek ve hatta sistemi alaşağı etmek. Bazı durumlarda bu grev yoluyla yapılabilir; ama asıl hedef devrim yapmak, sistemi baştan sona kökten değiştirmektir. Bu fikir, ayrıntılı bir iktidarı ele geçirme stratejisi sunulmakla birlikte *Kapital*'in tamamında görülür.

EMEĞİLERİN SEÇENEĞİ VAR MIDIR?

O halde emekçiler kendilerini savunabilirler. Fakat mademki emekçiler kapitalistler tarafından sömürülüyorlar, neden çalışma yetilerini satıyorlar, neden kapitalistlerden bağımsız olmaya çalışmıyorlar? Bu soruya verilebilecek en basit cevap, emekçilerin ezici bir çoğunluğunun sadece başka seçeneğinin olmadığıdır.

Emekçiler bir işi yerine getirme yetisine sahiptirler fakat Eski Rejim'deki köylülerin aksine, örneğin aletler veya işlikler gibi üretim araçlarına sahip değillerdir. Emekçilerin kendi çalışma yetilerini üretim araçlarını ellerinde bulunduranlara yani kapitalistlere satmaktan başka bir şansları yoktur (bkz. 1860'larda büyük bir patronu gösteren çizim). Demek ki ücretli sınıfın büyümesi, kapitalizmin dinamiğiyle yakından ilintilidir. Ve yine burada, emekçilerin sahip oldukları «serbestlik» oldukça ikiye bölünmüştür.

«FETİŞİZM»

Metanın temsil ettiği çeşitli işlevlerin gizemini takıntı haline getiren Marx, «fetişizm» üzerine gelecekte çok önemli olacak kapsamlı bir düşünce geliştirir. Marx, kullanım değerinin şahsi değerlendirmesinin metaların değeriyle hiçbir alakası olmadığını ortaya koyar çünkü metalar «duyumsanabilir şeyler, duyumsanabilenin ötesinde, toplumsal şeylerdir.»

Piyasa ve para mübadele içinde var olan gerçek toplumsal ilişkileri gizlerler; kapitalist sistemin her yerinde bulunan «hiyerogliflerin» şifresini çözmek gerekir:

O halde değerin ne olduğu onun alnında yazmaz. Aksine değer, her türlü emek ürününü toplumsal hiyeroglife dönüştürür. Sonra da insanlar hiyeroglifin anlamını çözmeye, kendi toplumsal ürünlerinin sırrına varmaya çalışırlar çünkü kullanım nesnelerinin değer olarak saptanması tıpkı anlatım dili gibi insanların kendi toplumsal üretimleridir.

Bu koşullar altında, pek çok iktisatçının göklere çıkardığı «serbestlik» tipik bir fetişist yanılsamadır. Eğer değeri kapitalist sistem içerisinde var olduğu haliyle eleştirmede ve onu doğal bir olgu gibi düşünürsek, insanlık için başka bir geleceği öngörmek imkânsız görünecektir.



BÖLÜM 4

EMEK: BASKICI MI YOKSA ÖZGÜRLEŞTİRİCİ Mİ?

Emeğin Marx'ta merkezi bir yeri vardır. Pek çok eserde, emeği farklı açılardan analiz etmenin beşeri toplumların gelişimini anlamak için ne kadar önemli olduğunu altı çizilmiştir. Alman İdeolojisi'nde (1846), Marx ve Engels, insanlar «kendi geçim araçlarını üretmeye başladıkları andan itibaren hayvanlardan ayrılırlar» diyerek emeğin merkezi önemini vurgularlar. Marx Kapital'de, emeği, «insanın kendi eylemi aracılığıyla doğayla olan metabolizmasını düzenlediği ve denetlediği bir süreç olarak» düşünür.

Kapital'in içerdiği «iş günü»yle ilgili meşhur bir bölümde Marx, o zamanın kapitalistlerinin işgünü süresini nasıl uzatmaya çalıştıklarını ve emekçilerin de bunu kısaltmak için nasıl mücadele ettiklerini anlatır:

İşgününün azami bir sınırı vardır. Belli bir noktadan sonra uzatılamaz. Bu azami sınır iki bakımdan belirlenir ve ilk önce de işgücünün fiziksel sınırlarıyla belirlenir. Bir insan yirmi dört saatlik doğal bir günde yaşamsal gücünün ancak belli bir kısmını harcayabilir. Keza bir at günde ortalama sekiz saatten fazla çalışamaz. Günün bir bölümünde gücün dinlenmesi, uyuması gerekir; günün diğer bir bölümünde de insanın fiziksel ihtiyaçlarını gidermesi gerekir; beslenmesi, giyinmesi, vs gerekir. Bu salt fiziksel sınırlama tek değildir. İşgününün uzatılmasının manevi sınırları vardır. Emekçinin entelektüel ve toplumsal ihtiyaçlarını gidermek için zamana ihtiyacı vardır ki bu ihtiyaçların sayısı ve niteliği uygarlığın genel durumuna bağlıdır. O halde işgününün değişkenleri, doğa ve toplumun dayattığı sınırlarla çizilen bu çerçevenin dışına çıkamaz. Fakat bu sınırlar çok esnek olup büyük bir serbesti getirirler. Böylece on, on iki, on dört, on altı, on sekiz saatlik farklı uzunlukta işgünleriyle karşı karşıya kalırız.

Marx'a göre, bu konuda bir «hak hakka karşı» çatışması mevcuttur, her iki taraf adaletin kendi yanında olduğunu iddia eder. Fakat görünüşte eşit olan bu haklar arasında karar mercii güçtür ve kazanan taraf egemen sınıflardır.

Marx'ın «Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı»-da, işgünüyle ilgili sayısız örnek mevcuttur. Henüz bir düzenleme getirilmemiş pek çok sınai yapılan-

mada dokuz yaşındaki çocuklar günde yirmi saate kadar çalışırlar. Marx, çoğu sanayide var olan korunç koşulların emekçilerin sağlığını nasıl harap ettiğini anlatır; tıpkı kibrit üretiminin sebep olduğu fosfor zehirlenmesinde olduğu gibi:

Kimyasal kibrit üretiminde, doğanın kanunu gereği genç erkekler, akşam yemeklerini yerlerken bile küçük tahta çubukları ısıtılmış fosfor bileşimine daldırmak zorundaydılar ve bunun zehirli buharı başlarına vururdu.

XIX. yüzyılın başında, İngiltere'deki işgünü genel olarak ortaçağ döneminde olduğundan çok daha uzundu. Yüzyıllar boyunca, elbette anlaşmalarla işgününün uzatılmasına çalışıldı, fakat bunun gerçekleşmesi için «her türlü manevi ve doğal ölçütleri, yaş ve cinsiyet, gündüz ve geceye dair ölçütleri paramparça» eden «makineleşme ve modern sanayiinin doğduğu» XVIII. yüzyılın sonunu beklemek gerekti. İlk önce, işgününü mevzuatlarla sınırlandırma girişimlerine, bunun iktisadi bir mantıksızlık olduğunu düşünen işverenler karşı çıktılar. Fakat ilk hukuki tedbirler alınmaya başlandı: 1833'te «Factory Act,» tekstil sanayindeki işgününü yetişkinler için on beş saat, on üç ila on beş yaş arası çocuklar için on iki saat ve dokuz ila on üç yaş arasındakiler için de dokuz saat olarak sınırlandırdı. Kadınlar ve çocuklar için işgünü süresi 1847'de on saate çekildi fakat kanunun diğer

sanayileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi için 1860'lı yılları beklemek gerekti.

Marx bu önlemlerin hiç kimsenin kara kaşı kara gözü için alınmadığını tespit eder; işverenin, şirketi çevirebilmek için, emekçinin dinlenmesine, işgücünü geri kazanmasına izin vermesi gerekir. Marx fabrika müfettişleri örneğini verir ki bu müfettişler, işçi hareketinin başlarında bir kısım seçkinin yenilikçi bir ürünüdür. Sağlıklı bir işgücü, daha kısa işgünleriyle birlikte, 1830-1840 yıllarında olduğu gibi, can çekişen çalışanlardan çok daha etkin olabilir. Böylece devletçi kolektif düzenlemeler İngiliz seçkinlere dayatılmış oldu. Marx burada uzun bir tarihin başlangıcını tasvir eder: sermaye ile emek arasındaki, daima istikrarsız ve duruma göre sorgulanmaya açık, uzlaşmanın tarihidir bu. Kapitalizmin geçirdiği önemli dönüşümlere rağmen bu örnek, Marksçı düşünce tarzının ülkeleri ve dönemleri de aşan bazı mantıkları anlaşılır kıldığı noktalardan birisi olarak kalır.

ZAMAN HIRSIZLIĞI

Ama şimdi emek zamanın gerçek anlamda belirleyici önemine geri dönelim. Böylece Marx'ın, tarihin başlıca ilerletici gücü olarak tanımladığı (2. Bölümde incelemiştik), sınıf mücadelelerinin temelinde yatan şeye ulaşmış olduk.

Bunun üzerinde duran Marx, geleneksel siyasal iktisattan tamamen ayrılır. Marx özellikle de zaman üzerine daha geniş bir düşünce oluşturur. Emek zamanla ne yapmalı? Ve mümkün olduğunda emek dışı zamanla ne yapmalı? Zaman, dönemlere ve toplumlara göre sürekli değişiklik gösteren toplumsal bir yapıdır. Emek zamanın azaltılması çağı Marx hayattayken başlar.

Zaman hırsızlığı *Kapital*'de sayfalar boyunca yer alır. Örneğin zamanın günbegün, kimi zaman dakika dakika sömürülmesini konu edinen (çalışma «molası»nın da işin içine girdiği) şu bölümler:

Kör ve ölçsüz dürtüsü, aşırı çalışmaya karşı duyduğu hayvani açlığıyla kurt adam sermaye, işgününün yalnızca manevi sınırlarını aşmakla kalmayıp son derece salt fiziksel sınırlarını da zorlar. Sermaye, insan vücudunun serpilmesi, gelişmesi, sağlıklı kalması için gerekli olan zamanı gasp eder. Sermaye, temiz havayı solumak ve gün ışığından faydalanmak için gerekli olan zamanı çalar. Yemek yeme zamanından tırtıklayıp mümkünse bunu gerçek anlamda üretim sürecinin içine katar.

Marx, bu zamansallık sorunuyla yakından ilgili olarak, emeğin mekânsal ve kuralcı açıdan düzenlenmesini anlatır ki bu düzenleme, emeğe yabancılaşma durumundan kurtulmayı sağlayacak her türlü imkândan yoksun bir emekçiyi kontrol altına almaya katkıda bulunur:

İşçinin teknik açıdan çalışma aracının yeknesak düzenine tabi kılınması ve işçi topluluğunun her iki cinsten ve her yaştan bireyden oluşuyor olması, fabrika içerisinde geliştirilmiş mükemmel bir askeri disiplin yaratır. Burada, sözde denetleme işi ve işçileri sınıai erleri ve astsubayları olarak tasnif etme işi son derece gelişmiştir.

Marx'ın gençliğindeki yazılarında ele aldığı yabancılaşma kavramı (bkz. Bölüm 1) kapitalist sistemin eleştirisinin tam merkezinde olacak şekilde burada yeniden yer alır. Bu konuda, «yabancılaşmanın» *Kapital*'deki yeriyle ilgili pek çok tartışmanın yapılmış olduğunu belirtelim. Tıpkı «artı değer»de olduğu gibi, özgün Almanca basıma geri dönmek tartışmaların sebebinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Örneğin Althusser, yabancılaşma söyleminin *Kapital*'de yok olmuş olduğunu düşünmüştü: yabancılaşmış insan söylemi, 1860'lardaki artık kendini tamamen kapitalizmin analizine adanmış ve çok daha bilimsel «olgun Marx'a» değil de 1844'teki genç Marx'a ait olmalıydı. Savunulan tez, hâlâ olgunlaşmamış genç Marx ile *Kapital*'de yer alan ekonomi politiğin tutarlı eleştirisini temsil eden bilimsel eser arasında «epistemolojik bir kesinti» olduğudur. Başka yorumcular ise (özellikle de Althusser'e karşı çıkan Lucien Sève), Almanca metne dayanarak, yabancılaşma söyleminin *Kapital*'de pekâlâ mevcut olduğunu, böylece Marx'ın yabancılaşmış insanlarla ilgili 1840'lardaki önsezilerini sürdürdüğünü

belirtmişlerdir. Bu durumda, *Kapital*'de insanın durumuna ve gündelik yaşamına dair olan her şeyin Marx'ın önceki düşüncelerinden açık ve net şekilde kopuk olduğunu söylemek zordur.

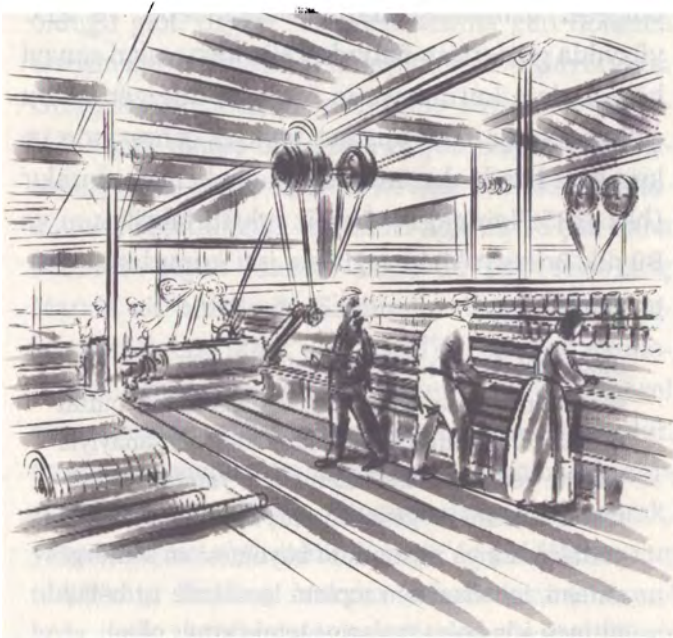
MÜLKSÜZLEŞTİRİLMİŞ İNSAN

Gerçekte, her şeyi veya neredeyse her şeyi talan edilip soyulmuş, geleceği elinden alınmış insan figürü *Kapital*'i baştan sona kateder. İşbölümü ve uzmanlaşma (vasıflı ve vasıfsız çalışanlar arasındaki) bu süreçte önemli bir rol oynar. Marx, Manchester örneğinin çok etkisinde kalmış olmakla birlikte, bölgesel uzmanlaşmaların bilincindedir ve XIX. yüzyılda gözlerinin önünde gelişmekte olan sanayi bölgelerinin kurulmasının önemini dile getirir. Bu çalkantılar Batı Avrupa'nın kentsel çehresinde ve kısa süre içinde de tüm dünyada kalıcı izler bırakır (bkz. 1850'lerdeki bir İngiliz tekstil fabrikasını ve Büyük Britanya'daki sağlıklı işçi konutlarını gösteren çizim):

Bazı özel üretim dallarını bir ülkenin bazı özel semtlerine tahsis eden bölgesel işbölümü, bütün özellikleri sömüren manüfaktür (imalat) sanayiyle birlikte yeni bir ivme kazanır. Öte yandan, manüfaktür döneminin genel varoluş koşulları arasında yer alan dünya piyasasının büyümesi ve sömürge sistemi, bu sanayinin toplum içerisinde işi bölüş-türmesi için bolca malzeme temin etmiş olur.

Bu işbölümü emekçinin yaşamında ciddi sonuçlar doğurur. Gerçekten de burada, kapitalizmin geçirdiği dönüşümler sonucunda mülksüzleşen insan üzerine Marx'ın gençliğindeki yazılarında irdelediği temalardan birisine açıkça yeniden rastlıyoruz. Sanayi, emekçiyi savunmasız kılarak hem kendisini hem de hayatını mahveder:

Bu sanayi, emekçinin dürtülerini ve üretici yeteneklerini susturmak suretiyle, tek bir işteki becerisini, sera içine sokulmuş gibi, işleyerek onu sakat bir ucubeye dönüştürür, bu tıpkı Plata Devletleri'nde sırf derisi ve yağı için koca bir hayva-



nın telef edilmesine benzer. Çeşitli parça işlerin bireyler arasında bölüştürülmesi şöyle dursun; bireyin kendisi de bölünür, parça işin otomatik mekanizması haline getirilir ve insanın kendi bedeninin yalnızca bir parçasını temsil ettiği Mene-nius Agrippa'nın saçma fablı gerçek olur.

MAKİNE VE EMEKÇİ

Mârş'ın soru işaretlerinden bir tanesi de makinenin analiziyle ilgidir. Makine kurtuluşun eşanlamlısı mıdır? İnsanın işini hafifletir mi? Gerçekte makine



çelişkili bir rol oynar, bir yandan sanayileşmedeki ilerlemelere hizmet ederken diğer yandan işbölümünü ağırlaştırıp, emekçinin gündelik işine karşı tüm ilgisini kaybetmesine sebep olabilir:

Mekanik iş sinir sistemini son noktasına kadar aşırı uyardığı gibi, kasların farklı şekilde çalışmasını engeller ve hem vücudun hem de zihnin serbest faaliyetini kısıtlar. Makine, işçiyi işten kurtarmadığı fakat işi anlamından yoksun bıraktığından, işin kolaylığı bile bir tür işkenceye dönüşür. Yalnızca yararlı şeyler değil de yine artı değer yaratan her türlü kapitalist üretim şeklinde, çalışma koşulları işçinin hâkimiyeti altında olacağına işçi onların hâkimiyeti altına girer, fakat bu altüst oluşa teknik bir gerçeklik kazandıran da her şeyden önce mekanikleşmedir. Otomata dönüştürülen çalışma aracı, üretim süreci esnasında, sermaye biçiminde ya da işçinin yaşam gücüne hâkim ve bunu tüketen ölü emek biçiminde onun karşısına dikilir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, büyük mekanik sanayi, el işçiliği ve sermayenin emek üzerindeki iktidarı haline getirdiği üretimin entelektüel kuvvetleri arasındaki ayrılığı nihayet tamamlar. İşçinin mahareti müthiş bilim karşısında önemsiz kalır, devasa doğal güçler, mekanik sistemin içine yerleştirilen toplumsal emeğin büyüklüğü *Efendi*'nin kuvvetini oluşturur. Bu efendinin beyninde, makineler üzerinde kurduğu tekel ile makinenin varlığı birbirine karışır. (...)

Bu noktadan yola çıkan Marx, pek çok parametreyi harmanlayan çeşitli sorular sorar: teknoloji ve bunun doğayla olan ilişkisi, üretim süreci, gündelik yaşamın üretimi ve yeniden üretimi, toplumsal ilişkiler ve entelektüel anlayışlar. Tüm bu bileşenler sürekli gelişim halindedir: «teknoloji insanın doğaya yönelik etkin davranış tarzını, o anki yaşamı üretme sürecini ve ayrıca varlığının içinde bulunduğu toplumsal koşulları ve bundan doğan entelektüel anlayışları ortaya çıkarır.»

Kapital'in diğer pek çok bölümünde Marx, şu fikri dile getirir: tarihin akışı göstermiştir ki üretici güçler giderek artan bir şekilde doğa üzerinde hâkimiyet kurarlar. Bu konuda, Marx'ın doğaya dair birtakım endişelerini tespit edebiliriz, öyle ki kimileri buradan yola çıkarak zamanının ilerisinde bir «doğa dostu Marx»tan söz edebilmişlerdir. Şurası kesindir ki Marx, kimi maddecilerin en soyut yaklaşımlarından ayrılır:

Doğa bilimleri üzerine kurulu ve tarihsel süreci dışlayan soyut maddeciliğin eksiklikleri, maddeciliğin sözcülüğünü yapanların, kendi uzmanlık alanlarının dışına çıktıkları andan itibaren, bunların soyut ve ideolojik temsiliyetlerinde zaten görünür olurlar.

Marx, bazı beşeri «türlerin» veya «ırkların» sözde üstünlüğünü kanıtlamak için Darwin'in eserini

siyasi ve toplumsal amaçla kullanacak olanlara yine önceden yanıt verir.

Hal böyleyken, insanın doğaya hükmetmesi ve makineler elbette ki *Kapital*'in merkezi bir bakış açısını oluşturur. Pek çok alıntı bugün, «üretkenci» ve doğa üzerindeki etkilerinden endişe edilmeyen bir iktisadi büyümeyi teşvik edici olarak nitelendirilebilir. Bu ve başka konularda, Marx'ın eserinde var olan gerilimlerin çekinmeden altını çizmek gerekir... Marx, çoğunluk tarafından anlaşılabilmek için sık sık olumlu tavır sergilediğinden, gerilimlerin altını çizmek kimi zaman çok zordur!

Siyasi görüşü gereği Marx'ın çok duyarlı olduğu, kapitalizme karşı çıkışların tarihini ilgilendiren somut bir vakayı örnek olarak ele alalım: söz konusu vaka, adını Ludd diye birinden alan (1780'lerde makineleri kırdığı iddia edilen bir işçi) ve XIX. yüzyılın başında özellikle güçlü bir hareket olan «Luddite» hareketlerdir. Bu hareketler «makine kırıcılığı» şeklinde, işçi ve zanaatkârların yeni teknolojilere karşı şiddetli saldırıları olarak tezahür etti. Marx'a göre bu hareketlerin dinamiği üretkenlik karşıtıdır. Marx, makineleşmeyi eleştirel olmayan şekilde müdafaa etmeden, makineleşmenin gelişimine karşı gösterilen her türlü tek taraflı direncin daha ziyade olumsuz olduğunu düşünür. Ayrıca bunun arkasında, XIX. yüzyılın ikinci yarısında örgütlenen işçi hareketinde yaygın bir olgu olan iş gereğine saygı fikri şekillenir:

XIX. yüzyılın ilk on beş senesi süresince, özellikle de buharlı dokuma tezgâhının kullanılmaya başlanmasının ardından, Luddite hareketler adı altında manüfaktürcü İngiliz semtlerindeki makinelerin yoğun olarak tahrip edilmesi anti-Jakoben hükümetin (...) aşırı gerici şiddete başvurusu için mazeret teşkil etti. İşçinin makine ile bunun kapitalist tarzda kullanımının ayırdına varmayı öğrenebilmesi ve dolayısıyla üretim aracının kendisine karşı saldırılarını, bu aracı sömüren toplumsal biçime yöneltmeyi öğrenebilmesi için zamana ve deneyime ihtiyacı vardır.

EMEĞİN SONUNU GETİRMEK?

O halde emek, çelişkili özellikler gösterir. Marx'a göre, nihai hedef, bireyin bütün baskılardan sonunda kurtulup, içinde tamamen özgürleşebileceği sınıfsız komünist bir toplumdur. Bu toplum içerisinde emeğin yeri ne olacaktır? Marx kesin bir yanıt vermez fakat eserlerine serpiştirilmiş birkaç düşünce bırakır bizlere.

Alman felsefeci (ve tabii ki iktisatçı!) komünist bir toplumun doğmasını arzu eder; *Kapital*'de «temel ilkesi her bireyin tam ve özgür gelişimi olan üstün bir toplum biçimi»nin ortaya çıkışını görmek arzusunu dile getirir. Marx, emeğin tamamen ikinci planda kaldığı veya örneğin kendinden önceki kimi ütöpik sosyalistlerin (Charles Fourier gibi örneğin son derece azaltılmış çalışma saatini göklere

çıkaran şəhsyyətler) yaptığı gibi emeğin en basit ifadesine indirgendiği bir evren tasavvur etmez. Marx komünizmden bahsederken, işçilerin taleplerinden doğan emek deneyiminin merkezde olma durumuna yanıt vermeye çalışır. Komünizmin hedefi elbette ki bireyi emeğin boyunduruğundan kurtarmak olmalıdır. Fakat komünizm farklı toplumsal etkinliklerde kendi kendini gerçekleştirmeyi sağlamalıdır (Emmanuel Renault, *Marx ve Felsefe*, 2014). Marx açıkça, çalışma dışında özgürleşmeyi sağlayacak bir alanın var olduğunu düşür. Bununla birlikte komünizm, bu çalışma dışı boyutla ve yaygınlaşmış bir aylaklık biçimiyle sınırlı kalamaz.

Komünizm, emeğe hükmetmeye yönelik farklı biçimleri ortadan kaldırmak üzere bunları yıkmalı ve yeni bir «özgürleştirici emek»in yolunu açmalıdır; her birey için anlam taşıyacak bir emek. Bunun için, ücretli kesimi aşmak ve *Gotha Programı Eleştirisi*'nde (1875) ifade ettiği gibi, «bireylerin işbölümüne olan köleleştirici tabiiyetinin» sonunu getirmek ve «zihinsel emek ile bedensel emek arasındaki karşıtlığı» sona erdirmek gerekir. Marx burada, bir ütopya biçimiyle barışmış olur fakat bu barışma somut analiz içeren bilimsel bir çalışmanın ürünüdür.

BÖLÜM 5

MARX'TAN MARKSİZME: BİR BOZULMA MI VAR?

Marx'a atfedilmiş olup sürekli tekrar edilen bir cümle vardır: «Bildiğim bir şey varsa o da Marksist olmadığımıdır.» Marx'ın sadık silah arkadaşı, Friedrich Engels, ölümünden sonra onun sözlerini aktarıyor. Marx düşüncesinin dogmalaştırılmasını ve bunun olası sapmalarını öngörmüş olabilir miydi? Bu soruya öncelikle «Marksistleri» eleştirirken Marx'ın ne kastettiğiyle yanıt vermek gerekir.

Alman felsefecinin hedefinde, kuramsal düzeyde pek titiz olmayan ve siyasi güvenilirliklerine gelince de karasız olan birtakım Fransız sosyalistler vardı. Siyasi bir mesele yani... Ama bazen de ailevi bir mesele! Marx'ın tepki gösterdiği sosyalistlerden birisi de kızı Laura'yla evli olan damadı Paul Lafargue'dan başkası değildi.

Lafargue'ın (1842-1911) pek de kuramcı bir yanı yoktur (zaten böyle bir iddiası da yoktur), fa-

kat her şeyden önce Marx'ın birkaç temel fikrini ele alıp, üzerinde çok fazla düşünmeden bunları dile getirmeye çabalayan faal bir hiciv ustasıdır. Lafargue, «Guesdistler» (Marx'ın siyasi mecrada Fransa'da tanınmasını ilk sağlayanlardan Jules Guesde'in 1845-1922 isminden) olarak nitelendirilen bir akımının mensubuydu; bu akım XX. yüzyılın başında belli bir itibar edinmiş, hatta 1905'te Sosyalist Parti'ye dönüşecek olanın başlıca bileşenlerinden bir tanesi olmuştu.

Marx, «Marksistleri» yaftalarken, düşüncesinin olduğu gibi siyasi ve polemik amaçlı kullanımından ziyade bunun dünyayı anlamak ve değiştirmek için çok basit, dar ve cılız kalan bir versiyonunu hedef alır. Ayrıca Marx'ın en parlak mirasçılarından pek çoğu, Marx'ın uyarılarına rağmen kendilerini Marksist ilan etmekten çekinmediler, çünkü bu tür bir basitleştirmeye ilgileri olmadığını düşündüler.

VELHASIL, KÖKENİNDE «MARKSİZM» NEYDİ?

Şu var ki Marksizm, Marx'ın ölümünden kısa süre sonra pekâlâ var oldu. Dolayısıyla XX ve XXI. yüzyıllardaki gelecek nesillere kalan son derece etkileyici kalıtını daha iyi anlayabilmek için bu konuya geri dönmek ve Marksizmi tanımlamak gerekir.

Başlangıçta, «Marksist» sıfatı açık ve net şekilde aşağılayıcıydı. Sıfat, Bakunin'in yandaşları olan

anarşistler tarafından, 1860 yıllarında Uluslararası Emekçiler Birliği çerçevesinde Marx'ın yandaşlarını yaftalamak için kullanılıyordu, ki bunlara «otoriterler» ve daha sonra da «kolektivistler» denilmişti. Ardından, 1880 yıllarında, olumsuz anlam taşıyan şey taraf değiştirir ve kendilerini Marx'ın fikirlerinin yandaşı ilan edenler tarafından kullanılır.

Marx'ın her daim dostu Friedrich Engels, bu Marksizmin tanımlanması ve yayılmasında büyük rol oynar. Engels 1895'te, yani Marx'tan on üç yıl sonra ölür ve silah arkadaşının mirasını zenginleştirecek belli bir zamana sahip olur. Oysa Engels, Marx zamanında henüz yeni ortaya çıkan bir olgunun gelişmekte olduğunu görür: modern siyasi partiler. Marx'ın kendi fikirlerini savunan siyasi örgütlenmeler oluşturma çabaları meyvesini vermeye başlar. Siyasi biçimiyle Marksizm doğmuştur.

Özellikle de Engels'in sadık dostlarından olup, kuramsal ve siyasi otoritesi 1914'e kadar tüm Avrupa sosyalizmi için esas teşkil eden Karl Kautsky'nin (1854-1938) kaleminden 1880 yıllarında çıkan yazılarda «Marksizm» terimine rastlıyoruz. Söz konusu terim, savaşa kadar geniş ölçüde yaygınlaşır ve öncelikle Marx'ın fikirlerinden yola çıkarak düşünenler ve siyaset yapanlar için ve özellikle de Marksizmi savunan o dönem Avrupa'nın en güçlü partisi olan Alman sosyal demokrasisinde (SPD, Almanya Sosyal Demokrat Partisi) kullanılır.

O halde sözcüğü kullanan aktörler için Marksizm ne anlama gelir? Sosyalist ve sosyal demokrat partilerin pek çok ülkede genelleşmesiyle birlikte, aralarından önemli sayıdaki ülke Marx'ın metinlerinden geniş ölçüde feyz alan siyasi programlar ve bir dünya görüşü benimser. Burada söz konusu olan Marx'ın tezlerini pek tartışmak değil de daha ziyade Marx'ın siyasi-ideolojik çizgisi düzeyinde, sağlam ve tutarlı bir örgütlenme kurmak için bu tezlerden birkaç etkili fikir bulup çıkarmaktır. Örneğin kapitalizmi alaşağı etmek için toplumsal devrim fikri o zamanlar büyük yankı uyandırır ve XIX. yüzyılın sonunda Marksist demek devrimci demektir. Aynı şekilde güncel konular ile siyasi ve toplumsal çevrelerdeki değişimleri sınıf mücadelesi anlamında incelemek de bu Marksizmin diğer bir özelliğidir: her yerde farklı çıkarlar mevcuttur, fakat belli başlı antagonizmalar her şeyden önce farklı toplumsal sınıfların çıkarlarını yansıtır. XIX. yüzyılın sonunda, diğerlerinin önüne geçen antagonizma burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesidir, ikisinin arasında kalan sınıflar şu veya bu tarafı seçmek zorunda kalacaktır. İktisadi anlamda ise işverenlerin, açıklayıcı artı değer mekanizması vasıtasıyla ücretlilerin sömürsünün baskın geldiğini kabul etmek söz konusudur. Daha da genel anlamda, dünya ve dünya tarihinin algılanışı «tarihsel materyalizm» süzgecinden geçmiştir. Son olarak da Marksistlerin hayalini kurduğu

ideal dünya, milli özellikleri göz önünde bulundurur fakat amaç milli antagonizmalardan ve bundan doğan şovenlikten kurtulmuş bir yeni dünya düzenine doğru yol almak için ulusları aşmaktır; Marksizmin gayesi uluslararası olmak, dünya üzerindeki ülkelerin işçi sınıflarını, özgün çıkarlarının ötesine geçip birleştirmektir:

«Bütün ülkelerin emekçileri, birleşin!» der o dönemin büyük vaatlerinden bir tanesi, sınırlardan (ama ille de uluslardan, özellikle de ezilmiş uluslardan değil, buna geri döneceğiz) arınmış bir dünya. Bununla birlikte dikkat: şu açıktır ki o dönemde düzenli işçi hareketinin merkezi halen Avrupa, hatta Batı Avrupa'dır. Sömürgecilik meselesi giderek keşfedilmektedir... Dünyanın kaderi Paris, Londra, Berlin veya Viyana'da tayin edilmektedir.

MARKSİZMİN ÖZGÜNLÜKLERİ

Şunu not etmek gerekir ki bu Marksizm soyutlanmış halde XIX. yüzyılın ideolojik evriminin bağlamı dışında tutularak kavranamaz; Marksizm özellikle de bilimsel ilerlemelerin belirleyici bir yer edindiği bir ana konumlandırılmalıdır. Kimi zaman haklı sebeplerle *Kapital* (1867) ile Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* (1859) arasında bağlantı kuranlar oldu ki aslında her ikisi de aynı döneme aittir. Kautsky gibi şahsiyetler için, Darvencilik ve Marksizm eşzamanlı keşiflerdir ve aralarında tabii ki bağlantı

vardır; ayrıca her iki düşünürün savlarının karışımından gelen belli bir şematizm ve determinizm vardır. Karl Kautsky bu türden bir karışıklığı açıkça kabul etmiştir:

Evrim devrimi dışlamaz; ikincisi yalnızca özgül koşullar altında meydana gelen özgül bir evrim biçimidir (Darwincilik ve Marksizm, 1894-1985).

Buradan, devrime yönelik kaderci bir yaklaşım ortaya çıkar: devrim her durumda gerçekleşecektir... çünkü bir şekilde türlerin evrimiyle aynı şey olmayı çizmektedir!

Marx'tan alıntılanan kavramların her birinde sosyalist kongreleri hareketlendiren siyasi çizgiye dair çetin münakaşaları ve çekişmeleri yansıtan pek çok ayrıntı vardır. Fakat militanların ve kuramcılarının büyük bir kısmı, yüksek sesle söylenmesi sosyalist partilerin en devrimci azınlığının tekelinde olsa da hiç kem küm etmeden kendilerine «Marksist» derler.

Gerçekte, sadece Fransız vakasını ele alacak olursak, başka düşünce gelenekleriyle birleştirilmesi gerektiğini de düşünerek, Marksizme karşı belli bir borcun söz konusu olduğunu kabul edebilirsiniz. Sosyalizmin ünlü ateşli savunucusu Fransız Jean Jaurès (1859-1914), bu sentez girişimlerinin simgelerindendir. Jaurès aslen hiç sosyalist olmayan bir cumhuriyetçidir; gelişme gösterir ve Alman felsefesinin evrimine duyarlı kuramcılarla

sık sık bir araya gelerek ve ayrıca toplumsal çatışmaların gündelik hayatlarının bir parçası olan grevci işçilerle düzenli olarak temasta bulunarak gitgide sosyalist yönelimleri benimsemeye başlar. Grevci işçilerle temasları esas teşkil eder çünkü Jaurès'in burada gözlemlediği mücadeleler, Marx'ın sınıf mücadelelerinin varlığıyla ilgili teşhisini tamamen doğrular niteliktedir. Öte yandan Jaurès, Kautsky'nin Alman sosyal demokrasisinin çok kuvvetli olduğu –Fransız sosyalizminden çok daha fazla– hem öğretisel hem de siyasi model düzeyinde parladığı bir dönemde gelişme gösterir.

Öyle ki sosyalist ateşli savunucu bu konuya çok duyarlıdır. Buna karşın Jaurès, *Komünist Parti Manifestosu*'nda Marx ve Engels'in ortak temennilerinden birisi olan sert ve radikal bir devrime çok daha ihtiyatlı yaklaşır. Jaurès'in cumhuriyetçi parlamenter demokrasiye, sandıklara saygı duymaya ve buradan çıkacak çoğunluğa inancı tamdır. Dolayısıyla Jaurès, Marksizmden esinlenen bir sosyalizmi temsil eder fakat onun cumhuriyetçiliği, zamanın diğer Marksistleriyle arasına mesafe koymasına neden olur. Jaurès, Marx'ın kendisine değil daha çok o dönemde hızla gelişmekte olan Marksizme kuşkuyla yaklaşır. Paul Lafargue'la girdiği bir tartışmada Jaurès şöyle der:

İşte sadece dini, siyasi, manevi kavramları Marx'a atfetmememin sebebi budur, bunlar iktisadi olay-

ların yansımasından başka bir şey değildir. İnsanın kendisi ve iktisadi ortam insanın içine öyle bir nüfuz etmiştir ki iktisadi yaşamla manevi yaşamı birbirinden ayırmak imkânsızdır; bunları birbirine bağımlı kılmak için ilk önce birbirinden soyutlamak gerekir; oysa ki bu soyutlama imkânsızdır: tıpkı bir insanı ikiye kesip içindeki organik yaşamla bilinçli yaşamı birbirinden ayıramayacağımız gibi insanlık tarihini de ikiye kesip içindeki ideal yaşamla iktisadi yaşamı birbirinden ayıramayız (*Tarihin Algılanışında İdealizm ve Maddecilik*, 1894).

I. Dünya Savaşı öncesi bu Marksizm için her durumda esas teşkil eden, anlaşılacağı üzere, çok farklı bir unsur vardır: Marksizm münakaşalar ve çelişkilerle doludur.

Bu görünüm, 1917 Rus Devrimi ve varlığını meşrulaştırmak için resmen Marx'ı başlıca kaynak olarak gösteren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin 1922'de kurulmasıyla (Rusya ve eski imparatorluktan birkaç ülkeyi bir araya getiren) birlikte köklü bir değişime uğrayacaktır. Diğer tüm veya neredeyse tüm referansları dışarda bırakarak... «Marksizm-Leninizm» pekâlâ doğmalıydı...

«MARKSİZM»DEN «MARKSİZM-LENİNİZM»E

Eğer Marksizm tüm dünyada böylesi bir yankı uyandırdıysa bunun sebebi her şeyden önce 1917

Rus Devriminin fevkalade etkisidir. Şubatta başlayan devrim, gerçekte *in fine* Ekim-Kasım 1917'den itibaren, fazla ürkek olduğu düşünülen Alman sosyal demokrasisinden ayrılan kökten devrimci bir Marksizmi son derece güçlü bir şekilde savunan bir siyasi grubun, yani Bolşeviklerin hâkimiyeti altına girmişti. Bolşevikler, Alman sosyal demokrasisinin 1914'ten beri «ihanet» ettiğini düşünürler: sosyalistlerin sol kanadı –Bolşevikler dahil–, pek çok ülkedeki sosyalistlerin 1914 yazından itibaren savaşın gidişatını kabullenişlerini Marksizmin enternasyonalist ülküsünden ciddi bir sapma olarak hissetti ve öyle analiz etti. Bolşevizmin gayesi bu ülkünün ateşini yeniden canlandırmaktır.

Başlangıçta çok zayıf olan bu devrimci azınlıklar, Rus Devrimiyle birlikte etkili hale geldiler ve ilerde pek çok ülkede komünist partisine dönüşecek olan şeyin çoğu kez kökenini oluşturdular. Özetleyelim: Marksist enternasyonalizme sadık kalmak isteyenler sosyalistlerle bağların koparılması gerektiği kanısına varırlar. Daha sonra Bolşevikler, bir seçim yaparak 1918'den itibaren tüm takipçilerine bu noktada kendilerini «komünist» olarak adlandırmalarını dayattılar.

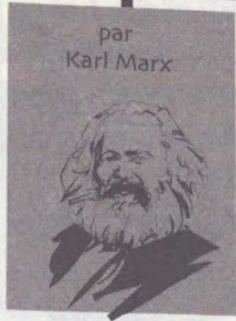
«Komünist partiler» ve öncelikle de bunların ilki olan Bolşeviklerin kurduğu Sovyetler Birliği Komünist Partisi, coşkuyla Marx'a bağlılıklarını ilan ederler. Dünya üzerinde kurulan bütün bu partiler böylece Marx'ı referans gösterme konusunda ısrar-

cı olacaklar ve bu nedenle de Marx'ın yazılarının ve düşüncesinin muazzam şekilde yayılmasına katkıda bulunacaklardır (bkz. aşağıda Marx'ın eserlerinin çevirileri ve *Kapital*'i okurken Lenin'i gösteren çizim).

Fakat Marx'ın bu karşı konulmaz yükselişi kısa sürede Marksizmin kodlanmış yeni bir biçimiyle yüzleşecektir: «Marksizm-Leninizm». Gerçekte Marx'ın komünist yorumu, Alman felsefecinin eserini sistematik bir biçimde Rus Devriminin başaktörü olan Lenin'in eseriyle bağdaştırır. Hiç kuşkusuz, sürekli alıntılacağı Marx'tan esinlenen Bolşevik idareci, onun eserine şunları ilave eder: özellikle kesin surette hiyerarşik ve merkezileşmiş bir parti teorisi, yeni dönemin «emperyalizm» adı altında kavramlaştırılması ve son olarak da başlangıçta aktörlerine sıkı sıkıya bağlı radikal bir demokrasi biçimi olan işçi konseylerinin (her ne kadar gerçekte konseylerin demokratik içerikleri hızla boşaltılmış olsa da) hegemonyası üzerine kurulmuş olan iktidarı ele geçirecek stratejik bir plan.

Le Capital

par
Karl Marx



DAS KAPITAL

KARL MARX'S



EL CAPITAL

Karl Marx



Marx ve Lenin arasındaki önemli farkın ama aynı zamanda ikisini birbirine bağlayan ortak noktaların tartışılacağı yer burası değildir. Marx'ın kavranmasında belirleyici olan başlıca tarihsel olgu, giderek daha fazla «Marksizm-Leninizm» olarak adlandırılan şeyin Lenin'in 1924'teki ölümünün ardından icat edilmesidir ki bu Marksizm-Leninizm on yıllar boyunca dünya üzerindeki sayısız birey ve topluluk için Marx'ı sahiplenmenin yolu haline gelir. Bu Marksizm, Stalinci fenomenin ortaya çıkışıyla yakından ilintilidir: 1922'den itibaren parti genel sekreteri olan Stalin, gücünü pekiştirir ve «Leninizm»i uyulması gereken dokunulamaz bir temel ilkeler dizisi olarak ortaya koyarak hâkimiyetini tamamen güven altına alır. Bu ilkelere göre söz konusu olan, tarihin yasalarının ayrılmaz parçası olan devrimci mücadele sayesinde insanlığı sefaletten kurtarmak ve «sosyalizmin vatanı,» Sovyetler Birliğinin kayıtsız şartsız müdahasını benimsemektir. Lenin'in ölümü münasebetiyle söz alan, SSCB ve komünist partiler nezdinde gelişmekte olan Marksizmi simgeleyen Komünist Enternasyol'in başkanı Zinoviev'i örnek verebiliriz:

İlyiç'in ölümüyle birlikte partimiz için yeni bir hayat başlıyor. Çok ağır ve onarılamaz bir kayıp yaşıyoruz. Lenin olmadan büyük bir ülkeyi, Komünist Enternasyonal'in mücadelesini, Parti'nin işleyişini yönetmek. (...) Lenin öldü, Leninizm

yaşıyor. Proleter devrim evrende galip geldiğinde, bu her şeyden önce Leninizmin zaferi olacaktır (*Üstadımız Lenin*, 1924).

Rus Komünist Partisi içinde –ve kısa bir zaman sonra uluslararası ölçekte tüm komünist partilerde– «Marksizm-Leninizm» terimi, Stalin’in bütün rakiplerine karşı, özellikle de iç savaş sırasında Kızıl Ordu’nun başındaki Troçki’ye karşı bir mücadele aracı işlevini görür.

Marksizm burada, vahşi iktidar savaşlarının tam ortasında kalmış siyasi bir araca dönüşür ve kısa süre sonra da XX. yüzyılın en kıyıcı ve baskıcı rejimlerinden birinin resmi öğretisi haline gelir. Marx’tan alıntılarla oluşturulmuş, çoğu zaman bağlamsızlaştırılmış, öncelikle şu veya bu komünist partinin propagandasına faydalı bir elkitabı hazırlanır. Stalinci bürokratik iktidarın dönüm noktalarına göre, Marx’ın sözleri anlık, kimi zaman da çelişik amaçlar için kullanılır: örneğin devletin güçlendirilmesini, şu veya bu diplomatik ittifakın pekiştirilmesini haklı göstermek için... Marx’ın XIX. yüzyılın Rusya’sıyla ilgili en eleştirel yazıları gizlenir, hatta yasaklanır! Hatta Stalin, şahsen müdahale edip çarlık dış politikasıyla ilgili Engels’in fazla eleştirel bir metnini «düzeltir.» Bu metinde Engels, Rus «barbarlığına» karşı verilen mücadelenin Karl Marx’ı uzun süre ne kadar çok endişelendirdiğini aktarıyordu:

Rus devrimci partisinin zaferi, biz Batı Avrupalı işçi partileri için çifte önem taşır. Birincisi Rus Çarlığı, Avrupalı reaksiyonun hem en büyük kallesini, son güçlendirilmiş mevziini hem de yedek ordusunu temsil eder; sırf eylemsiz varlığı bile bizim için bir tehdit ve bir tehlike oluşturur. İkincisi –ve bu noktayı açıklığa kavuşturmadık– Çarlığın Batı'nın işlerine sürekli burnunu sokması bizim olağan gelişimimizi engelliyor ve ket vuruyor, bu müdahaleler esasen İmparatorluğun Avrupa'da hegemonya kurmasını sağlayacak coğrafi konumları fethetme çabasıdır ki bu Avrupa proletaryasının zaferini imkânsız kılacaktır.

Karl Marx –önce 1848'de ve ardından pek çok kez– Batı Avrupalı işçi partisinin Çarlık Rusya'sına karşı amansız bir mücadele vermesi gerektiğini göstererek övgüyü hakketmiştir. Aynı doğrultuda müdahale ederek, merhum arkadaşımın eserini devam ettirmekten ve tamamına erdiremediğini bitirmekten başka bir şey yapmıyorum (Çarlık Dış Politikası, 1890).

Marx'ta mevcut olan devletin ve otoritenin radikal bir eleştirisinden, tek parti iktidarını meşrulaştırma vasıtasına geçilmiş oldu. Marx'ı okurken bugün bile hâlâ ağır gelen bir olgudur bu.

MARX'IN MARKSİST İHANETLERİ Mİ VAR?

Artık tartışmasız biçimde görüldüğü üzere, Marksçı düşüncüyü hiç takdir etmeyenler için bile Marx ve Stalinci rejim arasında bir uçurum vardır. Sovyet rejimini sadece açık ve net biçimde Marx'ın metinlerinden çıkarım yapmak imkânsızdır; ama bir yandan da Marksizmin evrensel başarısının uzun bir müddet Sovyet rejiminin varlığına bağlı olduğu gerçeğini de göz ardı edemeyiz.

Kilit unsurlardan bir tanesi de içinde geliştiği veya zafer kazandığı çeşitli ulusal bağlamlar dahilinde Marksizmi kavramaktır. Anladık ki, Marksizmin kaderi uzun süre SSCB ve onun müttefiklerine bağlı kaldı. Ne düşünülürse düşünülün, dünya tarihinde Marx'ın metinlerini en çok yayanlar, dünyanın her yerinde dayanışma içinde kurulmuş olan komünist partiler olmuştur. Ve işte bu Marksizm ilk önce, derebeyliğe ait kalıntıların Batı Avrupa'ya oranla çok daha fazla görüldüğü, Rus tarihinin ve çarlık rejiminin niteliklerinin mirasçısı, geri kalmış bir ülkede galip geldi. Yani aslen devrimin ortaya çıkamayacağı bir yerde galip geldi. Bolşeviklerin kendileri dahi başlangıçta, sosyalizmi tek bir ülkede gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu düşünüyorlardı ve Alman Devriminin zaferine çok güveniyorlardı... ki bu devrim olmadı ve hemen 1919'da bastırıldı. Rusya'nın soyutlanması ne her şeyi açık-

lar ne de haklı çıkarır, fakat Marksizm-Leninizm ve bunun pratikteki uygulamalarının neden fosilleştiğini anlamayı sağlayan gerçekten en önemli unsurlardan bir tanesidir.

MARX'TAN MARKSİZME ENTERNASYONALİZM

Marksizmin evrensel boyutu her durumda tartışılmazdır, en büyük güçlerinden birisi de burada yatar. Nihayetinde, Marksizmin gerçek bir başarı elde edeceği yer, elbette bir etkisinin olduğu fakat iktidar dışı kaldığı Batı Avrupa'dan ziyade Rus Devriminin dümen suyunda kalan sömürgeleştirilmiş veya yarı-sömürgeleştirilmiş ülkelerdir.

Gerçekte Sovyet Marksizmi, sömürgecilik karşısı mücadele konusunda çok ısrar eder, böylece Asya kıtasında (Vietnam, Çin) önemli bir yankı uyandırır. Marx hayatının sonuna doğru Avrupa dışı dünyayla ilgilenmiş olsa bile toplumsal ve siyasi değişim iddiası yine temelde Batı Avrupa'nın sınai kalkınmasına bağlıydı. Tarihin cilvesine bakın ki, Marx'ın devrim ve dünyayı değiştirme önerilerinin itici kuvvetine duyarlı olanlar «geri kalmış» ülkeler oldu. Anlaşılmazlık mı? Düşüncesinin kötü kullanımı mı? Belki de. Gerçek şu ki, Marx bu bağlamda uluslararası bir şans elde etmişti.

BÖLÜM 6

MARX'IN ÇEŞİTLİ VÂRİSLERİ

Sık sık siyasal aygıtların ve bunların gereklerine bağımlı olan dogmalaştırılmış ve köhnemiş biçimlerin yanı sıra, bazı aktörler ve düşünürler, Sovyet «Marksizm-Leninizmi»nin uzağında, alışılmamış ve özgün yorumlar getirmek suretiyle, Marx'ı ve Marksizmi kendi bağlamlarına uyarlamaya çalıştılar. Her biri kendince Marx'ın Stalinci bir basitleştirmeye indirgenemeyeceğini gösterdi. Burada bilerek az çok tanınan birkaç kişiyi seçtik fakat hepsinin ortak noktası hem Marx'ı çok dikkatli bir şekilde okumuş olmaları hem de farklı bağlamlarda belli bir çapa sahip siyasi idareciler olmalarıdır. Çünkü Marx hem bir siyaset adamı hem de önde gelen bir düşünürdü.

CUMHURİYET MARX'I ES GEÇEBİLİR Mİ? JEAN JAURÈS'TEN LÉON BLUM'A

Önceki bölümde gördüğümüz üzere, Jaurès tamamen, XX. yüzyılda Marx'ın ölümünün hemen ardından doğan birinci Marksizmin dünyasına aittir. Jaurès, Fransız sosyalizmine özgül bir kimlik kazandırmaya katkıda bulundu ki bu, cumhuriyetçi gelenek ile Marx'tan tamamen ayırtıramayacağımız, belirgin şekilde daha sosyalist bir çizgiyi harmanlayan bir sosyalizmdir. Örneğin Jaurès, çağdaş dünyayı kavramak için Marx'ın pek çok belirleyici unsur getirmiş olduğunu düşünür: *Kapital'* in I. cildinde anlatılan değer yasasıyla hemfikir olduğunu belirtir ve aynı şekilde sınıf mücadelelerinin var olduğunu ve bunun önemli bir açıklayıcı değere sahip olduğunu düşünür.

Bu değerlendirmeler uzun vadede ağırlığını korur: 1920'den sonra, Komünist Parti Fransa'da kurulduğu esnada, Sosyalist Parti güçlü bir şekilde Marx'ı referans gösterir. Böylece Sovyet komünizmine karşı direnişin simgesi olan Léon Blum (1872-1950, Halk Cephesi'nin 1936'daki hükümet başkanı), 1920'de Tours'da yapılan kongrede, «proletarya diktatörlüğü» fikrini, elbette parlamenter ve demokratik bir yöne doğru eğip bükerek, savunur. «Yeni sosyalizm»iyle birlikte her yerde ağırlığını ortaya koymak isteyen Sovyet modelini eleştirirken, Blum bunu «Marksist sosyalizm» adına yapar:

Bu yeni bir sosyalizmdir. Bize göre, kendi içinde hatalı, Marksist sosyalizmin esas ve değişmez ilkelerine aykırı fikirler üzerine kuruludur. Öte yandan bu sosyalizm, bir çeşit büyük olgusal hata üzerine kuruludur; şöyle ki belirli ve yerel bir deneyimden, yani Rus Devrimi deneyiminin kendisinden birtakım kavramlar alınıp uluslararası sosyalizmin bütünü için genelleştirildi ve fakat Rus Devrimini gerçekleştiren ve onu yaşıtan olguların yavaş yavaş ortaya çıkardığı olağan tartışmalı deneyim, uluslararası sosyalizm için gerekli ve evrensel bir eylem kuralı olarak ortaya konuldu.

Daha sonra Blum, Marksist yaklaşımlardan farklı bir hümanist sosyalizm geliştirdiğinde (*Beşeri Ölçekte*, 1945), Marx'ın eserine olan büyük saygısını koruyacaktır. II. Dünya Savaşı ertesinde partinin başına geçen Blum'un rakibi Guy Mollet, Marx ve Marksizme daha büyük bir sadakat göstermek adına Blum'la mücadele eder. Ve Fransa'da Fransız Komünist Partisi'nin (FKP) ağırlığı Marx'ın referans alınmasını sol için önemli bir kazanç olarak sürdürmeye katkıda bulunacaktır.

Kısacası, Sosyalist Parti'nin tarihi, en azından François Mitterrand'a kadar, büyük ölçüde Marx'a gönderme yapılmasıyla belirlendi fakat bu durum 1990 yıllarından itibaren FKP'nin zayıflaması ve Sovyet sisteminin yok olmasıyla birlikte büyük ölçüde değişti. FKP diğer partilere kıyasla uzun süre

müstesna bir parti olarak kalmasını Alman felsefeciye borçludur.

ROSA LUXEMBURG: ÖZGÜRLÜKÇÜ BİR MARKSİZM Mİ?

Marx'ın eseriyle güçlü bağa sahip önde gelen kadınlardan Polonya Yahudisi, Alman vatandaşı Rosa Luxemburg'un (1871-1919) adını vermek gerekir. Polonya'daki ilk sosyalist girişimin ardından, Rosa Luxemburg 1898'de Alman vatandaşlığına geçer: ona göre sosyalizmin geleceği burada tayin edilecektir. Böylece Luxemburg, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) ateşli bir militanı ve parti sol kanadının temsilcilerinden birisi olur. Marx'ın yazılarını iyice okur ve bunları yeni dönem için güncellemeye çalışır. Eduard Bernstein (Engels'in vasiyetini uygulayan, SPD'nin önde gelen yönetici ve kuramcısı), Marx'ın en devrimci söylemleri arasına mesafe koymak suretiyle sosyalizmi gözden geçirdiği sırada, Luxemburg kuvvetle Marx'ın esas köktenciliğini savunur.

Luxemburg'un görüşleri pek çok noktada dikkat çekicidir. En başta enternasyonalizmin tamamen radikal bir şekilde okunmasını savunur: yeni devletlerin yaratılmasını reddeder çünkü Luxemburg'a göre halklar her ne kadar ezilmiş olduklarını düşünse de yeni devletler işçiler arasında fazladan bölünmelere yol açacaktır. Ona göre yeni devletler

yaratmak, gerçekte burjuva güçlerle ittifak kurmak demektir. Luxemburg, o zamanlar birçok imparatorluk arasında paylaşılmış olan Polonya'nın kurulmasına önemli ölçüde itiraz eder.

1917'ye kadar Sosyal Demokrat Partisi'nin sadık bir üyesi olan Luxemburg, yine de partinin geçirdiği evrime şüpheyle yaklaşır: parti kendisine fazla görenekçi ve bürokratik görünür.

Ayrıca Luxemburg, partinin önüne geçmek veya onu bertaraf etmek için değil de partiye yeni bir ruh kazandırmak için halk seferberliğine başvurulması gerektiğini düşünür. 1905 Rus Devriminin etkisiyle patlak veren önemli grev hareketleri, kitlelerin tarihte ne kadar belirleyici bir rol üstlenmesi ve bürokratik eğilimleri engellemesi gerektiğini gösterir. Luxemburg, «kitlesele grev» deneyiminin ışığında, 1906'da *Kitlesele Grevler, Partiler ve Sendikalar*'da şunları ifade eder:

Elbette ki Parti içindeki sendikal yapılanmayı tamamen yıkmak söz konusu değildir; fakat söz konusu olan Sosyalist Parti yönetimi ve sendikaların yönetimi arasında, Parti kongreleri ve sendika kongreleri arasında, işçi hareketinin bütünü ile sendika denilen bu istisnai ve kısmi fenomen arasındaki olgusal ilişkiye tekabül edecek doğal bir ilişkiyi yeniden tesis etmektir. Bu tür bir altüst oluş sendika yöneticilerinin bir kısmının şiddetli muhalefetine yol açacaktır. Fakat sosyalist işçi kitlelerinin sağduyu ve eylem yetisine sahip olup

olmadığını göstermesinin çoktan vakti gelmiştir, büyük görev ve gelecek büyük mücadele dönemlerinde olgunluğunu ortaya koyma vakti gelmiştir; bu dönemlerde, etkin topluluk bu kitle olacaktır ve yöneticilerin yegâne işi kitle iradesinin sözcülüğünü ve tercümanlığını yapmak olacaktır (*Kitle Grevleri, Partiler ve Sendikalar*, 1906).

1914'te savaşa karşı çıkan Rosa Luxemburg, diğerleriyle birlikte «Spartakistler» (Roma İmparatorluğunda köle isyanı lideri Spartaküs'ten gelen) siyasi bir grubu önce kurar ardından da yönetir, bu grup 1919 yılının en başında kurulan Almanya Komünist Partisi'nin bir kolunu oluşturacaktır.

OTTO BAUER'İN MİLLİYETLER MESELESİ

Avusturyalı Otto Bauer (1881-1938), Jaurès, Troçki veya Gramsci'den çok daha az tanınır. Oysaki Bauer, Marx'ın devamı olmaya ve Marksistler için çözülmesi en zor olan meselelerden bir tanesiyle ilgili somut öneriler getirmeye çalışır, bu mesele milliyetler meselesidir. Bauer, *Milliyetler Meselesi ve Sosyal Demokrasi* (1907) adlı kitabıyla tanınır. Avusturya-Macaristan monarşisi altında gelişen Bauer, Marx'ın nispeten hafife aldığı bir güçlkle karşı karşıya kalır: bir sürü «küçük» halkı daha geniş bir topluluk içerisinde bir arada tutmak. Uzun süre Marx –ve özellikle de Engels– birkaç büyük oluşumun (Fransızca konuşanlar, Almanca konu-

şanlar...) varlıklarını sürdürmeye devam edeceklerini düşünmüştü; «küçük» halkların pek çoğu (bilhassa Çekler) asimile olacak ve daha geniş kültürel ve dilsel kimliğe sahip bir topluluğa dahil olacaklardı. Fakat XIX. yüzyılın sonunda bir bakıma bunun tam tersi gerçekleşir: «tarihsiz halklar» olarak düşünülenler kendi haklarını yüksek ve gür sesle iddia ederler.

Başlangıçta, sosyalistler, sınıf mücadelesiyle birlikte farklılıkların silikleşeceğine ikna olmuşlardı: *Komünist Parti Manifestosu*'nun kapanış cümlesi: «Bütün ülkelerin emekçileri, birleşin!» sınırları aşan sınıf dayanışmasını ve milliyetçiliğin sonunu ilan ediyordu. Fakat Otto Bauer verilen bu sözün yerine getirilmekten çok uzak olduğunu tespit eder: başlangıçta «ulus-üstü» (farklı milliyetleri federe eden) olan Avusturya Partisi, milliyetler arasındaki çekişmelerden ötürü çöker. Bauer'in kitabı buradan yola çıkarak cesur bir öneride bulunur: Devleti bir milliyete olan aidiyetten ayrı tutan bir «bireysel özerklik» geliştirmek. Başka bir deyişle her birey, geleneksel «ulus-devlet»in yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda kalmaksızın, kendisini geniş bir yapılanma nezdinde kabul görmüş bir halkın bir üyesi olduğunu şahsen ilan edebilir. Halklar aynı toprak üzerinde homojen bir şekilde dağılmış olmayıp birbirlerine karışmış olduklarından, bu bireysel özerklik önerisi muhtelif ulus devletlerin kurulmasından daha elverişli bir çözüm gibi gelir kendisine.

Gerçekte, 1914-1918'den sonra «ulusların kendi kaderini tayin hakkı» baskın gelecek ve Bauer'in ilk başta geniş yapılanmaları muhafaza edip ulusal azınlıkların bunların nezdinde tanınması şeklinde ifade ettiği arzusuna karşın, küçük ve orta ölçekli devletlerin çoğalmasına katkıda bulunacaktır. Fakat Bauer'in önerisi, ileriki yapılanmaların çıkış noktasını oluşturur; Yugoslavya gibi uluslar-üstü devletleri örnek olarak verebiliriz.

LEV TROÇKI'NIN «SÜREKLİ DEVRİM»İ

Lev Troçki'nin (1879-1949) figürü, 1917 Rus Devrimi yöneticileri arasında en simgesel ve müstesna olanıdır. Tıpkı sayısız silah arkadaşı gibi, Troçki de ilk önce I. Dünya Savaşı arifesinde siyasi sığınmacı olarak Batı Avrupa'da bulundu. Troçki, keza pek çokları gibi, Marx'ı ve Marksizmi, yine Marx'ın kuruluşunda payı olduğu partinin etkisiyle, Alman sosyal demokrasisinden öğrendi. *Hayatım*'da (1930), Troçki şunları anımsar:

Alman Sosyal Demokrasisi, biz Ruslar için bir anne, bir eğitimci, yaşayan bir örnek oldu. Onu uzaktan idealleştirdik. Bebel ve Kautsky'nin isimleri hayranlıkla anılırdı. Alman Sosyal Demokrasisine yönelik, yukarda sözünü ettiğim kuramsal anlamdaki kaygılı önsezilere rağmen, o dönemde, tartışma götürmez bir şekilde bu Sosyal Demokrasinin etkisi altındaydım (*Hayatım*, 1930).

Troçki Avrupa sosyalizmini mükemmel biliyordu. Uzun süre Lenin'in muhalifi olduktan sonra 1917 Devrimi sırasında onun yakın dostu haline gelen Troçki, Kızıl Ordu'nun lideri olarak önde gelen bir yönetici oldu. Troçki daha sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi yeni genel sekreteri Stalin'in savunduğu çizgiye karşı durarak 1920'lerin sonuna doğru «sürekli devrim»i göklere çıkardı.

Troçki'nin düşüncesine göre devrim SSCB'nin dışında da sürdürülmeliydi, sosyalizmin zaferi ancak o zaman sağlanabilirdi, tam da bu noktada Stalin bundan böyle yalnızca «tek bir ülkede sosyalizm»in mümkün olduğunu iddia ediyordu. Benzersiz konuşmacı, gözü pek kuramcı, katı fakat bir yandan da zamanının yeniliklerine açık olan (André Breton'la yakınlaşmış ve psikanalizin gelişimiyle ilgilenmişti) Troçki, 1940'ta öldürülene kadar önce SSCB içinde, ardından sürgün sonrası yurtdışından, Stalin'e karşı muhalefetin başlıca figürlerinden birisi oldu. Sürekli devrim kuramı, Stalinizmin «bürokratik yozlaşma»sına karşılık Marx'ın ruhuna ve kalemine sadık bir «devrimci Marksizm»in savunulmasıdır. Marx'ın «kesintisiz devrim»le ilgili görüşlerini ele alan Troçki, yol gösterici kitabı *Sürekli Devrim*'de (1931) devrimci mücadelenin evrensel boyutunun altını çizer:

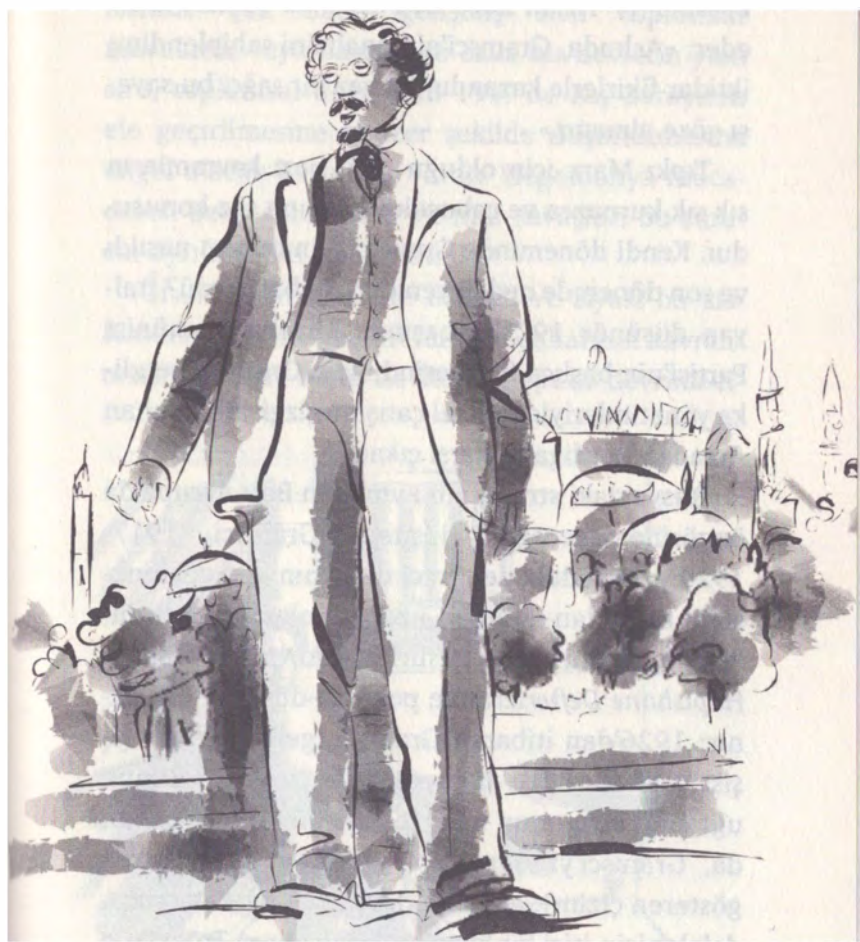
Sosyalist devrim ulusal sınırlar içinde tamamlanamaz. Burjuva toplumunun içine düştüğü buna-

lının esas sebeplerinden bir tanesi kendi yarattığı üretici güçlerin Ulus Devlet çerçevesinden çıkma-ya çalışmasıdır. Bu durum bir yandan emperyalist savaşılara neden olurken diğer yandan da burjuva Birleşik Devletler ve Avrupa'nın ütopya yaratma-sına neden oldu. Sosyalist devrim ulusal mecra-da başlar, uluslararası arenada gelişir ve evrensel arenada tamamlanır. Böylece sosyalist devrim, yeni ve en geniş anlamda sürekli hale gelir: bu devrim ancak yeni toplum tüm dünyada zafere ulaştığında tamamlanmış olur» (*Sürekli Devrim*, 1931).

Troçki, Marx ve Marksizmin başlangıçtan gelen ruhuna sadık pek çok makale ve eser kaleme al-mıştır. Troçki özellikle de hem tanığı hem de aktö-rü olduğu Rus Devrimiyle ilgi geniş bir yazı dizisi yayımlamıştır (*Rus Devrimi Tarihi*). Çok sayıda Fransız aşırı-sağcı grup (Troçkistler) onu kuramsal ve siyasi temel bir referans olarak gösterirler (bkz. yanda, Türkiye'de sürgünken Marx'tan söz eden Troçki'yi gösteren çizim).

ANTONIO GRAMSCI'NİN «HEGEMONYA MÜCADELESİ»

İtalya Komünist Partisi'nin 1921'deki kurucu-larından olan Antonio Gramsci (1891-1937), son yıllarda muhtemelen adı en çok geçen Marx'ın vârislerindendir. 2007'deki başkanlık seçimlerini kazandıktan kısa zaman önceki Nicolas Sarkozy'e



kadar aslında pek çokları Gramsci'nin «hegemonya» kavramına başvurmuştur. Müstakbel cumhurbaşkanı 17 Nisan 2007'de *Figaro*'da şunları iddia eder: «Aslında, Gramsci'nin analizini sahiplendim; iktidar fikirlerle kazanılır, ilk kez bir sağcı bu savaşı göze almıştır.»

Tıpkı Marx için olduğu gibi, bazı kavramların sık sık kurnazca ve çabucak kullanımı söz konusudur. Kendi döneminde Gramsci için durum nasıldı ve son dönemde neden yeniden rağbet gördü? İtalyan düşünür 1921'in başında kurulan Komünist Partisi'nin başlıca figürlerindendir. Gramsci, sendika yönetimleriyle radikal çatışma çizgisini savunan Amadeo Bordiga'ya karşı çıkar.

Rusya'daki stratejinin aynısının Batı Avrupa'da öngörülemediğini düşünen Gramsci, 1917-1920 yıllarındaki devrimci dalganın geri çekilmesinin ardından, Marx'ın uzantısı olarak, Batılı ülkeler için yeni analiz unsurları getirir. Bu anlamda *Hapishane Defterleri*'nde pek çok düşünce ele alınır: 1926'dan itibaren Gramsci, gerçekten de faşist cezaevlerinde hapsedilir ve İtalyan solunun uğradığı bozgunun bilançosunu çıkarır (bkz. yanda, Gramsci'yi *Hapishane Defterleri*'ni yazarken gösteren çizim). «Sürekli devrim»i, gelecek mücadeleler için itici bir kuvvet olarak gören Troçki'nin aksine Gramsci, askeri bir eğretilenme kullanarak, en azından geçici bir süre, «manevra savaşı»ndan «mevzi savaşı»na geçilmesi gerektiğinin altını çir-

zer. Gelişmiş Batılı toplumlar Rus Devriminin basit bir kopyasını yaşayamazlar; Batı Avrupa ülkelerinde çok daha gelişmiş sivil toplumlar mevcuttur veya baskıcı ve ezici bir devletin yanı sıra, toplumsal değişimin 1917'de Kış Sarayının ele geçirilmesine benzer şekilde düşünülmesine engel olacak kurumlar vardır. Hegemonya mücadelesi uzun solukludur ve fikir savaşları bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır.

Gramsci aynı şekilde iktisadi ve siyasi bir sistemden diğerine geçişin farklı koşullarının kavranmasını önerir; bunu da İtalyan «pasif devrimi»n-



den yola çıkarak yapar ki bu devrim yukarıdan dayatılmış, elbette ki İtalya'nın birliğini sağlamış fakat harekete geçirme dinamiğinden yoksun bir devrimdir. Gramsci, Fransız Devrimi gibi halkçı devrimlere karşı çıkar. Geleceğin devrimi bu tarihi deneyimleri göz önünde bulundurmalıdır.

1937'de cezaevinden çıktıktan hemen sonra hayatını kaybeden Gramsci, kurmuş olduğu partinin zaferini göremez. Fakat Gramsci'nin tezleri, 1945'ten sonra İtalya Komünist Partisi'nde etkili oldu ki bu parti 1980'li yıllara kadar Batı Avrupa'nın en güçlü komünist partisiydi. Gramsci, uzlaşmaya ve parlamenter demokrasiye daha açık olan ve 1970'li yıllarda sonu «Euro-komünizm»e varmış olan hareketin dayanak noktası oldu.

Belirtilmesi gereken başka güncel kullanımlar da vardır. Gramsci aynı şekilde, siyasi partinin yanı sıra muhtelif devrimci öznelerin de olabileceğini ileri sürdü: işçi konseyleri, entelektüeller ve onların bilgi birikimleri gibi, vs. Kimileri Gramsci'nin, alışlagelmiş sınıf mücadeleleri şemasına tam oturmayan tarihsel aktörlerin değer kazanmasına yol açtığı çıkarımında bulundu. Bu durum bilhassa Belçikalı kuramcı Chantal Mouffe (1943 doğumlu) için geçerlidir; kendisi başlangıçta Gramsci'yi okuduktan sonra «popülizm»i ve de «onlar» ve «biz» arasındaki karşıtlığı kuramlaştırmıştı. Mouffe, Fransa'daki «boyun eğmeyen Fransa» veya İspanya'daki «Podemos» gibi siyasi hareketlere büyük

ölçüde ilham kaynağı olmuştur. Marx'la bariz şekilde ilintili olmamakla birlikte (örneğin toplumsal sınıflara yapılan göndermeler büyük ölçüde kaybolmuştur) Gramsci figürü vasıtasıyla bir bağlantı mevcuttur.

BİR KÖYLÜ DEVRİMİ Mİ? MAO VE ÇİN

Marx'ın tarihi iddiası büyük ölçüde Batı Avrupa'daki sınai birimlerin o günkü ve gelecekteki genişlemesine dayanıyordu. Bu çerçevede, Marx için gelecek devrimin tarihsel başat ve merkezi aktörü işçi sınıfıydı. Marx bu şemayı kuşkusuz pek çok kez, bilhassa hayatının sonuna doğru, tekrar gözden geçirmişti fakat sonraki nesiller için kılavuz görevi görecek yeni bir iktidarı ele geçirme stratejisi geliştirmemişti. Oysaki sanayileşmeden henüz pek nasibini almamış çok sayıda ülkede, köylü sınıfı hâlâ çoğunlukta idi. Marx'a bağlılıklarını ilan eden pek çok siyasi idareci köylü sınıfının rolünü ön plana aldı. Bu idarecilerden tartışmasız en ünlüsü, dünya tarihindeki en büyük köylü ayaklanmasının iktidara taşıdığı, 1949'dan 1976'ya kadar en yüksek görevlerde yer almış olan Mao Zedung'dur (bkz. arkada Çinli köylülere Marksizmi anlatan Mao'yu gösteren çizim).

Çin Komünist Partisi'nin kurucularından olan Mao, 1920-1930 yıllarında Stalinci Marksizm-Leni-

nizmin boyunduruğu altında yetişmişti fakat bazı noktalarda «Marksizmin Çinlileştirilmesi»yle birlikte partiden uzaklaşır. Mao pek çok metinde köylü sınıfına yönelik stratejik bir değişiklik yapılmasını önerir (*Kızıl İktidar Neden Çin'de Var Olabilir?*). 1939'da Mao, *Çin Devrimi* ve *Çin Komünist Partisi*'nde köylü sınıfının üstünlüğünü açıkça iddia eder:

Bu koşullar altında, Çin'in iktisadi kalkınmasının eşitsizliği (birleşik bir kapitalist ekonomisi yoktur), ülke topraklarının büyüklüğü (devrimci güçlere manevra kabiliyeti sağlar), Çin karşı-devrimci cephesinin çözülmesi ve cepheyi parçalayan sayısız çelişki ve bu çeşitli etmenlere Çin devrimin esas gücü olan köylü sınıfının mücadelesinin proletaryanın partisi olan Komünist Partisi



tarafından idare edildiği gerçeği de eklendiğinde, ortaya çıkan sonuç şudur; bir taraftan Çin devrimiyle önce kırsal bölgelerde zafer kazanabilecek ve diğer taraftan da eşitsiz bir biçimde gelişecek ve tam zafere ulaşmak için de uzun ve çetin bir mücadele gerektirecektir. O halde açıkça görülüyor ki devrimci üslerde süregelen uzun soluklu devrimci mücadele, esas olarak Çin Komünist Partisi yönetimindeki köylü sınıfının yürüttüğü bir partizanlar savaşıdır. Bu sebeple kırsal bölgeleri, devrimci üs olarak kullanmak gerekliliğini küçümsemek hatalıdır, köylüler arasındaki düzenli çalışmayı önemsememek ve partizanların savaşını önemsememek hatalıdır (*Çin Devrimi ve Çin Komünist Partisi*, 1939).

1960'lı yıllarda, geniş ölçüde eleştirilmeden ve bilhassa 1966'da başlatılan «kültür devrimi»nin insani ve maddi açıdan vahim bilançosundan ötürü itibarsızlaştırılmadan önce, Mao, büyük öneme sahip, Avrupalı olmayan ilk Marksist kuramcılardan birisi olarak kabul edilmiştir. Fakat «Maoculuğun» etkisi, özellikle de önerdiği kalkınma modeli sayesinde üçüncü dünya ülkelerinde gerçek olacaktır. Mao'nun mirası, 1960'lardaki hezimetler ve hatalara rağmen ileriki başarıların yolunu açan, Çin'e bağımsızlığını kazandıran önde gelen figürlerden birisi olarak kabul edildiği kendi ülkesi içinde bile günümüze dek tartışma konusudur.

MARKSİSTLERE GÖRE MARX, SADECE ENTELEKTÜEL BİR KAYNAKTAN MI İBARETTİR?

XX. yüzyılın tamamı süresince, pek çok ülkenin, hatta dünyanın kaderini belirlemekte göz ardı edilemeyecek etkiye sahip önde gelen siyasi yöneticiler Marx'ın eserinden ilham aldı. Latin Amerikalı pek çok aktörü ve düşünürü (Ernesto Che Guevara 1928-1967 ve daha az tanınan fakat bir o kadar önemli, örneğin bugünkü Bolivya'nın yöneticilerinin ilham aldığı, Perulu José Carlos Mariátegui 1894-1930) aynı şekilde ele alabildik. SSCB'nin 1991'de dağılmasının ardından ve Sovyet modeline kıyasla daha zengin bir orijinal Marksizm geleneğine rağmen, Marx'ı referans göstermenin modası geçti ve eskidi. Ardından 2000'li yıllarda, özellikle de 2008 buhranından itibaren, Marx'ın belirli ölçüde yeniden ilgi görmeye başladığı gözlemlendi. Çeşitli ve bol eleştiri içeren düşünceler kapsamında, Marx önemli birisi gibi görünür. Fakat kaynağı çoğunlukla İngiliz camiası olan bu düşünceler, esas olarak entelektüel alanla ilgilidir ve fikir münazaralarında belli bir etkiye sahip olsalar da siyasi anlamda önemsiz kalırlar. Özellikle de Marx daha ziyade diğerleri gibi bir yazar olarak görülür; bu açıdan bakıldığında, toplumbilimindeki Marx'la yüzleşme gelenekleri incelenmelidir.

BÖLÜM 7

MARX VE DİĞERLERİ

Marksizm olmadan Marx düşünülebilir mi? Siyasi amaçlarını paylaşanların ötesinde Marx bir kaynak yazar olarak görülebilir mi? Kapital, yayımlandığı andan itibaren liberal iktisatçılar tarafından dikkatli bir ilgiyle karşılandı; her türlü komünist görüşle aralarına mesafe koymakla birlikte, Marx'ın önde gelen sanayi toplumu düşünürlerinden birisi olduğunu kabul ettiler. Ayrıca Marx'a bağlılıklarını ilan eden pek çok sosyalist Marx'ın yazdıklarını ille de okumuyordu... buna mukabil, rakiplerinden bazıları bunu yapıyordu!

Bununla birlikte XX. yüzyıl süresince, Marx'ın tezleriyle yüzleşmenin gerekli olduğunu düşünen toplumbilimciler, felsefeciler, iktisatçılar ve kuramcılar, az veya çok iyi niyetle onun eserini tartıştılar ve yorumladılar.

Tüm bu sayısız teatiler ve kesişmeler kolayca özetlenemez. Bir seçim yaparak, burada beşeri bilimlerde sözü geçen, Marx'a mesafeli fakat asla tamamen ona karşı olmayan, birkaç büyük düşünürün algılayış tarzını kısaca ele almaya çalıştık. Ola ki bu da Marx'ın belirleyici ve önemli etkisinin en güçlü göstergesidir.

MAX WEBER: WEBERCİ BİR «MARKSİZM» MÜMKÜN MÜDÜR?

Ünlü toplumbilimci Max Weber'i (1864-1920), Marx'le bağdaştırmak mümkün müdür? *İlkin*, her ikisinin siyasi girişimleri karşılaştırıldığında, aralarındaki fark şüpheye yer bırakmaz: Weber kapitalizmin alaşağı edilmesine ve devrime asla inanmadı. Weber hayatının son döneminde, 1918'in sonunda, Almanya'da bulunduğu sırada, burjuvazinin hâkimiyetini alaşağı etmek için kendilerini Marksist ilan eden Spartakistleri sert bir dille ifşa etti. Öte yandan Marx, milli antagonizmaların ötesine geçmeye çalıştı; Weber savaş sırasında ateşli bir milliyetçiydi. Weber «inanç ahlakı» ile «sorumluluk ahlakı»nı birbirine karıştıranlara kuşkuyla yaklaşır: bilimsel bakan kişi sorumluluk ahlakını benimsemeli ve çalışmalarına siyasi çalkantıları karıştırmaktan imtina etmelidir. Pek de Marksçı bir amaca benzemiyor...

Yöntembilim anlamında, Weberci toplumbilim, sınıf mücadelesini toplumsal yaşamı belirleyen bir

unsur olarak görme fikrini reddeder, zira bu mücadelenin Batılı toplumların XX. yüzyılın başındaki evrimine yönelik neden olduğu radikal muhalefetin gülünesi olduğu görüşündedir. İktidar veya simge anlamındaki farklılıklar ise en az toplumsal mesele kadar önem taşır. Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1905) adlı ünlü kitabında, elbette iktisadi yapılanmaları Protestanlığın gelişimine bağlar; fakat bunu bir yerde Marx'ın şemasını tersine çevirmek için yapar, zira Marx dinde, her şeyden önce toplumsal ilişkilerin bir ifadesini görür; Weber ise burada Protestanlığın getirdiği inançları ve mantık yürütme biçimini kapitalist mekanizmanın başlangıçtan gelen itici güçleri olarak görür.

Bununla birlikte Marx ve Weber bazı noktalarda bağdaştırılabilirler. Hatta ikisinin bir araya gelmesinden çağdaş kapitalizmi eleştiren özgül bir düşünce geleneği doğacaktır, özellikle de Nazizm karşıtı entelektüellerin kurduğu Frankfurt ekolü çerçevesinde (ki Marks-Weberci» tabiri buradan gelir). Marx ve Weber'in ortak yönü, «kapitalist akılcılığın paradokslarının bilinçli, kötümser ve son derece radikal bir eleştirisini» (Michael Löwy) yapıyor olmalarıdır. Bazı metinler, örneğin «emperyalizm»le ilgili metinde olduğu gibi (*Emperyalizmin İktisadi Temelleri*) Marx'ın görüşleriyle gerçekten de benzerlik gösteriyor gibidir. Weber emperyalizmin Marksist

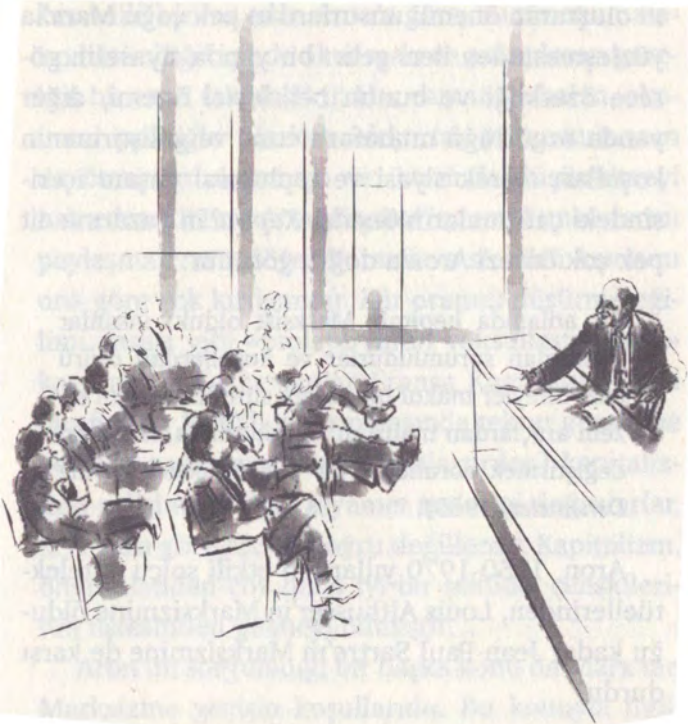
tanımını reddetse de iktisadi çevre ile siyasi çevre arasındaki ilişkilere verdiği önemi ortaya koyan bir düşünce geliştirir:

Savaş borçlanmalarını ve günümüzde de sadece zırh ve topların doğrudan tedarikçilerini değil, ağır sanayinin büyük bir kısmına para sağlayan bankalar, savaşların sürdürülmesinden her durumda iktisadi çıkar sağlarlar; kazanılmış bir savaş kadar kaybedilmiş bir savaş da bankalar için talebi artırır ve savaş makineleri üreten büyük fabrikaların ülkelerinde bulunmasından siyasi ve iktisadi çıkar sağlayan siyasi topluluğun üyeleri bankaların, siyasi rakipleri de dahil olmak üzere, tüm dünyanın tedarikçisi olmalarına göz yummak durumunda kalırlar.

RAYMOND ARON: «SAĞCI BİR MARKSİST» Mİ?

Sağcı entelektüellerin bu önemli temsilcisiinden söz etmek aykırı görünebilir. Raymond Aron (1905-1983), hayatı boyunca mücadele ettiği siyasi komünizme karşı katıksız düşmanlığını asla gizlemedi. Aron, Sovyet modeline şiddetle karşı çıkan «anti-totalitarizm»in en önemli temsilcilerinden birisiydi. Oysaki bu nefrete rağmen, Aron her zaman Marx'a karşı büyük bir saygı duydu (bkz. yanda Raymon Aron'u Collège de France'da *Kapital* üzerine ders verirken gösterir çizim):

Asla Marksist olmadığım doğrudur, fakat toplumsal felsefeyle ilgili araştırmalarım *Kapital*'i okuyarak başladığım da doğrudur. Uzun bir zaman Marx'ın haklı olduğuna dair kendimi ikna etmeye çalıştım, çünkü başka konularda Marx'ın önemli faydası olduğunu düşünüyordum. Bunu başaramadım. O yüzden de Marksist olmadım. Gelgelelim, Marx kadar çok okuduğum ve beni bu denli geliştiren ve hakkında sürekli kötü konuştuğum başka bir yazar daha yoktur (*Marx'ın Marksizm'i*, 2002).



Aslında Aron, 1930'lu yılların başında Almanya'ya yaptığı bir ziyaret sırasında *Kapital*'i tanıyıp okumuştur. Aron, tarihteki felsefeler üzerine tezi ni yazarken, Alman felsefecinin tezleriyle yüzleşir. 1955'ten itibaren Sorbonne'da profesör olan Aron, sanayi toplumları üzerine verdiği derslerde Marx'a karşı minnettarlığını, üstü kapalı veya açık şekilde dile getirir. Aron hiç kuşkusuz pek çok temel noktaya eleştirel yaklaşır. Fakat bir yandan da kendisi gibi düşünenlerin Marx'ı kökten reddettikleri yerde Aron bir tür diyaloga girer. Aron'un düşüncesini oluşturan önemli unsurlardan pek çoğu Marx'la yüzleşmesinden ileri gelir: bir yanda siyasetin görece özerkliği ve bunun belirleyici önemi, diğer yanda özgürlüğü muhafaza etme ve geliştirmenin koşulları olarak siyasi ve toplumsal yaşam içindeki çatışmaların önemi. *Kapital*'in yazarına ait pek çok önsezi Aron'a doğru görünür:

Bir anlamda hepimiz Marksist olduk: insanlar şartlardan sorumludurlar ve koşullardan ötürü bazı bireyler makul bir yaşam sürdürmek için elzem araçlardan mahrum kaldıklarında, koşulları değiştirmek zorundadırlar (*Özgürlükler Üzerine Denemeler*, 1965).

Aron, 1950-1970 yıllarının etkili solcu entelektüellerinden, Louis Althusser'in Marksizmine olduğu kadar Jean-Paul Sartre'in Marksizmine de karşı durdu.

Aron, Marx'ı okurken titiz davranmadıkları ve seçici olduklarını düşünerek bu iki entelektüele karşı çıkar. Aron bir yandan her şeyden önce yabancılaşma kavramının damgasını vurduğu «genç Marx»ı takdir etme eğilimine (burada daha ziyade Sartre ve serin sadece bu bölümüyle ilgileneler kastedilir) itiraz ederken diğer yandan da henüz çok bilimsel olmayan genç Marx (yani burada kıymetsizleştirilen) ile *Kapital*'de tamamen yeni bir yol çizmiş «olgun» Marx'ı karşı karşıya getiren «epistemolojik kırılma»yı savunanlara (burada Althusser kastedilir) itiraz eder. Aron'a göre, bu tür okumaların bütünlüğü içinde okunması ve anlaşılması gereken bir eseri fakirleştirir. Her zaman ve halen, ekonomi politiğin Marksçı eleştirisi, yorumcularının da ötesinde okunmayı ve üzerinde düşünülmeyi hak eder. Elbette Aron *Kapital*'in temel unsurlarını paylaşmaz: artı değer kuramı ve sömürü kavramı ona göre çok kırılımandır. Kâr oranını düşürme eğilimi yasası gibi «proletaryanın yoksullaştırılması» kavramı da (o zamanlar Fransa Komünist Partisi tarafından 1950'li yılların başında tekrar gündeme getirilip aşırı derecede dogmatlaştırılan) kapitalizmin gelişimiyle ilgili kıyamet tezlerini doğrularlar, ki Aron'a göre hiç de doğru değildir. Kapitalizm, öngörülenden çok daha iyi bir şekilde, çelişkilerinin üstesinden gelmeyi bilmiştir...

Aron'un sorguladığı bir başka konu da Marx'tan Marksizme geçişin koşullarıdır. Bu konuyla ilgili

olarak Aron, Marx'ın yazdıklarının «sonsuz dek doğru şekilde yorum ve değişiklik yapılabilmesi için gerekli niteliklere sahip» olduğunu belirtir. Dolayısıyla Marx, Aron'un nefret ettiği bir «Marksizmin» içine sürüklenmek pahasına, herhangi bir politikanın mihenk taşı olarak kabul edilemez. Fakat Marx, hâlâ okunması ve incelenmesi gereken önemli yazarlardan birisidir; Aron'a göre Marx, 1970'li yılların sonunda çok daha acımasızca eleştirdiği bazı neoliberallerden daha incelikli ve geçerlidir.

PIERRE BOURDIEU: HÂKİMİYET VE MARX

Bourdieu (1930-2002) XX. yüzyılın ikinci yarısında, uluslararası etkiye sahip Fransız toplumbiliminin önemli temsilcilerindendir. Bourdieu, asla kendini Marksist ilan etmedi ve hatta Fransız Komünist Partisi'nin ideolojisine yönelik pek çok kez açık bir husumet sergiledi çünkü Bourdieu'ye göre Parti, toplumsal dünyanın değişimlerini fark etmeye pek yatkın olmayan tıkanmış ve kapalı bir kuramsal sistemin hamili bir örgüttür. Böylelikle Bourdieu, kendi kavramlarını, özellikle de «hâkimiyet» ve «alan» kavramlarını tanımlayabilmek için, o dönem çok etkili olan Marksistlerin 1960-1970'li yıllarda benimsedikleri toplumsal sınıf anlayışlarından bariz şekilde ayrıldı. Oysaki Bourdieu, kimi

zaman, bilhassa onun toplumbilimini eleştirenler tarafından bir «neo-marksist» veya «kaba Marksizmin kibar değişkesi» (Luc Ferry, Alain Renaut) olarak sınıflandırıldı. «Hâkimiyet» kavramı, Marx tarafından XX. yüzyılda ortaya atılan sınıf mücadelesinin çağdaşlaştırılmış ve gelişmiş bir versiyonuydu.

Bu nasıl açıklanabilir? Bourdieu'nün Marksizm'le bağlantısı açık olsa da (donup kalmış Sovyet Marksizmine benzer) kendisi defaten Karl Marx'ın yazılarına büyük ilgi göstermiştir.

Şunu da belirtelim ki Bourdieu *Kapital*'in yazıyla ilgili hiçbir özel inceleme sunmamıştır; bununla birlikte Bourdieu'nün eserine serpiştirilmiş göndermeler belli bir benzerliğin, fakat ayrıca önemli noktalarda da büyük bir farkın olduğunu görmemizi sağlar (bkz. Bourdieu'yü Marx'a not düşerken gösteren çizim).

Toplumsal sınıf ve dahası sınıf mücadeleleri kavramıyla ilgili olarak Bourdieu net bir şekilde farklılık gösterir. Bourdieu, aktörleri iktisat dünyasının tutsakları haline getiren bu kavramın indirgeyici («determinist») olduğunu düşünür. «Kendine sınıf»tan «kendisi için sınıf»a varsayımsal geçiş gelince, Bourdieu bunun tamamen ideolojik bir iddiayı ifade ettiğini düşünür; «gizemli bir simya» diye de belirtir.

Bu da Marksist gelenekten ilk kopuşun belirtisidir: aynı ifade, sorgusuz sualsiz, inşa edilmiş sınıfı

ve gerçek sınıfı tanımlar [...]; veya nesnel koşullar topluluğu üzerinden tanımlanan «kendine sınıf» ile öznel etmenler üzerine kurulu «kendisi için sınıf» arasındaki karşıtlığın ayırdına vardığında, birinden diğerine geçişi ki hakiki bir ontolojik terfi olarak kutlanır, ya tamamen determinist ya da aksine tamamen iradeci bir mantık içerisinde betimler» («Sosyal Alan ve ‘Sınıfların’ Yaratılışı,» 1984.)

Bourdieu «hükmedenler» ve «hükmedilenler»den (ki «burjuvazi» ve «proletarya»ya benzetilebilir) söz ederken sınıf çatışmalarıyla bir yakınlık mevcut olsa da, Bourdieu bu kategorileri Marx'ın önerdiği belirlemelerden ayrılan çeşitli etmenlere göre (siyasi, kültürel «alanlar»a göre) belirler.



Bourdieu «toplumsal sınıflar»dan söz ederken ille de suratını ekşitmez ama bu sınıflar önceden saptanamaz; kesin ve belirli ne bir «işçi sınıfı» ne de bir «burjuva sınıfı» vardır. Bourdieu'ye göre «sınıflar» bir nevi sanal halde, noktalı halde yani bir veri gibi değil de yapılması gereken bir şey gibi varlık gösterirler (*Eylem Kuramı Üzerine Pratik nedenler*, 1994).

Bir diğer unsur da ideoloji meselesiyle ilgilidir. Bourdieu, Marx'ın bazı söylemlerinin geniş yankı uyandırdığı bir dönemde gelişir. Bu söylemlerden *Alman İdeolojisi*'nde (1846) yer alanlar o zamanlar çok tekrar edilmişti:

Hâkim sınıfın fikirleri, her dönemde, hâkim fikirlerdir, başka bir deyişle, toplumun hükmedici maddi kuvvetini oluşturan sınıf aynı zamanda hükmedici manevi kuvveti de oluşturur.

Bourdieu ideoloji ile bir yanda söylemler diğer yanda da toplumsal sınıfların çıkarları arasındaki bağı yok saymaz. Fakat Bourdieu, «üstyapıların» (ideolojik) «altyapıların» (iktisadi) bir sonucu olduğuna dair dogmatik yaklaşımları eleştirir. Ünlü toplumbilimci, hükmedilenler yeter ki sömürülüklerinin «bilincine varsın» şeklindeki düşünceye karşı çıkar; sadece hükmeden sınıfın ideolojisinden ileri gelemeyen muhtelif «simgesel şiddetler»i vurgulamayı tercih eder.

Özet olarak, Bourdieu hem fazla «iktisatçı» bulduğu sınıf kavramını, yani iktisat dünyasındaki olayları abartılı şekilde vurgulayan kavramı hem de her türlü deneysel araştırmadan kopuk entelektüellerin ürettiği ideolojik bir yanılsama olduğu kanısına vardığı «sınıf bilinci»ne dair her şeyi çürütür. Toplumbilimsel anketler soyut kavramlara yeğdir. Nihayetinde Bourdieu, kapitalizmin gelişimini analiz etmek için Marx'ın mümkün olduğu kadar çok veriyi *Kapital*'de toplama çabalarına kayıtsız kalır.

Marx ve Bourdieu arasında pekâlâ bir benzerlik vardır, çünkü hiçbir şey olmasa bile Bourdieu kendi toplumbilimini büyük ölçüde o dönem çok etkili olan Marksizmle yüzleşerek oluşturmuştur. Fakat yine de Bourdieu Marksizmden belirli ölçüde ayrılır.

KEYNES VE MARX:

İKİ DÜŞMAN KARDEŞ... BARIŞTILAR MI?

Tarihsel açıdan, John Maynard Keynes (1883-1946) ile Marx'ı bağdaştırmak yerinde olmayabilir. Elbette ki aynı döneme ait değiller, Keynes doğarken Marx ölüyordu. Özellikle de İngiliz iktisatçı, Marx'ın aksine, asla bir devrimci olmadığı gibi kapitalizmi alaşağı etmeyi de arzu etmedi. Keynes iki savaş arasında ve farklı bir dünyaya ait olan bir dizi önlem (bilhassa tüketim, maaşları yükseltme

ve bir kısım vergilendirme vb yoluyla faaliyeti artırma) tavsiye etti. Keynes sistemi düzenlemeyi ister: onu gerçekten değiştirmeyi değil.

Ayrıca Marksist eleştirmenler, kapitalizmi alaşağı etmek isteyen Marx'ın aksine, uzun süre ve sık sık Keynes ve «Keynesçilik»i kapitalizmden kurtulmak için nihai tedavi olarak gördüler. Fakat gerek siyasi çevreleri gerekse iktisatçıların dünyasını etkileyen değişimler geçmişteki bu zıtlaşmaları da değiştirdiler.

İktisatçı Jean-Marie Harribey'in, Mortgage krizi vesilesiyle kaleme aldığı, 2008'de *Libération*'da yayımlanan (19 Kasım) hayali, yaratıcı ve akıl çelen yazışmayı Keynes ve Marx'ı ölümlerinden sonra bağdaştırmaya bir örnek olarak gösterebiliriz.

Sevgili Marx,

1929'un kara perşembesinin bu 79. yıldönümünde kabul etmeliyim ki beni ürküttünüz. Ne yalan söyleyeyim, yeni bir krize daha inanmıyordum. Piyasanın tam bir istihdam dengesi kurmaktaki kifayetsizliğini o kadar yöntemine uygun şekilde didik didik etmiştim ki dünyanın tüm hükümetlerine daha fazla itidal çağırısında bulunmuştum: hiçbir krizin şiddetlenmesi karşısında tepkisiz kalamazdı. İçim rahattı ve kapitalizmi cehennemin ateşlerine atmaya çalışan siz «şövalyelik timsali» şahsınızı unutturmayı başarmış olmaktan az da olsa gurur duyuyordum. Oysaki, *Genel Teori*'mde anlattığım hayvani ruhlar galip geldiler (...)

Gençliğimde, otomobil sektörü Amerika piyasasını pırıl pırıl araçlarla doldurmuştu fakat talep yeterli olmayınca, devasa bir borçlanma finans balonunu patlattığında durgunluk da arkasından geldi. 2001'den itibaren, Amerikalılar çok tehlikeli bir borçlanmaya başvurdular (...)

Haklı olduğunuzu kabul ediyorum: kapitalizm tamir edilemez gibi duruyor. Fakat feci Sovyet deneyimini de hesaba katarak, bu sistemin çılgınlıklarından nihai bir kurtuluşu nasıl tasavvur ediyorsunuz? Zira, umarım siz de takdir edersiniz ki, halefleriniz size pek hizmet etmediler. Sevgili Marx, kader bizi ayırdı, hiç kuşkusuz Londra Cambridge'den çok uzaktı ya da sakın sizin ayak çıbanlarınız ve benim edebiyat zevkim bizi bir sınırın, nasıl diyorsunuz bir sınıfın, iki tarafına savurmuş olmasın, ne dersiniz? Mamafih işin özünü kavrayanlar bir tek biz olduk, ki bu bizi sonrasında birbirimize yaklaştıracaktır.

Marx'ın Keynes'e yazdığı hayali cevap da okunmaya değerdir:

Sevgili Keynes,
İtiraf etmeliyim ki, mektubunuzu okurken ilk yaptığım şey aldığım rövanşın tadını çıkarmak oldu. Siz ki koskoca eserimin büyük bir kısmını, beni hiç okumamış gibi yapıp aşırdınız, şimdi de Canossa'nın yolunu tutun bakalım. Çünkü biriktirmeyi, yegâne üretim faktörü olarak emeği, kriz olasılıklarını, ahmak Say'ın mahreçler kanununun gereksizliğini, likidite olarak yeniden ad-

landırdığınız kârı sermayeye eklemenin rolünü ve hatta cahillerin sizin icat ettiğinizi sandıkları paranın rolünü *Kapital*'de değilse nereden buldunuz? Ha gayret sevgili Keynes, emek gücünü sömürmenin erdemiyle paranın sermayeye dönüşürülmesi... bir bu kaldı! (...)

Regülasyonu savunduğunuzu duyar gibiyim. Eğri oturup doğru konuşalım, işleri kökünden kavramamız şartıyla bu sözcüğü kabul ediyorum. Yoksa, denizkızları doymak bilmez para işlerinin ardında gizli iyi bir kapitalizmin var olduğu şarkısını söyleyecekler. Oysa hiç unutmayınız ki bu sistem, insanlığı bencil hesapların buzlu sularında boğdu. Peki sizce şimdi ne yapılmalı?

İlk olarak, sermayeyi özgür bırakmaktan vazgeçelim ve sırf bürokrasileri boka batırmak adına, tüm demokratik özgürlükleri güvence altına alalım.

İkinci olarak, yüksek gelirler için tavan belirleyelim ve fazlasını alıp kamu yatırımlarını finanse etmek için kullanalım (bu konuyla ilgili olarak yatırım çarpanınıza hayranım ve tek pişmanlığım bunu daha önce düşünememiş olmamdır).

Üçünü olarak, yaşamak için gerekli temel malların toplumsal mülkiyetini ve kredilerin toplu idaresini tesis edelim ve üretimi zararlı olana doğru değil de yararlı olana doğru yeniden yönlendirmeyi ciddi ciddi düşünelim. (...)

Size söz veriyorum sevgili Keynes, regülasyonla ilgili takıntılarınızla bir daha asla alay etmeyeceğim.

Kapitalizmin krizi, ki eli kulağındadır, Marx ve Keynes'i ille de yakınlaştırır mı? Yunan iktisatçı

Costas Lapavitsas (bir dönem şu anki hükümetin destekçisi) ikisi arasında ilgi çekici bir bağlantı kurar. Marx'ın anti-kapitalist devrimci görüşleri ile Keynes'in övdüğü, kapitalist çerçevenin dışına asla çıkmayan, iyileştirici tedbirleri arasındaki büyük farkı ortaya koyan Lapavitsas, «analitik bir araç olarak Marksizm ve siyasi bir araç olarak Keynesçilik arasında» radikal bir ayırım yapmayı önerir. Lapavitsas bağlantıyı şöyle doğrular:

Marksizm, kapitalizmin alaşağı edilmesiyle ve sosyalizme doğru bir ilerleyişle ilgilidir. Bu hep böyleydi hep de böyle olacak. Keynesçilik ise, kapitalizmi iyileştirmeyi ve hatta kapitalizmi kendisinden kurtarmayı hedefler, doğrudur. Fakat sıra vergi politikası, döviz kuru politikası, bankalar politikası gibi –Marksist solun, eğer ciddi anlamda siyaset yapmak istiyorsa, küçük toplantı odalarından tüm dünyaya ifşa etmek yerinde mutlaka bir tutum belirlemesini gerektiren– konulara geldiğinde, Keynesçiliğin üzerinde çalışmış olduğu kavramlar, Marksist kalacak bir strateji geliştirmek adına vazgeçilmez bir rol oynar. Maalesef başka bir çıkar yol yoktur (İngilizce söyleşi, *Jacobin Magazine*, Mart 2015).

Bir tür «Keynesçi-Marksizm» göz ardı edilemeyecek şekilde yankı uyandırır; liberal ve neo-liberal akımların karşısında ve de somut bir «sosyalist» seçeneğin yokluğunda, Marx ve Keynes'i bağdaştır-

mak pek o kadar da yersiz görünmüyor. Gerçekte, Avrupa'daki solcu siyasi örgütlenmeler, iktidar olmak için, *Kapital*'in yazarının önermiş olduğu bazı analitik araçları ille de reddetmeksizin, sık sık Keynesçi tedbirler teklif ederler.

SONUÇ

MARX'LA BİR GELECEK MÜMKÜN MÜDÜR?

Felsefesi Michel Foucault 1966'da şunu iddia ediyordu:

«XX. yüzyılın düşüncesindeki Marksizm sudaki bir balık gibidir: yani başka hiçbir yerde nefes alamaz.» Bu iddiayla ilgili ne düşünebiliriz?

Marx, Almanya'dan, İngiltere'den, Fransa'dan çıkan pek çok fikri akımlardan ilham almıştır. Kendisi elbette ki XIX. yüzyılın şekillendirdiği bir düşünür olarak kalır. Marx için örnek teşkil eden Manchester sanayi günümüz işliklerine hiç benzemez. Fakat Marx'ın analiz yeteneği uzun vadede ilham kaynağı olarak kalmaya devam eder. Bir şekilde, kapitalizmin uluslararası ölçekte genişlemesine dair bazı tezlerin geçerliliği ancak 1990'lı yıllardan itibaren tümüyle ciddiye alınabilecektir. Marx, zamanının ilerisinde evrenselleşmenin düşünürü oldu: Marx'ın *Manifesto*'su, o zamanlar henüz do-

ğum aşamasında olan dünya piyasasının genişlemesini 1848'de öngörmüştü. 1860-1870 yıllarında, Marx hiç durmadan kapitalizmin evrimleşmesi üzerinde çalıştı; yaşamının sonlarına doğru, var olan düzende mümkün olabilecek çeşitli alternatifleri kavramaya çalışmak adına en iyimser öngörülerini düzeltti, yüzünü başka gerçekliklere çevirdi, Avrupa dışındaki siyasi ve iktisadi gelişmelerle ilgilendi.

Her dönem kendi içinde sürprizler ve önceki iddiaları düzeltici unsurlar barındırır. Marx, milletler ve milliyetler meselesinin Batı Avrupa'da patlak verecek sosyalist devrim sayesinde çözüleceğini düşünüyordu. Yaşamının sonlarında Marx, ulusal özelliklerden söz etmeye (arkadaşı Engels daha da çok) başlar ve değişimin, daha on yıl öncesine kadar hor gördüğü, Rusya'da başlayacağını öngörür. 1843'teki bakış açılarının 1833'tekilerin aynı olduğunu söyleyemeyiz: XIX. yüzyılın sonunda, milletler direnişe geçer ve devrimin ayak sesleri Avrupa'da duyulur.

Bambaşka bir bağlamda, Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ve dünya piyasasının genişlemesinin ardından, bundan otuz yıl sonra, kendimizi Avrupa'nın inşası krizinin (XIX. yüzyılın hemen sonunda «Avrupa Sosyalist Birleşik Devletleri» gibi bir olasılığı tartışan Marksistlerin önceden sezdiği ve düşündüğü gibi) tam ortasında bulacağımıza ve pek çok ülkede korumacılığın ve milliyetçiliğin

bazı biçimlerinin ortaya çıkıp ön saflarda yer alacağına kim inanırdı ki? Bundan kısa bir zaman öncesine kadar korumacılık köhnemiş bir olguydu... artık pek çok siyasi ve iktisadi tartışmanın tam ortasında yer alıyor.

Oysa yakından bakıldığında, Marx'ın elle tutulamaz bir dogmadan daha çok bir analiz yöntemi oluşturmuş olduğu görülür; Marx'ı bu şekilde okumak güncel sorunsalların ışığı altında onu daha iyi kavramamızı sağlayacaktır. Elbette ki Marx'ın, önceki nesillerin ümit ettikleri gibi, her şeye verecek bir cevabı yoktur. Fakat Marx, kapitalizmi bolca eleştiren eseri vasıtasıyla bizlere miras bıraktığı gizemsizleştirici araçlar sağlayan güç bir ilham kaynağı olarak kalmaya devam eder.

KAPİTALİZMİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Kapitalizm, Marx'ın *Kapital*'de pakâlâ göstermiş olduğu gibi, incelikli, nihayetinde akıcı ve karmaşık bir sistemdir. Kapitalistler zenginlikleri artık aynı şekilde biriktiremiyorlar mı? Başka bir yolunu bulurlar! Marx bunu anlamıştı. Bu sistemin Sovyet tarzı eski ekonomilere kıyasla daha güçlü olmasının sebeplerinden birisi de işte budur. Eski tip ekonomiler durağanlıktan ve 1970-1980 yıllarındaki yokluktan çıkmasını asla bilemediler ki bu da yıkılmalarına neden oldu. David Harvey'in çok iyi özetlediği gibi: kapitalistlerin «kazanç elde

edebilecekleri yedekte bin tane stratejisi vardır.» Kapitalizm canavarca olabilir, fakat kaskatı bir canavar değildir bu. Onu görmezden gelmeyi tercih eden muhalifler kendi çöküşlerini hazırlamış olurlar. Sermaye bir şey değil bir süreçtir. Kapitalizm sürekli hareket halindedir ve şu biricik düzenleyici ilkeye riayet eder: “biriktirmek için biriktirmek, üretmek için üretmek.”

On yıllar boyunca Marx'ın pek çok yandaşı kapitalizmi devirebileceklerini ve yaşarken sonunu görebileceklerini düşündüler. Ya kapitalizmin çelişkileri onun kendi kendisini yok etmeye zorlayacaktı ya da siyasi iradecilik ondan kurtulunmasını sağlayacaktı. Şu açıktır ki, en iyimser varsayımlar, en hafif deyiimiyle, sarsıldı.

MARX'I YENİDEN CANLANDIRMAK

Marx tüm geçerliliğini o denli yitirdi mi? 1990'lı yıllarda öyle zannedildi. Fakat gerçekte kapitalist sistemin çelişkileri dönemsel olarak –bilhassa son dönemde, 2008 krizi sırasında– yeniden ortaya çıktı.

Öte yandan Marx, ideolojik temsiliyetlerin belirleyici rolünü ve bunların toplumlar üzerindeki ağırlığını kavramaya çalışan önemli bir siyasi düşünürdü. Yine burada, pek çok inceleme ve yazar Marx'ın sezgi ve gözlemlerini tamamladılar. Fakat sırf kendi ülkemizi örnek alacak olursak, Bonapart-

çı ve otoriter geleneğin Fransız siyasetindeki uzun vadeli önemi karşısında şaşkınlığa düşmeden, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* nasıl okunabilir, ki bu geleneğin sivri hatları –en çok da başkanlık görevi– Beşinci Cumhuriyet'in kurulmasından altmış yıl sonra bile hâlâ yok olmamıştır. *Kapital'e* gelince, sistemin geçirdiği dönüşümlere rağmen bazı mantıkların hâlâ nasıl sürüp gittiğini anlamak için meta fetişizmiyle ilgili bölümleri tekrar okumak yeterli olacaktır. Ayrıca «küresel düşünmeyi» ve o zamanın Manchester tarzı kapitalizmiyle ilgili Marx'ın yaptığı bazı tasvirlerin az gelişmişlikten yeni çıkmış ülkelerin kalkınma şekline ne kadar uygun düştüğünü görmeyi unutmayalım. *Kapital*'le ilgili öğrencilerine ders veren Harvey'i son bir kez hatırlayalım:

1990'lı yılların ortalarında, *Kapital* üzerine verdiğim dersi takip eden öğrencilerden şu alıştırmayı yapmalarını istedim: ailelerinden *Kapital* üzerine gördükleri dersten söz eden bir mektup aldıklarını hayal edecekler ve mektupta, kitabın elbette tarihi önemi olduğunu fakat tasvir edilen çalışma koşullarının uzun süre önce değiştiği yazacaktı. Öğrencilere resmi raporlardan (örneğin Dünya Bankasının raporları) bölümler ve Orta Amerika'da GAP, Endonezya ve Vietnam'daki NIKE fabrikalarındaki çalışma koşullarını aktaran tanınmış gazetelerden kupürler verirdim (...). Öğrenciler mükemmel kompozisyonlar yazarlardı

ve bunları ailelerine göndermelerini istediğimde ise hep keyifleri kaçırdı (...).

Dersimi takip eden öğrencilerin de not ettikleri gibi, günümüz çalışma koşullarının tasvirlerini *Kapital*'in ilgili bölümlerin içine yerleştirmek çok kolaydır, farkı anlamazsınız bile. Neoliberal karşıdevrimin ve işçi hareketlerinin gücünü kaybetmesi bizi işte bu noktaya getirmiştir. Bunu söylemek üzücü fakat Marx'ın analizleri bugün hâlâ tüm geçerliliğini koruyor.

Marx'ın metinleri, çağdaş toplum üzerine düşünmemizi sağlayacak hâlâ pek çok unsur temin edebilir ancak bunların güncellenmesi gerekir; XX. yüzyılda Marx'a bağlılıklarını ilan eden birtakım düşünülerin, iyi veya kötü, yapmaya çalıştıkları şey de buydu.

MARX İÇİN BİR GELECEK VAR MIDIR?

Felsefeci André Tosel'in (1941-2017) deyimiyle artık siyasi çerçevesi daha az tutarlı ve daha az belirgin «bin tane Marksizm» vardır.

Avrupa'daki sosyalizm ve komünizm çıkışlı partiler içinde geriye kalan Marx'a göndermeler, Jacques Attali'nin övgüler yağdırdığı küreselleşmenin kâhini, muhteşem «iktisatçı» Marx ya da Xi Jinping'in Çin Komünist Partisi'nin üst seviyeden savunduğu «Marksizmin Çinlileştirilmesi» ve kuramsal açıdan çok başarılı fakat gerçek siyasetten

bir o kadar uzak Anglosaksonlar da dahil olmak üzere hepsinin ortak noktası neydi?

Belki de her aydınlanmış vatandaşın sadece kabul etmesi gereken gerçek, Marx'ın eserinin pek çokları için derin bir düşünce kaynağı, diğerleri için harekete geçirici bir güç veya Marx'ın kaçınılmaz olarak başvurulması gereken bir yazar olduğudur. Her halükârda öyle görünüyor ki, eseri hakkındaki tartışmalar XIX ve XX. yüzyılda olduğu kadar yoğun olmayacak olsa da Marx'ın öldüğüne hükmetmek bundan böyle imkânsızdır.

Toplumsal devrim ve kapitalizmin yıkılmasına dair tarihi iddia aşıkârlık niteliğini kaybetmiştir. Bununla birlikte, yapılması gereken, sık sık kendisiyle bağdaştırılmış Stalinci yekpare yapıdan çok daha zengin olan Marksist geleneğin en iyi tarafına yeniden sahip çıkmaktır. Daha öne hiç olmadığı kadar eşitsiz, istikrarsız ve karmaşık bir dünyada, Marx, sadece bu dünyayı kavramayı sağlamak için değil, alternatifler üretmek için varsayımlar oluşturabilmeyi sağlayacak açıklayıcı unsurlar temin eden yazarlar arasında yer alır.

Eserine yöneltilebilecek her türlü eleştirinin de ötesinde, işte Marx'ın tartışılmaz verimliliği. Ve muhtemel geleceği.

KAYNAKÇA

Marx'ın eserini okumak için başta Sociales Yayınlarına olmak üzere basım aşamasındaki Grande Edition Marx Engels'a başvuracağız: <https://editionssociales.fr/>.

Ayrıca La Pléiade'da (*Œuvres*, Gallimard) tamamlanmamış bir basım da mevcuttur.

DERİNE İNMEK İÇİN FAYDALI BİRKAÇ BAŞLIK...

Genç Marx'ın Alman tarihiyle ilişkisi ve onun devrim anlayışı üzerine:

Lucien Calvié, *Le renard et les raisins-La Révolution Française et les Intellectuels allemands 1789-1845*, Uzès, Inclinaison, 2018.

Tarih ve sınıf mücadeleleri üzerine:

Jean-Numa Ducange ve Mohamed Fayçal Touati, *Marx, l'histoire, les révolutions*, Montreuil, La ville brûle, 2010.

Kapital'e giriş için:

Jacques Bidet, *Que faire du Capital?, Philosophie, économie et politique dans Le Capital*, Paris, PUF, 2000.

David Harvey, *Pour lire le Capital*, Montreuil, La Ville brûle, 2012.

Felsefe ve emek üzerine:

Emmanuel Renault, *Marx et la philosophie*, Paris, PUF, 2014.

Marksizmin tarihi ve onun vârisleri üzerine:

Jean-Numa Ducange ve Antony Burlaud (dir.), *Marx, une passion française* (özellikle Gérard Mauger'ın, Bourdieu üzerine ve Gwendal Châton'un, Raymond Aron üzerine olan bölümler), Paris, La Découverte, 2018.

Razmig Keucheyan, *Hémisphère gauche*, Paris, La Découverte, 2010. Michael Löwy, *Max Weber et le marxisme wébérien*, Paris, Stock, 2013. Jean-Jacques Marie, *Trotsky, le révolutionnaire sans frontières*, Paris, Payot, 2006.

Neden Marx ve eserleri hâlâ bu kadar güncel?
Dünyanın en ünlü filozoflarından Karl Marx
doğumundan iki yüzyıl sonra bile gözardı edilemez bir
referans olmaya devam ediyor. En bilindik eserleri,
Komünist Parti Manifestosu ve *Kapital*'le yıllardır farklı
bilim dallarını etkisi altına almış durumda.
Marx ve mirasçılarını okumak günümüz dünyasında,
farklı politik ve ekonomik sorunları anlamlandırmanın
kapılarından biri.
Jean-Numa Ducange, bu kitabında Karl Marx'ın
hayatını, başlıca eserlerini ve günümüze kadar devam
eden etkilerini inceliyor.
"Marx'la bir gelecek mümkün müdür?" diye soran yazar,
size Marx'ın *Kapital*'ini ve komünizmi anlamak için
keyifli bir yolculuğa çağırıyor.
Bütün okurlar birleşin...



ALFA

alfakitap

alfakitap

alfakitap

www.alfakitap.com



ARAŞTIRMA